

III. Consuetudines feudorum.

Antiqua Tit. I c. 1. 2.

DE FEUDIS.

I. QUIBUS MODIS FEUDUM ADQUIRITUR ET RETINE- TUR.

1. Quia de feudis tractaturi sumus, videamus primum, qui feudum dare possunt. Archiepiscopus, episcopus, abbas, abbatissa, praepositus, si antiquitus eorum fuit consuetudo, feudum dare possunt. Marchio, comes¹⁾, qui proprie regis capitanei dicuntur. Sunt et alii, qui ab istis feudum accipiunt, qui proprie regis valvasores dicuntur, sed hodie capitanei appellantur; qui et ipsi feuda dare possunt. Ipsi vero, qui ab eis accipiunt, minores valvasores dicuntur.

2. Quia vidimus de per-

Vulgata Lib. I, Tit. 1.

INCIPIUNT CONSUETU- DINES FEUDORUM

ET PRIMO

I. DE HIS, QUI FEUDUM DARE POSSUNT ET QUALI- TER ACQUIRATUR ET RE- TINEATUR.

Quia de feudis tractaturi sumus,¹⁰ videamus primo, qui feudum dare possunt. Feudum autem dare possunt archiepiscopus, episcopus, abbas, abbatissa, praepositus, si antiquitus fuerit consuetudo eo-¹⁵rum, feudum dare. Marchio, comes, qui proprie regni vel regis capitanei dicuntur, similiter feudum dare possunt. Sunt et alii,²⁰ qui ab istis feuda accipiunt, qui proprie regis vel regni valvasores dicuntur, sed hodie capitanei appellantur, qui et ipsi feuda dare possunt. Ipsi vero, qui ab eis accipiunt, minores valvasores di-²⁵cuntur.

§ 1. Et quia vidimus de per-

1) *Lex Conradi* statuit 'ut nullus miles episcoporum, abbatum, abbatissarum aut marchionum vel comitum vel omnium qui beneficium de nostris publicis bonis aut de ecclesiarum praediis nunc tenent . . . beneficium perdat'.³⁰

Antiqua Tit. I c. 2.

sonis, videamus, qualia prius habuerunt initia. Antiquissimo enim tempore sic erat in dominorum potestate connexum, ut, quando vel-
 5 lent, possent auferre. Postea vero eo ventum est, ut usque ad vitam fidelis produceretur. Sed cum hoc jure successorio ad fi-
 10 lios non pertineret, sic progressum est, ut ad filios deveniret, in quem scilicet dominus hoc vellet confirmare beneficium. Quod hodie ita stabilitum est, ut ad
 15 omnes aequaliter pertineat. Cum vero Conradus proficisceretur Romam, petatum est a fidelibus, qui in ejus erant servitio, ut lege ab eo promulgata hoc etiam ad
 20 nepotes ex filio producere dignaretur et, ut frater fratri sine legitimo herede defuncto in beneficio, quod vel eorum patris fuit, succedat¹⁾. Si autem unus ex
 25 fratribus a domino feudum acceperit, eo defuncto sine legitimo herede, frater ejus in feudum non succedit²⁾. Quod etsi communiter acceperint, unus alteri non
 30 succedit, nisi hoc nominatim dictum sit, scilicet ut uno defuncto sine legitimo herede alter succedat³⁾, herede vero relicto frater removebitur.

Vulgata Lib. I, Tit. 1.

sonis, videamus, qualia prius habuerunt initia. Antiquissimo enim tempore sic erat in dominorum potestate connexum, ut, quando vel-
 5 lent, possent auferre rem in feudum a se datam. Postea vero eo ventum est, ut per annum tantum firmitatem haberent, deinde statutum est, ut usque ad vitam fidelis produceretur. Sed cum hoc jure successionis ad filios non
 10 pertineret, sic progressum est, ut ad filios deveniret, in quem scilicet dominus hoc vellet beneficium confirmare. Quod hodie ita stabilitum est, ut ad omnes aequaliter pertineat. Cum vero Con-
 15 radus Romam proficisceretur, petatum est a fidelibus, qui in ejus erant servitio, ut et lege ab eo promulgata hoc etiam ad nepotes ex filio producere dignaretur et,
 20 ut frater fratri sine legitimo herede defuncto in beneficium, quod eorum patris fuit, succedat. Sin autem unus ex fratribus a domino feudum acceperit, eo de-
 25 functo sine legitimo herede, frater ei in feudum non succedat. Quod etsi communiter acceperint, unus alteri non succedet, nisi hoc nominatim dictum sit, scilicet ut uno defuncto sine legitimo herede
 30 alter succedat, herede vero relicto frater removebitur.

35 1) *Cfr. legem Conradi.* 2) *Secundum legem Conradi quae dicit: 'beneficium quod patris sui fuit habeat'.* 3) *Cfr. Aripbrandi comment. Tit. de beneficiis: 'Si duo sunt filii, uno sine filio decedente succedit alter. Aliud si ipsi simul quaesissent; tunc enim sibi invicem non succederent, nisi id nominatim dictum sit, cum investirentur' (Anschütz p. 196). Vide infra tit. IV c. 1, tit. VI*
 40 *c. 3. 9. Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 957).*

, Tit. 1.

alia prius ha-
quissimo enim
in dominorum
a, ut, quando
auferre rem in

Postea vero
er annum tan-
oerent, deinde
que ad vitam

r. Sed cum
is ad filios non
ressum est, ut

, in quem sci-
vellet benefi-
Quod hodie ita
l omnes aequa-

um vero Con-
eisceretur, pe-
as, qui in ejus
et lege ab eo

am ad nepotes
dignaretur et,
ne legitimo he-
beneficium, quod

succedat. Sin
atribus a do-
perit, eo de-
no herede, fra-

non succedat.
iter acceperint,
cedet, nisi hoc

sit, scilicet ut
legitimo herede
revere vero re-
ebitur.

quae dicit: 'bene-
mment. Tit. de be-
ter. Aliud si ipsi
id nominatim dic-
t. IV c. 1, tit. VI

).

Antiqua Tit. I c. 2. 3. 4.

Hoc autem notandum est, quod, licet filiae ut masculi patribus succedant legibus, a successione feudi remouentur, quia¹⁾ neque faidam levare vel pugnā facere possunt, et earum filii, nisi specialiter dictum sit, ut ad eas pertineat²⁾.

3. Hoc autem sciendum est, quod beneficium hoc ad venientes ex latere ultra fratres patruales non progreditur per successionem secundum usum ab antiquis sapientibus constitutum³⁾, licet moderno tempore usque ad septimum geniculum⁴⁾ sit usurpatum. Jure novo usque in infinitum extenditur.

4. Notandum est autem, quod illud beneficium, quod a regis capitaneis atque regis valvassoribus aliis praestatur, proprie jure feudi censetur, illud vero, quod a minoribus in alios transfertur, non jure feudi judicatur⁵⁾; sed quando voluerint, recte auferre queunt, nisi Romam cum illis in exercitu perrexerint, quo casu in jure feudi transit, vel si aliquid propter feudum accepe-

Vulgata Lib. I, Tit. 1.

§ 2. Hoc autem notandum est, quod, licet filiae ut masculi patribus succedant legibus, a successione tamen feudi remouentur, similiter et earum filii, nisi specialiter dictum fuerit, ut ad eas pertineat.

§ 3. Hoc quoque sciendum est, quod beneficium ad venientes ex latere ultra fratres patruales non progreditur successionem secundum usum ab antiquis sapientibus constitutum, licet moderno tempore usque ad septimum gradum sit usurpatum, quod in masculis descendentibus novo jure usque in infinitum extenditur.

§ 4. Notandum est autem, quod illud beneficium, quod a regis capitaneis atque regis valvassoribus aliis impenditur, proprie jure feudi censetur, illud vero, quod a minoribus in alios transfertur, non jure feudi judicatur (aliter in curia Mediolanensi observatur); sed quando voluerint, recte auferre queunt, nisi Romam in exercitu cum illis perrexerint vel aliquid propter feudum accepe-

1) Cfr. *Liutprandi leges l. 13*: 'quia filiae ejus eo, quod femineo sexu esse provatur non, possunt faidam ipsam levare', *Lombarda vulg. I Tit. 9 l. 18*, *Ariprandi comment. Tit. de beneficiis (Anschütz p. 195)*. 2) Cfr. *Constitutum usus Pisanæ civitatis (Bonaini II p. 957)*. 3) *i. e. usque ad quartum gradum computationis romanæ cfr. infra tit. IV c. 1, tit. VI c. 8. Antiquos sapientes esse sapientes Papiæ, Mediolani etc., de quibus tit. VI c. 7 loquitur, verisimile est.*

4) *i. e. usque ad finem 'parentillæ'*. Cfr. *Ed. Roth 153*: 'Omnis parentilla usque in septimum geniculum numeretur'. 5) *Lex Conradi discernit dua sola genera valvassorum, majores valvassores et minores. Majores valvassores sunt omnes 'qui beneficium de nostris (i. e. regis) publicis bonis aut de ecclesiarum prediis tenent', minores valvassores sunt milites eorum. De aliis personis lex non loquitur.*

Antiqua Tit. I c. 4. 5.

rit, tunc nisi restituto pretio auferre non possunt¹⁾. §1. Item illud, quod datur nomine gastaldiae²⁾ vel guardiae³⁾ et pro mercede alicujus rei, transacto anno potest auferri jure et pretio pro eo dato non restituto, nisi ad certum tempus fuerit datum²⁾. Si vero gastaldii aliquid nomine proprii feudi possederint, non valebunt propterea possessionem sibi defendere, nisi potuerunt per pares curtis vel breve testatum probare, se, antequam gastaldii essent vel postquam desierunt esse, investituram accepisse.

Vulgata Lib. I, Tit. 1. 2. 3.

rint; tunc enim nisi restituto pretio auferre non possunt.

II. DE FEUDO GUARDIAE VEL GASTALDIAE.

Item illud, quod datur nomine gastaldiae vel guardiae et pro mercede alicujus rei, transacto anno potest jure auferri etiam pretio pro eo dato non restituto, nisi ad certum tempus fuerit datum. §1. Si vero gastaldi aliquid nomine proprii feudi possident, non valebunt propterea possessionem sibi defendere, nisi per pares curtis potuerint vel breve testatum probare, se, antequam gastaldi essent vel, postquam desierint esse, investituram accepisse.

III. QUI SUCCESSORES TENEANTUR.

5. Si vero archiepiscopus, episcopus, abbatisa investituram ejus feudi, quod alius detineat, eo tenore alicui dederit, ut post ejus decessum, qui possidet, habeat, et ante decesserit quam ille, qui feudum possidet, successores non coguntur eam investituram facere vel confirmare, etiamsi pares curtis adsint

Si vero archiepiscopus, episcopus, abbas, abbatisa investituram ejus feudi, quod alius detineat, eo tenore alicui dederit, ut post decessum ejus, qui possidet, habeat, et ante decesserit quam ille, qui feudum possidet, successores eorum non coguntur eam investituram facere vel confirmare, etiamsi pares curtis adsint

1) *Cfr. infra tit. III, tit. VI c. 4, tit. IX c. 4.* 2) *Cfr. librum consuet. Mediolani Rubr. 29 in fine. De gastaldiis hujus temporis vide Mon. German. Leg. Fol. IV p. 671 et ibi citatos, praeterea Pertile o. c. I p. 297, M. Handloike 'Die lombardischen Städte unter der Herrschaft der Bischöfe' 1883 p. 42.*

3) = *custodia.* *Cfr. Mon. Germ. hist. 4°. Leg. Sectio IV Tom. I p. 380: Et si ita, ut predictum est, imperator vel filius eius castrum in custodia sua retinere noluerit, Astensibus commendare habet in guardia . . .*

Tit. 1. 2. 3.
nisi restituito
possunt.

GUARDIAE ALDIAE.

el datur nomine
ardiae et pro
rei, transacto
auferrī etiam
o non restituito,
tempus fuerit
vero gastaldi
pprii feudi pos-
bunt propterea
defendere, nisi
potuerint vel
obare, se, ante-
sent vel, post-
e, investituram

CESSORES NTUR.

iscopos, episco-
tissa investitu-
quod alius deti-
icui dederit, ut
s, qui possidet,
decesserit quam
ossidet, succes-
coguntur eam
ere vel confir-
es curtis adsint

*Cfr. librum consuet.
de Mon. German.
297, M. Handloike
1883 p. 42.*

*V Tom. I p. 380:
in custodia sua re-*

Antiqua Tit. I c. 5. 6.

testes vel breve inde testatum sit,
nisi ille, qui investituram accepit,
nomine ejus feudi missus in pos-
sessionem sit. Sed si ille, qui
feudum possidet, prius decesserit
quam ille, qui investituram fecit,
jure cogitur eam ratam habere¹⁾.

6. Laici vero iisdem modis,
quibus supra diximus, aliis si in-
vestituram dederunt, heredes eo-
rum, si rationibus claruerit, om-
nimodo eam adimplere coguntur.

§ 1. Si autem controversia in-
ter dominum et fidelem de inves-
titura feudi fuerit, quid juris sit,
videamus. Si investitura facta
fuerit coram paribus curtis aut
cum brevi testato²⁾, recte eum
dominus cogitur mittere in feudi
possessionem. Si vero fuerit in
possessione, et mota ei fuerit con-
troversia a domino, ei datur de-
fensio propter possessionem. Si
autem non fuerit in possessione
nec supradictis modis potuerit
probare, tunc illius erit defensio,
qui dicitur fecisse investituram³⁾.

1) *Cfr. infra tit. IV c. 2, tit. VII c. 2 et constitutum usus Pisanae civi-
tatis (Bonaini, II p. 959). Vide ad hoc caput: Albrecht 'Die Gewere' p. 287,
Er. ab Horn 'De investitura eventuali et expectativa feudali' p. 45 sq.*
2) *Cfr. H. Brunner 'Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Ur-
kunde' 1880 p. 284.* 3) *Cfr. infra tit. V c. 1, tit. VI c. 13, tit. VII c. 3⁴⁰
et Heusler 'Die Gewere' p. 224. Cfr. quoque Constitutum usus Pisanae civitatis
(Bonaini II p. 959).*

Vulgata Lib. I, Tit. 3. 4.

testes vel breve testatum inde
sit, nisi ille, qui investituram
acceperit, nomine ejus feudi in
possessionem missus sit eo con-
sentiente, qui detinet. Sed si ille,
qui feudum possidet, prius de-
cesserit quam ille, qui investitu-
ram fecit, jure cogitur eam ratam
habere.¹⁰

§ 1. Laici vero iisdem modis
omnibus, quibus supra diximus,
si aliis investituram dederint,
heredes eorum, si rationibus cla-
ruerit, omnimodo eam adimplere¹⁵
compelluntur.

IV. DE CONTROVERSIA INVESTITURAE.

Si autem controversia inter do-
minum et fidelem de feudi inves-
titura fuerit, quid juris sit, vi-
deamus. Si investitura facta fu-
erit coram paribus curiae aut in
brevi testato, recte eum, qui in-
vestitus est, cogitur dominus mit-
tere in feudi possessionem. Si
vero fuerit in possessione, et mota
ei fuerit controversia a domino,
ei defensio detur propter posses-
sionem. Si autem non fuerit in
possessione nec supradictis modis
poterit probare, tunc illius erit
defensio, qui investituram dici-
tur fecisse.³⁵

Antiqua Tit. I c. 6.

§ 2. Si vero feudum aliquis habuerit, de quo nulla controversia est, et dixerit, se investituram alterius feudi accepisse ab eodem domino, nec in possessione fuerit nec praedictis rationibus potuerit probare, licet domini esset defensio, ex ordine tamen, quia aliunde vasallus est, remittitur domino ex aequitate defensio.

§ 3. Cum autem quis dixerit, per successionem feudum ad se pertinere, asserendo id esse paternum, si fuerit in possessione medietatis vel alterius partis vel cambium proprietatis nomine illius feudi habuerit vel aliis iustis rationibus illud esse paternum probare potuerit, jure obtinebit¹⁾.

§ 4. Item si aliquis possederit castrum, quod dixerit se pro feudo tenere, et econverso dominus per guardiam dixerit se ei dedisse, domini est probatio, et si potuerit probare, tunc ille, qui tenet, debet domino restituere vel probare per pares curtis vel breve testatum, postquam in guardiam suscepisset, se a domino pro feudo investituram accepisse; domino vero in probatione deficiente tunc illius erit defensio, qui possidet²⁾.

§ 5. Similiter si aliquis possederit castrum aut aliam rem, et dominus se pro pignore dixerit ei dedisse, e contrario ille

Vulgata Lib. I, Tit. 4.

§ 1. Si vero feudum aliquis habuerit, de quo nulla controversia est, et dixerit, se investituram alterius feudi accepisse ab eodem domino, nec in possessione fuerit nec praedictis rationibus probare potuerit, licet domini esset defensio, ex ordine tamen, quia aliunde vasallus est, remittitur domino ex aequitate defensio.

§ 2. Cum autem quis dixerit, feudum ad se per successionem pertinere, asserendo illud esse paternum, si fuerit in possessione medietatis vel alicujus partis vel cambium proprietatis nomine illius feudi habuerit vel aliis iustis rationibus illud esse paternum probare potuerit, jure obtinebit.

§ 3. Item si vasallus possederit castrum, quod dixerit se pro feudo tenere, et econtra dominus per guardiam dixerit se ei dedisse, domini est probatio, et si poterit probare, tunc ille, qui tenet, debet domino restituere vel probare per pares curtis vel breve testatum, postquam in guardiam suscepisset, se a domino pro feudo investituram accepisse; domino vero in probatione deficiente tunc illius erit defensio, qui possidet.

§ 4. Similiter si aliquis possederit castrum vel aliam rem, et dominus dixerit, se pro pignore ei dedisse, e contrario ille

⁴⁰ 1) *Cfr. infra tit. V c. 2, tit. IX c. 17, Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 964. 965).* 2) *Cfr. Heusler op. cit. p. 236. 237.*

I, Tit. 4.

feudum aliquis
 nulla controver-
 sit, se investitu-
 ri accepisse ab
 domino in possessione
 et rationibus
 licet domini
 ordine tamen,
 nullus est, remit-
 tite defensio.
 si quis dixerit,
 per successionem
 habendo illud esse
 t in possessione
 eius partis vel
 patris nomine il-
 li vel aliis jus-
 t ad esse pater-
 nuerit, jure ob-

asallus possede-
 rit se pro
 contra dominus
 rit se ei dedisse,
 tio, et si poterit
 qui tenet, de-
 tuere vel pro-
 curtis vel per
 postquam in
 set, se a domino
 aram accepisse;
 probatione defi-
 erit defensio,

si aliquis pos-
 vel aliam rem,
 t, se pro pig-
 e contrario ille

nae civitatis (Bo-
 nae).

Antiqua Tit. I c. 6. 7.

dixerit, se accepisse pro feudo,
 si dominus potuerit probare, quod
 ei pro pignore dedisset, tunc
 ille, qui tenet, domino restituet
 vel probet supradicto modo, se a
 domino, postquam pro pignore
 accepit, feudi nomine accepisse,
 et si dominus non potuerit pro-
 bare, se nomine pignoris dedisse,
 erit defensio illius, qui possidet.

7. Si quis de manso uno
 feudi nomine investituram acce-
 pit et dixit, quod omne incre-
 mentum pertineat ad eum per
 investituram, si dominus reser-
 vaverit sibi aliquid in ipsa curte,
 tunc oportebit fidelem incrementi
 investituram per pares curtis vel
 breve testatum probare. Sed
 si dominus in ipsa curte ni-
 hil sibi retinuerit, tunc incre-
 mentum jure feudi fidelis retine-
 bit¹⁾. Si vero fidelis in posses-
 sione incrementi fuerit, non oport-
 ebunt investituram probare, sed
 jurare.

§ 1. Rursus si aliquis accepit
 investituram feudi 'cum omni in-
 cremento quod ei evenerit', et ei
 aliquid accreverit vivente eo, a
 quo accepit, ipsius erit; et si
 ille, qui investituram fecit, sine
 herede decesserit et feudum re-
 versum fuerit ad eum, a quo te-
 nuerit, vel ad alium, quidquid
 post mortem ejus, qui dederit,
 accreverit, ad eum pertinebit, ad
 quem regressum fuerit.

Vulgata Lib. I, Tit. 4.

dixerit se suscepisse pro feudo, si
 potuerit dominus probare, quod
 ei pro pignore dedisset, tunc
 ille, qui tenet, domino restituet⁵
 vel probet supradicto modo, se,
 postquam a domino pro pignore
 accepit, feudi nomine accepisse,
 et si dominus non potuerit pro-
 bare, se nomine pignoris dedisse,¹⁰
 erit defensio illius, qui possidet.

§ 5. Si quis de manso uno
 feudi nomine investituram acce-
 perit et dixerit, quod omne in-
 crementum pertineat ad eum per¹⁵
 investituram, si dominus reser-
 vaverit sibi aliquid in ipsa curte,
 tunc oportebit fidelem incrementi
 investituram per pares curtis vel
 per breve testatum probare.²⁰
 Sed si dominus in ipsa curte
 nihil sibi retinuit, tunc omne in-
 crementum jure feudi fidelis ob-
 tinebit. Si vero fidelis in pos-
 sessione incrementi fuerit, non²⁵
 oportebit eum investituram pro-
 bare, sed jurare.

§ 6. Rursus si aliquis acce-
 perit investituram feudi 'cum
 omni incremento quod ei obve-³⁰
 niret', et aliquid accreverit vi-
 vente eo, a quo acceperit, ipsius
 erit; et si ille, qui investituram
 fecit, sine herede decesserit et
 feudum reversum fuerit ad eum,³⁵
 a quo ipse tenuerit, vel ad alium,
 quidquid post mortem ejus, qui
 dedit, accreverit, ad eum perti-
 nebit, ad quem regressum fuerit.

1) *Cfr. constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 959).*

*Antiqua Tit. II.*II. QUALITER FEUDUM AMITTATUR¹⁾.

Quia supra dictum est, quibus
 5 modis feudum adquiritur et retinetur, nunc videamus, qualiter amittatur. Si enim praelium campestre habuerit et vasallus eum morantem in ipso praelio dimiserit non mortuum, non ad mortem vulneratum, feudum amittere debet. § 1. Item si fidelis dominum cucurbitaverit²⁾ vel id facere laboraverit vel si cum
 15 filia aut cum nepte ex filio aut cum sorore domini concubuerit, jure feudum amittere censetur. Similiter si dominum assalierit vel castrum domini
 20 sciens, dominum vel dominam ibi esse. Item si suum fratrem occiderit vel nepotem, id est filium fratris, aut si libellario nomine amplius medietate feudi dederit aut pro pignore plus medietate obligaverit, ita ut transactum³⁾ permittat, vel dolo hoc egerit, feudi amissione mulctabitur.

30

Vulgata Lib. I, Tit. 5.

V. QUIBUS MODIS FEUDUM AMITTATUR.

Quia supra dictum est, quibus modis feudum acquiratur et retineatur, nunc videamus, qualiter amittatur. Si enim dominus praelium campestre habuerit et vasallus eum morantem in ipso praelio dimiserit non mortuum, non ad mortem vulneratum, feudum amittere debet. § 1. Item si fidelis cucurbitaverit dominum, id est cum uxore ejus concubuerit vel concubere se exercuerit, vel si cum filia aut cum nepte ex filio aut cum nupta filio aut cum sorore domini concubuerit — haec ita obtinent, si in domo domini maneat — jure feudum amittere censetur. § 2. Similiter si dominum assalierit vel castrum domini sciens, dominum vel dominam ibi esse. § 3. Item si fratrem suum occiderit vel nepotem, id est filium fratris. § 4. Aut si libellario nomine amplius medietate dederit aut pro pignore plus medietate obligaverit, ita ut transactum permittat, vel dolo hoc fecerit, feudi amissione mulctabitur. § 5. His omnibus casibus feudum ad dominum revertitur.

35 1) *Cfr. ad hunc titulum constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 967. 968).* 2) *Verbum invenitur in libro Papiensi, Expos. ad Rothar. 213 (M. G. L. Fol. IV p. 348). Verbum 'cucurbitas' legitur in summa Rofredi Beneventani de pugna. Cfr. ad hoc verbum Ducange, Glossarium s. h. v.* 3) *id est obnoxiationem (legem commissoriam). De verbo transactare seu trasactare vide Indicem*
 40 *verborum ad leges Langobardorum (M. G. L. Fol. IV p. 678) et Brunner in 'Zeitschrift für Handelsrecht' tom. XXII p. 545; Pertile, o. c. IV p. 541, 542, R. Schroeder, Lehrb. der deutschen Rechtsg. 2 ed. p. 282. Cfr. infra tit. VII c. 6.*

Antiqua Tit. II, III.

5 § 6. Item si episcopus vel abbas
 vel abbatissa vel dominus plebis
 feudum de rebus ecclesiarum, quae
 ei subjectae sunt et tituli vocantur,
 dederit, nullum habet vigorem
 10 secundum hoc, quod constitutum
 est a Papa Urbano in sancta syno-
 nodo²⁾, hoc est illud, quod post
 ejus decretum datum fuerit; quod
 autem ante datum fuerat, firmiter
 15 permanere debet¹⁾. § 7. Idem
 juris est, si praepositus vel alia
 ecclesiastica persona, quae anti-
 quitus non sit solita feudum dare,
 scilicet ut, quod dederit, non sit
 20 stabile de jure. § 8. Quin etiam
 si quis feudum eo tenore acce-
 perit, ut ejus descendentes, mas-
 culi et feminae, ipsum habere
 possint, relicto masculo ulterius
 25 feminae non admittantur. § 9.
 Mutus feudum retinere non po-
 test, sed si feudum magnum fue-
 rit, quo ei ablato se exhibere non
 valeat, tantum ei relinquere debet,
 30 unde possit se retinere²⁾. § 10.
 Et his omnibus casibus feudum
 amittitur et ad dominum rever-
 titur.

*Vulgata Lib. I, Tit. 6, 7.*VI. EPISCOPUM VEL ABBA-
TEM VEL ABBATISSAM
FEUDUM DARE NON POSSE.

Item si episcopus vel abbas
 vel abbatissa vel dominus plebis
 feudum dederit de rebus eccle-
 siarum, quae eis subjectae sunt
 et tituli vocantur, nullum habet
 vigorem secundum hoc, quod con-
 stitutum est a Papa Urbano in
 sancta synodo, hoc est illud, quod
 post ejus decretum datum fuerit;
 quod autem ante datum fuerit,
 firmiter permanere debet. § 1.
 Idem juris est, si praepositus
 vel alia ecclesiastica persona, quae
 antiquitus non sit solita in feu-
 dum dare, scilicet ut, quod dede-
 rit, de jure non valeat. § 2. Quin
 etiam si quis eo tenore feudum
 acceperit, ut ejus descendentes,
 masculi et feminae, illud habere
 possint, relicto masculo ulterius
 feminae non admittuntur. § 3.
 Mutus feudum retinere non po-
 test, scilicet qui nullo modo lo-
 quitur, sed si feudum fuerit mag-
 num, quo ei ablato se exhibere
 non valeat, tantum ei relinquere
 debet, unde possit se retinere.
 § 4. Et his omnibus casibus feu-
 dum amittitur et ad dominum
 revertitur.

35 III. QUAE SIT NATURA
FEUDI.

Natura feudi haec est, ut si

VII. DE NATURA FEUDI.

Natura feudi haec est, ut si

1) *Vide quoque librum consuetud. Mediolan. Rubr. 27: Ab Archiepiscopo
 vero vel Abbate hodie novum feudum dari non potest sive concedi, quia sacra-
 40 mento sint astricti ne illud faciant, vetus autem feudum investire permissum
 est eis.* 2) *Cfr. ad § 9: O. F. Gierke, de debitis feudalibus 1860 p. 23 sqq.*

Tit. 6, 7.

VEL ABBA-
BBATISSAM
NON POSSE.

us vel abbas
dominus plebis
e rebus eccle-
subjectae sunt
, nullum habet
hoc, quod con-
apa Urbano in
est illud, quod
n datum fuerit;
datum fuerit,
e debet. § 1.
si praepositus
ea persona, quae
t solita in feu-
ut, quod dede-
eat. § 2. Quin-
tenore feudum
s descendentes,
e, illud habere
asculo ulterius
mittuntur. § 3.
tinere non po-
nullo modo lo-
lum fuerit mag-
ato se exhibere
um ei relinqui
t se retinere.
us casibus feu-
t ad dominum

URA FEUDI.

naec est, ut si

Ab Archiepiscopo
ncedi, quia sacra-
vestire permissum
us 1860 p. 23 sqq.

Antiqua Tit. III, IV c. 1.

princeps investierit capitaneos suos de aliquo feudo, non potest eos devestire¹⁾ sine culpa, id est marchiones et comites et ipsos, qui appellantur proprie capitanei²⁾. Idem est, si investitura facta sit a capitaneis et majoribus valvassoribus, qui improprie hodie appellantur capitanei. Si vero fuerit facta a minoribus vel minimis valvassoribus, aliud est. Tunc enim possunt devestiri non habita ratione culpae, nisi fecerint hostem Romae — tunc enim idem est in minimis quod in majoribus valvassoribus — vel nisi emerunt — tunc enim pretium restituendum est secundum antiquum et rationabilem usum³⁾. Moderni autem non ita subtiliter cernentes dicunt, idem observandum in minimis quod in majoribus valvassoribus⁴⁾.

IV. DE FEUDI SUCCESSIONE.

1. Sequitur igitur de feudi successione videre. Si quis itaque decesserit filiis et filiabus superstitibus, succedant tantum filii aequaliter vel nepotes ex filio in locum sui patris nulla ordinatione defuncti in feudo ma-

Vulgata Lib. I, Tit. 7. 8.

princeps investierit capitaneos suos de aliquo feudo, non potest eos disvestire sine culpa, id est marchiones et comites et ipsos, qui proprie hodie appellantur capitanei. § 1. Idem est, si investitura sit facta a capitaneis et majoribus valvasoribus, qui improprie hodie appellantur capi-¹⁰ tanei. Si vero facta fuerit a minoribus vel minimis valvasoribus, aliud est. Tunc enim pos-¹⁵ sunt disvestiri non habita ratione culpae, nisi fecerint hostem Ro-²⁰ mae — tunc enim idem est in minimis quod in majoribus val-²⁵ vasoribus — vel nisi emerint — tunc enim pretium restituendum est secundum antiquum et ratio-³⁰ nabilem usum. Moderni autem non ita subtiliter cernentes di-³⁵ cunt, idem observandum in mini-⁴⁰ mis quod dictum est in majoribus.

VIII. DE SUCCESSIONE FEUDI.

Sequitur de successione feudi videre. Si quis igitur decesserit filiis et filiabus superstitibus, succedunt tantum filii³⁰ aequaliter vel nepotes ex filio in loco sui patris nulla ordi-³⁵ natione defuncti in feudo ma-

1) Cfr. *legem Conradi*: 'nemo injuste disvestire eos audeat'. 2) Cfr. *supra titulum I c. 1.* 3) Cfr. *supra titulum I c. 4.* 4) *Hic titulus distin-*
35 *quit tria genera vasallorum a) capitaneos et majores valvassores, b) minores val-*
vassores, c) minimos valvassores. Re concordat auctor cum auctore tituli primi et
facit solam mentionem opinionis 'Modernorum' qui dicunt, minimorum quoque
valvassorum feudum verum esse.

Antiqua Tit. IV c. 1. 2.

nente¹⁾. Hoc quoque observatur, ut si frater meus alienaverit partem suam feudi vel fecerit investire filiam suam, si moriatur sine herede masculino, nihilominus revertitur ad me. Et olim observabatur usque ad quartum gradum tantum secundum quosdam²⁾, hoc ideo quia postea non vocatur feudum paternum. Alii vero dicunt usque ad septimum gradum. Filia vero non succedit in feudum, nisi investitura fuerit in patre 'ut filiae et filii succedant in feudum' — tunc enim succedit filiis non exstantibus — vel nisi investitae fuerint. Hoc de feudo paterno. In alio vero feudo, quod habet initium tantum a fratribus, non succedit unus alteri sive in una investitura sive duabus investituris fuerit, nisi expressim fuerit dictum, ut alter alteri succedat³⁾.

Vulgata Lib. I, Tit. 8. 9.

nente vel valente. §1. Hoc quoque observatur, ut si frater meus alienaverit partem suam feudi vel fecerit investiri filiam suam, si moriatur sine herede masculino, nihilominus revertitur ad me. Et olim observabatur usque ad quartum gradum tantum secundum quosdam, hoc ideo quia postea non vocatur feudum paternum. Alii autem dicunt usque ad septimum gradum. Filia vero non succedit in feudo, nisi investitura fuerit facta in patre, 'ut filii et filiae succedant in feudum' — tunc enim succedit filiis non exstantibus — vel nisi investitae fuerint de feudo paterno. In alio vero feudo, quod habuit initium tantum a fratribus, non succedit unus alteri sive in una investitura sive in duabus investituris, nisi hoc fuerit dictum expressim, ut alter alteri succedat.

IX. HIC POTEST ESSE TITULUS, QUI SUCCESSORES TENEANTUR.

2. Si quis investitus fuerit de alieno feudo 'post mortem ejus' vel si quis investitus fuerit sub conditione aliqua vel tempore, de quo nullus erat investitus, sive praemoriatur tenens feudum sive investitus, et investitor et heres

Si quis investitus fuerit de alieno feudo 'post mortem ejus' vel si fuerit investitus sub conditione aliqua vel tempore, de quo nullus erat investitus, sive praemoriatur tenens feudum sive investitor sive investitus, inves-

1) *Cfr. supra titulum I c. 2; Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 958):* Si aliquis habens feudum in ultima voluntate sua plus uni, quam alteri filiorum de feudo dare voluerit, talis datio nichil valeat, sed fratres in feudo aequales sint, tamquam si nichil inde dixisset.

2) *Cfr. supra titulum I c. 3.*
3) *Cfr. supra tit. I c. 2, infra tit. VI c. 3. 9.*

Lib. I, Tit. 8. 9.
 lente. §1. Hoc quoque
 ut si frater meus alie-
 em suam feudi vel fece-
 filiam suam, si moria-
 de masculo, nihilomi-
 ar ad me. Et olim ob-
 sique ad quartum gra-
 secundum quosdam,
 a postea non vocatur
 rnum. Alii autem di-
 ad septimum gradum.
 non succedit in feudo,
 tura fuerit facta in
 ii et filiae succedant
 — tunc enim succe-
 a exstantibus — vel
 ae fuerint de feudo
 alio vero feudo, quod
 m tantum a fratri-
 cedit unus alteri sive
 titura sive in dua-
 uris, nisi hoc fuerit
 ssum, ut alter alteri

OTEST ESSE TI-
 UI SUCCESSORES
 NEANTUR.

investitus fuerit de
 'post mortem ejus'
 investitus sub con-
 ta vel tempore, de-
 rat investitus, sive
 tenens feudum sive
 re investitus, inves-

inae civitatis (Bonaini
 te sua plus uni, quam
 eat, sed fratres in feudo
 r. supra titulum I c. 3.

Antiqua Tit. IV c. 2, V c. 1.
 investoris tenetur investito et
 ejus heredi veniente tempore vel
 conditione¹⁾, licet alii dicant, si
 moriatur investitus ante quam
 tenens feudum vel ante conditio-
 nem existentem vel tempus, he-
 redes ejus non debent inves-
 tiri²⁾. Nam si quis fuerit inves-
 titus pure de alieno feudo,
 non valet investitura. Hoc ita,
 nisi investitura fuerit facta ab
 aliqua persona ecclesiastica; tunc
 enim si praemoriatur investor
 ante quam tenens feudum vel
 conditio vel tempus existat, non
 obligatur successor illius³⁾, et
 hoc probatur per legem Lotharii
 de precariis⁴⁾.

Vulgata Lib. I, Tit. 9. 10.
 titor et heredes investoris te-
 nentur investito et heredi ejus
 veniente tempore vel conditione,
 licet alii dicant, si moriatur in-
 vestitus ante quam tenens feu-
 dum vel ante conditionem exis-
 tentem vel ante tempus, quod
 heredes ejus non debeant inves-
 tiri. Nam si quis fuerit inves-
 titus pure de alieno feudo, non
 valet investitura. Hoc ita est,
 nisi fuerit facta ab aliqua eccle-
 siastica persona; tunc enim si
 moriatur investor ante quam
 feudum tenens vel conditio vel
 tempus existat, non obligatur
 successor illius, et hoc probatur
 per legem Lotharii de precariis,
 et hoc intelligendum est de va-
 sallis, qui feudi successionem non
 habent.

V. DE CONTENTIONE FEUDI.

1. Si fuerit contentio inter
 dominum et fidelem de inves-
 titura feudi, dirimatur per pa-
 res curtis. Alii enim testes,
 etsi idonei sint, non sunt ad-
 mittendi, inopia tamen proba-
 tionum per religionem clientuli
 possessoris feudi cum 12 sacra-
 mentalibus secundum quosdam.
 Ceterum si dominus possidet,

X. DE CONTENTIONE INTER DOMINUM ET VASALLUM DE INVESTITURA FEUDI.

Si fuerit contentio inter do-
 minum et fidelem de investitura
 feudi, per pares curiae dirimatur.
 Alii enim testes, etsi idonei sunt,
 tamen admittendi non sunt. Ino-
 pia tamen probationum dirimatur
 per religionem clientuli possesso-
 ris feudi vel cum 12 sacramen-
 talibus secundum quosdam. Ce-
 terum si dominus possideat, etiam

1) Cfr. supra tit. I c. 6. 5. 2) Cfr. Gerber, System (13 ed.) § 115 N. 1,
 Laspeyres p. 162, R. Schroeder, Lehrb. p. 395 n. 40. 3) Cfr. supra tit. I
 c. 5, infra tit. VII c. 2, Albrecht p. 288, Gerber, System § 115 n. 3. 4) i. e.
 Lotharii I lex Lombardae inserta. Vide Lomb. vulg. III tit. 10 l. 2.

Antiqua Tit. V c. 1. 2.

per suum jusjurandum cum 12
sacramentalibus dirimatur¹⁾. Hoc
5 ita, nisi clientulus sit gastal-
dius vel actor domini; tunc
enim tantum suae religioni sta-
tatur, nisi habet²⁾ testes pares
idoneos. Nam aliquando multa
10 bona auferuntur domino hoc modo
et hoc colligitur per legem, quae
est in titulo de acquisitione ac-
torum regis³⁾. Idem dicendum
est de guardia. § 1. Similiter si
15 quis voluerit dicere de pignore
sibi dato se investitum esse, non
credatur suo juramento licet pos-
sideat, sed testibus idoneis pa-
ribus domus. Insuper sciendum
20 est, feudum guardiae et gastal-
diae quacunque hora vult auferri
posse, scilicet post annum, a do-
mino⁴⁾.

25

2. Si contentio fuerit inter me
et dominum de portione feudi
30 fratris mei defuncti dicendo pa-
ternum esse, ille vero minime,
tanquam habiturum meam partem,
sive possideo sive alienavi, dabi-
tur mihi jusjurandum, scilicet
35 patrem meum jure investitum
fuisse, licet non possideam por-
tionem fratris mei. Si vero
nullam partem habuero illius
feudi, nec mihi nec domino

*Vulgata Lib. I, Tit. 10. 11**(12 ed. hod.).*

per suum jusjurandum cum 12
sacramentalibus dirimatur. Hoc
ita, nisi clientulus sit gastaldus
vel actor domini; tunc enim tan-
tum suae, id est domini, religioni
statur, nisi habeat testes pares
idoneos. Nam aliquando malig-
nando multa bona auferuntur do-
mino hoc modo et hoc colligitur
per legem, quae est in titulo de
acquisitione actorum regis in Lom-
barda. Idem dicendum est de
guardia. § 1. (XI) Similiter si
quis voluerit dicere de pignore
sibi dato se investitum esse, non
credatur suo juramento, sed tes-
tibus idoneis paribus domus. In-
super sciendum est, feudum
guardiae et gastaldiae quacunque
hora vult auferri posse a domino,
scilicet post annum.

XI (XII). DE CONTENTIONE
INTER ME ET DOMINUM DE
PORTIONE FEUDI FRATRIS
MEI.

Si contentio fuerit inter me et
dominum de portione feudi fra-
tris mei defuncti dicendo pater-
num esse, ille vero minime, tan-
quam habuerim partem meam,
sive possideo sive alienavi, dabi-
tur mihi jusjurandum, scilicet
patrem meum jure investitum
fuisse, licet non possideam por-
tionem fratris mei. Si vero
nullam partem habuero illius
feudi, nec mihi nec domino

1) *Cfr. supra tit. I c. 6 § 1, infra tit. VI c. 13, tit. VII c. 3.* 2) *scill-*
40 *cet clientulus.* 3) *Lomb. vulg. II tit. 17 l. 1.* 4) *Cfr. supra tit. I c. 4 § 1.*

*Tit. 10. 11**d.).*

dum cum 12
rimatur. Hoc
sit gastaldus
unc enim tan-
mini, religioni
t testes pares
quando malig-
auferuntur do-
hoc colligitur
t in titulo de
a regis in Lom-
ndum est de
o Similiter si
re de pignore
tum esse, non
ento, sed tes-
us domus. In-
est, feudum
iae quacunque
osse a domino,

VENTIONE
MINUM DE
DI FRATRIS

t inter me et
ne feudi fra-
icendo pater-
minime, tan-
artem meam,
lienavi, dabi-
lum, scilicet
e investitum
ossideam por-
. Si vero
abuero illius
nec domino
3. 2) scilti-
tit. I c. 4 § 1.

Antiqua Tit. V c. 2. 3.

dabitur jusjurandum, nisi propter
supradictam rationem domino¹⁾,
non ut ego propter hoc aliud
meum feudum amittam.

3. Si clientulus voluerit par-
tem sui feudi alienare, id est
medium, sine domini voluntate,
poterit hoc facere, ulterius pro-
gredi non potest secundum jus-
tum et verum usum, alioquin et
feudum amittit et non valebit,
quod factum est²⁾. Quod dictum
est alienare, intelligas de libello.
Mediolanenses vero nobiliter³⁾
considerantes dicunt, clientulum
etiam alienare posse totum sine
domini voluntate⁴⁾. Inde po-
test praesumi, si clientulus fe-
cit libellum in perpetuum de
feudo suo alicui ecclesiae, non
valet, ideo scilicet, quia nun-
quam reversurum sit ad domi-
num, cum ecclesia non desinat
esse heres. Quod observandum
est in privato ex natura perpe-
tui libelli⁵⁾. Sed diversum ob-
servatur in ecclesia quam in
privato. Ecclesia, cultrix et
auctrix justitiae, non patitur

*Vulgata Lib. I, Tit. 11, 12**(12, 13 ed. hod.).*

dabitur jusjurandum, nisi propter
supradictam rationem domino, non
ut ego propter hoc aliud meum
feudum amittam.

XII (XIII). DE ALIENATIONE
FEUDI.

Si clientulus voluerit partem
sui feudi alienare, id est medium,¹⁰
sine domini voluntate, poterit
hoc facere, ulterius progredi non
potest secundum justum et verum
usum, alioquin et feudum amit-
tit et non valebit, quod factum¹⁵
est. Quod dictum est alienare,
intelligas de libello. Huic con-
suetudini derogatum est per le-
gem Lotharii. Mediolanenses vero
irrationabiliter considerantes di-²⁰
cunt, clientulum etiam alienare
posse totum et sine domini volun-
tate. Inde potest praesumi, si
clientulus fecerit libellum in per-
petuum de feudo suo alicui eccle-²⁵
siae, non valet, ideo scilicet, quia
nunquam reversurum esset ad
dominum, cum ecclesia non desi-
nat esse heres. Quod observan-
dum est in privato ex natura³⁰
perpetui libelli. Sed diversum
observatur in ecclesia quam in
privato. Ecclesia enim, cultrix
et auctrix justitiae, non patitur

1) Cfr. supra tit. I c. 6 § 1. 2) Cfr. supra tit. II § 1. 3) ita³⁵
Codd. Tub., Berol. et Paris. Bamb.: irrationabiliter. 4) Non concordare lib-
rum consuet. Mediol. Rubr. 28 ait K. Weymann, Vergleichung der lehnsrecht-
lichen Capitel des Mailänd. Stadtrechts von 1216 mit dem liber feudorum 1887
p. 12; re vera iste liber loquitur de venditione et impignoratione feudi, non de
contractu libellario, cfr. Stobbe, Handbuch des deutschen Privatrechts II § 123⁴⁰
N. 7, § 124 N. 6. 5) Liber consuet. Mediol. Rubr. 17 'libellus . . . inter-
dum constituitur perpetuo aliquando ad tempus'.

Antiqua Tit. V c. 3, Tit. VI c. 1.

*Vulgata Lib. I, Tit. 12, 13
(13, 14 ed. hod.).*

aliquid contra justitiam in se
feri vel in altero, privatus
5 vero saepe obviat justitiae. Et
si clientulus fecit libellum vel
aliud de medietate feudi sine
domini voluntate, eo mortuo sine
herede masculo — quod verbum ita
10 intelligendum est in feudo id est
sine masculo filio — revertitur
feudum ad dominum. Si vero cum
domini voluntate totum vel me-
15 dium alienaverit, stabilis perma-
neat alienatio per libellum facta.
§ 1. In feudo comitatus et mar-
chiae vel aliarum dignitatum non
est successio secundum rationa-
20 bilem usum, sed hodie usurpa-
tum¹⁾.

contra justitiam aliquid fieri in
se vel in alterum, privatus vero
saepe obviat justitiae. Et si
clientulus fecerit libellum vel
aliud de medietate feudi sine
domini voluntate, eo mortuo sine
legitimo herede masculo — quod
verbum ita intelligendum est in
feudo id est sine filio masculo —
revertitur feudum ad dominum.
Si vero cum domini voluntate
totum vel medium alienaverit,
stabilis permaneat alienatio (frat-
ri vero vel nepoti alienatio per
libellum facta²⁾) § 1. In feudo
comitatus vel marchiae vel alia-
rum dignitatum non est successio
secundum rationabilem usum, sed
hodie est usurpatum.

VI.

QUALITER USUS BENEFICII TENEN-
DUS (RETINENDUS) SIT.

25

Codd. 4. 80.

1. Qui de marchia
vel ducatu vel comi-
tatu vel aliqua regali
30 dignitate fuerit inves-
titus per beneficium
ab imperatore, ille
tantum habere debet;
heres non succedit
35 ullo modo, nisi ab
imperatore adquisie-
rit per investituram.

Codd. 1. 5. 83.

1. De marchia vel
comitatu vel aliqua
regali dignitate si
quis investitus fuerit
per beneficium ab im-
peratore, ille tantum
habere debet; heres
non succedit tamen
ullo modo, nisi ab
imperatore adquisie-
rit per investituram³⁾.

XIII (XIV).

DE FEUDO MAR-
CHIAE, DUCATUS
ET COMITATUS.

De marchia vel du-
catu vel comitatu vel
aliqua regali digni-
tate si quis investi-
tus fuerit per bene-
ficium ab imperatore,
ille tantum debet ha-
bere; heres enim non
succedit ullo modo,
nisi ab imperatore per
investituram acquisi-
erit.

1) Vide infra tit. VI c. 1, tit. IX c. 1. Totus paragraphus postea additus
40 esse videtur. 2) Glossa (non codices) addit: subaudi valet etiam sine domini
voluntate, quod Mincuccius et Cujacius in textu posuerunt. 3) = tit. IX c. 1.

I, Tit. 12, 13
ed. hod.).

aliquid fieri in
m, privatus vero
justitiae. Et si
rit libellum vel
etate feudi sine
e, eo mortuo sine
masculo — quod
intelligendum est in
e filio masculo —
um ad dominum.
domini voluntate
ilium alienaverit,
eat alienatio (frat-
poti alienatio per
) § 1. In feudo
marchiae vel alia-
non est successio
habilem usum, sed
atum.

XIII (XIV).

FEUDO MAR- CHIAE, DUCATUS COMITATUS.

e marchia vel du-
vel comitatu vel
a regali digni-
si quis investi-
fuerit per bene-
m ab imperatore,
tantum debet ha-
; heres enim non
edit ullo modo,
ab imperatore per
stituram acquisi-

phus postea additus
et etiam sine domini
3) = tit. IX c. 1.

Antiqua Tit. VI c. 2. 3. 4.
Codd. 4. 80.

2. Si capitanei vel
vavassores majores
vel minores investiti
fuerint de beneficio, fi-
lii et nepotes ex parte
filiorum succedunt. Si
unus ex ipsis filiis vel
nepotibus sine descen-
dentibus masculini
sexus heredibus mor-
tuus fuerit, praedicti
fratres et nepotes per
investituram patris et
avi in beneficium suc-
cedunt; et similiter
intelligendum est in
consobrinis.

3. Si duo fratres
investiti fuerint de be-
neficio et unus eorum
sine descendantibus
masculini sexus mor-
tuus fuerit, dominus
succedit non frater.
Quod si pactum fuerit
in investitura, quod
frater succederet, per
pactum frater succe-
dit, non dominus.
Quod diximus de frat-
ribus, idem intelli-
gendum est de filiabus.

4. Si femina bene-

1) = tit. IX c. 2. Cfr. legem Conradi.
tit. I c. 2, tit. IV c. 1, infra c. 9.

Codd. 1. 5. 83.

2. Si capitanei vel
valvassores majores
vel minores investiti
fuerint de beneficio,
filii vel nepotes ex
parte filiorum succe-
dunt. Si vero unus
ex his filiis vel nepo-
tibus sine descenden-
tibus masculini sexus
heredibus mortuus
fuerit, praedicti frat-
res vel nepotes per
investituram patris et
avi in beneficium suc-
cedunt; et similiter
intelligendum est in
consobrinis¹⁾.

3. Si duo fratres
investiti fuerint de be-
neficio, si unus eorum
sine descendantibus
masculini sexus mor-
tuus fuerit, dominus
succedit, non frater,
nisi pactum hoc con-
ciliet; sic et per pac-
tum filiae succedunt²⁾.

4. Si femina mari-

Vulgata Lib. I, Tit. 13,
14. (14, 15 ed. hod.).

§ 1. Si capitanei vel
valvassores majores
vel minores investiti⁵
fuerint de beneficio,
filii vel nepotes ex
parte filiorum succe-
dunt. Si vero unus
ex his filiis vel nepo-
tibus sine descenden-
tibus masculini sexus
heredibus mortuus
fuerit, praedicti frat-
res et nepotes per¹⁵
investituram patris et
avi in beneficium suc-
cedunt; et similiter
intelligendum est in
consobrinis.²⁰

§ 2. Si duo fratres
simul investiti fuerint
de beneficio novo et
non de paterno, si unus
eorum sine descenden-
tibus masculini sexus
mortuus fuerit, domi-
nus succedit, non fra-
ter, nisi pactum hoc³⁰
conciliet, sic et per
pactum filiae succe-
dunt.

XIV (XV). AN MA- RITUS SUCCEDAT UXORI IN BENE- FICIUM.

Si femina habens⁴⁰

2) Cfr. tit. IX c. 3 et supra

*Antiqua Tit. VI c. 4.**Codd. 4. 80.*

ficium habens mortua
 fuerit, nullo modo
 5 maritus succedit in
 beneficio, nisi specia-
 liter investitus fuerit
 a domino. Et si ipsa
 filios dimiserit, dicunt
 10 quidam, filios non de-
 bere ei succedere in
 beneficio matris, nisi
 specialiter investiti
 fuerint, quia secun-
 15 dum usum regni be-
 neficium vocatur pa-
 ternum, non mater-
 num. Sed secundum
 aequitatem dicimus,
 20 filios debere succe-
 dere. Hoc dicimus de
 capitaneis et majori-
 bus varvasoribus. De
 minimis autem var-
 25 vasoribus secundum
 usum regni, sicut di-
 cetur inferius, tenen-
 dum est.

30

§ 1. Si minores var-
 35 vasores minimis tol-
 lere voluerint benefi-
 cium, hanc habeant
 potestatem tollendi,
 excepto si benefi-
 40 cium non vendiderint.
 Si vero pretium de

Codd. 1. 5. 83.

tum et beneficium ha-
 bens moriatur, nullo
 modo succedit mari-
 tus in beneficium, nisi
 specialiter investitus
 fuerit. Et si ipsa fe-
 mina filios dimiserit,
 dicunt quidam, filios
 non debere succedere
 in beneficium matris,
 nisi specialiter sit dic-
 tum vel investiti fue-
 rint, quia usu regni
 beneficium vocatur
 paternum, non mater-
 num. Sed secundum
 aequitatem dicimus,
 filios debere succe-
 dere. Hoc dicimus
 de capitaneis et de
 minoribus valvassori-
 bus. De minimis au-
 tem valvassoribus, id
 est de his, qui tenent
 beneficium a minori-
 bus valvassoribus, sic
 servetur:

*Vulgata Lib. I, Tit. 14,
15 (15, 16 ed. hod.).*

beneficium moriatur,
 nullo modo succedit
 in beneficium maritus,
 nisi specialiter inves-
 titus fuerit. Et si
 ipsa femina filios di-
 miserit, dicunt qui-
 dam, filios non debere
 succedere in benefi-
 cium matris, nisi spe-
 cialiter sit dictum vel
 investiti fuerint, quia
 secundum usum regni
 beneficium vocatur pa-
 ternum et non mater-
 num. Sed secundum
 aequitatem dicimus,
 filios debere succe-
 dere. Hoc dicimus
 de capitaneis et de
 majoribus et minori-
 bus valvasoribus. De
 minimis autem, id est
 de his, qui beneficium
 tenent a minoribus
 valvasoribus, sic ser-
 vetur.

XV (XVI). DE FEU-
 DIS DATIS MINI-
 MIS VALVASORI-
 BUS.

Si minores val-
 vasores beneficium
 tollere voluerint mi-
 nimis, liceat eis, ex-
 cepto si beneficium
 vendiderint eis.
 Si vero pretium de

Lib. I, Tit. 14, 5, 16 ed. hod.)

ium moriatur, modo succedit officium maritus, specialiter investuerit. Et si emina filios dicit, dicunt quilibet filios non debere heredare in beneficio matris, nisi speret sit dictum vel iuratum fuerint, quia ad usum regni beneficium vocatur pater et non mater.

Sed secundum consuetudinem dicamus, debere succedere.

Hoc dicimus de capitaneis et de iudicibus et minoribus valvasoribus. De iudicibus autem, id est de iudicibus, qui beneficium tenent a minoribus valvasoribus, sic ser-

XVI. DE FEUDATIS MINORIBUS VALVASORIBUS.

Si minores valvasores beneficium tenent et voluerint mittere, liceat eis, ex parte si beneficium tenent, eis. pro pretium de

Antiqua Tit. VI c. 4. 5.

Codd. 4. 80.

beneficio acceperint, aut pretium reddant aut beneficium amittant.

QUIBUS MODIS AMITTANTUR BENEFICIA.

5. Si capitanei vel majores valvasores, qui hodie vocantur capitanei licet improprie, vel minores in bello seniores dimiserint, vel si credentias, quas seniores illi manifestaverint et celare praeceperint, scienter ad illorum damnum manifestaverint²⁾, vel si eos curbitaverint vel seniores scientes assalierint, his praedictis culpis vel aliis omnibus similibus contra fidelitatem seniorum commissis eos milites beneficio carere dicimus. Et si intentio fuerit inter majores valvasores et minores, debere in iudicio pariter curtis diffiniri vel ante missum imperatoris. Si vero fuerit inter capitaneos

Codd. 1. 5. 38. 83.

beneficio acceperint, tunc aut pretium reddant aut beneficium dimittant¹⁾.

5. Capitanei vel majores valvasores, qui hodie appellantur capitanei licet improprie, si seniores in bello dimiserint, si credentiam ad eorum damnum manifestaverint, si seniores admitterint, si scientes seniores assalierint, si scienter seniores assalierint sive similes culpas commiserint, beneficio carere debent³⁾.

§ 1. Si contentio fuerit de beneficio inter capitaneos, coram imperatore diffiniri de-

Vulgata Lib. I, Tit. 15, 16, 17 (16, 17, 18 ed. hod.)

beneficio acceperint, tunc aut pretium reddant aut beneficium dimittant.

XVI (XVII) QUIBUS MODIS FEUDUM AMITTATUR.

Si capitanei vel majores valvasores, qui hodie vocantur capitanei, licet improprie dicantur minores, seniores in bello dimiserint, vel si credentiam ad eorum damnum scienter manifestaverint, si valvasores seniorum uxores adulteraverint, si scienter seniores assalierint sive similes culpas commiserint, beneficio carere debent.

XVII (XVIII) APUD QUEM VEL QUOS CONTROVERSIA FEUDI DEFINIRI DEBEAT.

Si contentio fuerit de beneficio inter capitaneos, coram imperatore diffiniri de-

1) *Cfr. infra tit. IX c. 4 et supra tit. I c. 4, tit. III. constitutum usus Pisanae civitatis Tit. XLIV. supra tit. II pr. § 1.*

2) *Cfr. Constitutum usus Pisanae civitatis Tit. XLIV.*
3) *Cfr. infra tit. IX c. 5, 40*

Antiqua Tit. VI c. 5. 6. 7.

Codd. 4. 80.

de beneficio, ante imperatorem diffiniri debet.

Codd. 1. 5. 38. 83.

niri debet. Si vero fuerit contentio inter majores valvassores et minores de beneficio, iudicio parium diffiniatur¹⁾.

Vulgata Lib. I, Tit. 17,

18 (18, 19 ed. hod.)

bet. Si vero contentio fuerit inter minores valvasores et majores de beneficio, in iudicio parium diffiniatur vel per iudicem curtis. Si aliquis de capitaneis vel de majoribus valvasoribus vel de minoribus suum beneficium sive totum sive partem alienaverit, et ipse vel heres ejus sine herede decesserit, quia beneficium senioribus aperitur, totum quod fecit, revocari debet.

QUALITER ALIENATIONES MILITUM EVACUARI DEBENT.

6. Si aliquis de capitaneis vel minoribus vel majoribus valvasoribus suum beneficium in partem vel in totum alienaverit, et ille vel heres ejus sine herede mortuus fuerit, quia beneficium seniori aperitur, quod factum est, totum evacuari debet.

6. Si aliquis de capitaneis vel majoribus vel minoribus valvasoribus suum beneficium sive totum sive partem alienaverit, et ipse vel heres ejus sine herede decesserit, quia beneficium senioribus aperitur, totum, quod fecit, notari debet, ut, si totum alienaverit feudum, a domino revocetur, si vero partem fraudulenter alienaverit, similiter revocetur²⁾.

XVIII (XIX) CONSTITUTIONES FEUDALES DOMINI LOTHARII IMPERATORIS, QUAS ANTE JANUAM BEATI PETRI IN CIVITATE ROMANA CONDIDIT OBSERVANDAS.

7. Quicumque³⁾ igitur ex militari ordine decedens interemptus fuerit, ut constitutum

7. Si quis ex militum ordine quidem de feudo investitus fuerit, ut constitutum

Si quis ex militum ordine decesserit, qui de feudo investitus fuerit, ut constitutum

¹⁾ *Cfr. legem Conradi. in fine.*

²⁾ *Cfr. supra tit. II § 1 et infra tit. IX c. 5 Tom. I p. 680—683.*

Lib. I, Tit. 17, (18, 19 ed. hod.)

Si vero conten-
uerit inter mino-
valvasores et ma-
de beneficio, in
io parium defi-
ur vel per judi-
curtis. Si aliquis
apitaneis vel de
ribus valvasori-
vel de minoribus
beneficium sive
n sive partem
averit, et ipse
heres ejus sine
decefferit, quia
ficium senioribus
itur, totum quod
revocari debet.

II (XIX) CON-
STITUTIONES
DALES DOMI-
LOTHARII IM-
ATORIS, QUAS
TE JANUAM
TI PETRI IN
TATE ROMA-
A CONDIDIT
SERVANDAS.

quis ex militum
e decefferit, qui
endo investitus
t, ut constitutum

at infra tit. IX c. 5
. 4° Leg. Sectio IV

Antiqua Tit. VI c. 7. 8.

Cod. 80.

habemus, observetur
de successione bene-
ficii et de culpis. Si
vividus inculpatus fue-
rit de hinc nominatis
culpulis, ut habemus in-
sertum, observetur
per constitutionem
domini Lotharii regis,
quae est constituta
tempore Eugenii Pa-
pae ante januam beati
Petri apostoli in ci-
vitate Roma per lauda-
mentum sapientium
Papiae atque Medio-
lani seu Veronae, quae
Bernardus vocatur,
atque Parmae seu Luc-
cae ac Pifarum atque
Siponti seu ducum at-
que marchionum, com-
itum et capitaneo-
rum atque majorum
varvasorum.

Codd. 1. 5. 38. 83.

habemus, observetur
de beneficio et succes-
sione et de culpis. Si
unus inculpatus de his
nominatis culpulis fue-
rit, ut habemus inser-
tum, observetur per
constitutionem domini
Lotharii imperatoris,
quam constituit tem-
pore Eugenii Papae
ante januam beati Pet-
ri apostoli in civitate
Romana per lauda-
mentum sapientium
Papiae atque Medio-
lani seu Mantuae et
Veronae, quae in Ber-
nus vocatur, et Par-
mae seu Luccae et
Pisae et Siponti¹⁾,
marchionum atque du-
cum, capitaneorum at-
que majorum valvaso-
rum.

Vulgata Lib. I, Tit. 18

(19 ed. hod.)

habemus, observetur
de beneficio et succes-
sione et de culpis. Si⁵
unus inculpatus fuerit
una de his nominatis
culpulis, ut habemus in-
sertum, observetur
per constitutionem do-¹⁰
mini Lotharii impera-
toris, quam constituit
tempore Eugenii Pa-
pae ante januam beati
Petri apostoli in ci-¹⁵
vitate Romana per lauda-
mentum sapientium
Mediolani atque
Papiae, Mantuae et
Veronae, quae Bernus²⁰
vocatur, et Parmae
seu Luccae et Pisae
et Siponti et marchio-
num atque ducum vel
capitaneorum atque²⁵
majorum valvaso-
rum³⁾.

IMPERATOR LO-
THARIUS AUGUS-
TUS PAPA ET UNI-³⁰
VERSO POPULO.

8. Si quis miles

8. Si quis miles

§ 1. Si quis miles

1) *Sipontum, urbs Apuliae. Cur haec urbs citetur, quaeri potest. Cfr. Muratori, Scriptores V, 185.* 2) *Talem constitutionem datam esse haud verisimile est. Ex sequentibus sententiis apparet, ad legem Contra di auctorem³⁵ animum intendisse. Imperator Lotharius I 'addidit quedam capitula ad limina beati petri de pontificibus', quae in librum Papiensem et in Lombardam (vulgatam Lib. III Tit. 11) inserta sunt. Codices Londiniensis et Florentinus libri Papiensis inscribunt his capitulis 'Item capitula que domnus Lotharius imperator ad li-⁴⁰mina beati Petri apostoli secus urbem romam tempore domni eugenii summi pontificis instituit' (M. G. L. Fol. IV p. 545). Inde auctor hujus textus hausisse videtur. Cfr. supra p. 56. N. 2 et Dieck l. c. p. 78 sqq.*

*Antiqua Tit. VI c. 8. 9.**Cod. 80.*

mortuus fuerit sine filio masculo et nepo-
 5 tem reliquerit, de be-
 neficio avi vice patris
 succedat. Sed si hic
 deest et fratrem re-
 liquerit, de beneficio
 10 patris ipse succedat;
 et si filius fratris mor-
 tuus fuerit, frater pat-
 ris de beneficio avi
 ipse succedat.

15

Codd. 1. 5. 38. 83.

mortuus fuerit sine filio masculo et nepo-
 tem reliquerit, de be-
 neficio avi in patris
 vicem succedit. Et
 si hic deest et frat-
 rem reliquerit, in be-
 neficium patris ipse
 succedat. Et filius
 fratris si mortuus fue-
 rit, frater patris in
 beneficium avi defunc-
 ti succedat¹⁾.

*Vulgata Lib. I, Tit. 18,**19 (19, 20, ed. hod.)*

mortuus fuerit sine filio masculo et nepo-
 tem reliquerit, de be-
 neficio avi in patris
 vicem succedit. Et
 si heredem et fratrem
 reliquerit, in benefi-
 cium patris ipse suc-
 cedat. Et si filius
 fratris mortuus fue-
 rit, frater patris in
 beneficium avi defunc-
 ti succedat.

XIX (XX) DE BE-
 NEFICIO FRATRIS
 ET QUALITER
 FRATER FRATRI
 IN FEUDUM SUC-
 CEDAT.

20

9. Defuncti igitur
 quicumque beneficium
 acquisierit et si sine
 25 filio masculo mortuus
 fuerit et fratrem re-
 liquerit, frater non
 succedat fratri, sed ad
 dominum revertatur,
 30 nisi ad investituram
 a domino ordinatus
 fuerit 'ut frater fratri
 succedat, si sine filio
 mortuus fuerit' vel de
 35 communibus bonis
 emptum fuerit sciente
 domino, si insimul ste-
 terint vel in hoste

9. Si quis acqui-
 sierit beneficium et
 sine filio masculo mor-
 tuus fuerit et fratrem
 reliquerit, non succe-
 dat frater fratri, sed
 dominus habeat, nisi
 per investituram a
 domino ordinatum fue-
 rit 'ut frater succedat
 fratri, si mortuus fue-
 rit sine herede mas-
 culo' vel succedat fra-
 ter fratri morienti
 sine filio, si benefi-
 cium de communibus
 rebus nomine utrius-

Si quis adquisierit
 beneficium et sine fi-
 lio masculo mortuus
 fuerit et fratrem re-
 liquerit, frater non
 succedat fratri, sed
 dominus habeat, nisi
 per investituram a
 domino ordinatum fue-
 rit 'ut frater succedat
 fratri, si mortuus fue-
 rit sine herede mas-
 culo' vel nisi de com-
 munibus bonis fuerit
 emptum utriusque no-
 mine domino sciente,
 si insimul steterint

1) *Cfr. legem Conradi et supra tit. I c. 2, tit. VI c. 2.*

*Antiqua Tit. VI c. 11.**Cod. 80.**Codd. 1. 5. 38. 83**Vulgata Lib. I, Tit. 20,
21 (21, 22 ed. hod.)*

similiter amittat suum
beneficium, vel si in
5 pugna dominum dimi-
serit et cum eo non
laboraverit, si potue-
rit.

suum dominum dimi-
serit et cum eo non la-
boraverit, si potuerit,
seu ultra annum et
mensem¹⁾ vadat, ut
investituram beneficii
sui a filio vel a suc-
cessore domini non
petat vel post mortem
domini sui vel patris
sui seu alterius, cui

mino vivente, vel si
in pugna dominum
suum dimiserit et cum
eo non laboraverit, si
potuerit.

10

12. Nemo miles ul-
15 tra annum et mensem
vadat, ut investitu-
ram sui beneficii non
petat a filio vel suc-
cessore domini sui
20 post mortem domini
sui vel post mortem
patris sui vel paren-
tum suorum, quibus
succedere debet. Et
25 si non petierit, ut
supra est insertum,
damnetur, nisi per
mortalem litem re-
manserint vel per in-
30 famiam.

succedere debet, nisi
justa causa interve-
nerit, quare non pe-
tierit, veluti capitales
inimicitiae vel infamia²⁾ vel justa absentia.
Et si, ut supra
dictum est, non petie-
rit, damnetur³⁾; vel si
fecerit investituram
vel cambium dominus
de beneficio sui mili-
tis sine illius consen-
su, cujus est benefi-
cium, pro infecto ha-
beatur⁴⁾.

XXI (XXII)
QUO TEMPORE
MILES INVESTI-
TURAM PETERE
DEBEAT.

Sancimus, ut nemo
miles ultra annum et
mensem vadat, ut in-
vestituram beneficii
sui a filio vel succes-
sore domini sui non
petat, vel post mor-
tem domini sui vel
patris sui vel alterius,
cui succedere debet,
nisi justa causa inter-
venerit, quare non pe-
tierit, veluti mortis
vel capitalis inimici-
tae vel infantia vel
infamia vel etiam
justa absentia; et si,
ut supra dictum est,
non petierit, damnetur.
§ 1. Si quis fecerit
investituram vel cam-

13. Si quis fecerit
investituram vel cam-

35 1) *Spatium anni et mensis occurrit in constituto usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 965 sqq.)*. 2) *sc. domini. Cfr. Glossam ordinariam ad hunc locum.*
3) *Cfr. Ariprandi, quos dicunt, commentarios (Anschütz p. 169):* Set si per annum non servierit contemnens dominum vel post mortem domini ab ejus herede, vel suo parente mortuo ab ipso domino investiri per annum sine
40 justa causa non postulavit, feodum perdit. 4) *Cfr. legem Conradi. Ita quoque Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 963).*

ta Lib. I, Tit. 20, 21, 22 ed. hod.)

vivente, vel si magna dominum dimiserit et cum non laboraverit, si moritur.

XXI (XXII) DE TEMPORE INVESTITURAM PETERE DEBEAT.

Sancimus, ut nemo miles ultra annum et ultra vadam, ut investituram beneficii filio vel successorum sui non possidet, vel post mortem sui vel alterius, succedere debet, nisi iusta causa interierit, quare non petat, veluti mortis capitalis inimicitia vel infantia vel absentia; et si contra dictum est, non detur, damnetur. Si quis fecerit investituram vel cam-

sanæ civitatis (Bordinariam ad hunc Anschütz p. 169): mortem domini abri per annum sine regem Conradi. Ita y).

Antiqua Tit. VI c. 12, 13. Cod. 80. Codd. 1. 5. 38. 83.

bium de beneficio sui militis sine illius verbo, cujus est beneficium, inutilis sit investitura.

14. Nemo miles ejiciatur de possessione sui beneficii nisi convicta culpa, quae sit laudata per laudamentum pluri-
mum suorum, sicut supra diximus. Sed si miles dixerit, quia pares sui pro odio inique judicassent, miles in possessione maneat per ebdomadas 6 et ad nostram veniat praesentiam cum illis, qui laudamentum atque iudicium fecerunt, et ante nos definiemus.

15. Si miles fuerit in possessione sui beneficii et dominus negaverit investituram, miles affirmet per iusjurandum, si potuerit, quod suum sit beneficium per investitu-

Vulgata Lib. I, Tit. 21, 22 (22, 23 ed. hod.)

bium de beneficio sui militis sine illius consensu, cujus est beneficium, pro non facto habeatur.

§ 2. Sancimus, ut nemo miles ejiciatur de possessione sui beneficii nisi convicta culpa, quae sit laudata per iudicium parium suorum, sicut supra diximus. Si autem dixerit miles, quod sui pares inique judicassent, miles in possessione maneat per 6 hebdomadas et ad nostram veniat praesentiam cum illis, qui laudamentum atque iudicium fecerunt, et ante nos definiemus.

XXII (XXIII) DE CONTENTIONE INTER DOMINUM ET VASALLUM DE INVESTITURA.

13. Si quis miles in possessione sui beneficii fuerit et dominus investituram negaverit, miles affirmet per iusjurandum, si potuerit, quod suum sit beneficium per in-

Si quis miles in possessione sui beneficii fuerit et dominus investituram negaverit, miles affirmet per iusjurandum, si potuerit, quod suum sit beneficium per inves-

*Antiqua Tit. VI c. 13, 14.**Cod. 80.*

ram domini sui. Et
 si dominus possederit
 5 et miles dixerit, quod
 investitus sit a do-
 mino, et dominus ne-
 gaverit, adhibeantur
 pares ipsius domini
 10 et per illos veritas
 inveniatur, et si pa-
 res non fuerint, ve-
 ritas inveniatur per
 dominum, quia non
 15 est bonum, ut veritas
 denegetur.

Codd. 1. 5. 38. 83.

vestituram domini sui.
 Et si dominus posse-
 derit et miles sic di-
 xerit, quod investitus,
 fuerat a domino suo,
 et dominus negaverit,
 adhibeantur pares il-
 lius, et per illos inve-
 niatur veritas, et si
 pares non fuerint, ve-
 ritas inveniatur per
 dominum, quia non
 est bonum, ut veritas
 negetur¹⁾.

*Vulgata Lib. I, Tit. 22,**23 (23, 24 ed. hod.)*

tituram domini sui.
 Et si dominus posse-
 derit et miles sic
 dixerit, quod investi-
 tus fuerit a domino
 suo, et dominus nega-
 verit, adhibeantur pa-
 res illius, et per ipsos
 veritas inveniatur; et
 si pares non fuerint,
 veritas inveniatur per
 dominum, quia non
 est bonum, ut veritas
 denegetur.

XXIII (XXIV)
 QUEMADMODUM
 FEUDUM AD FI-
 LIAM PERTINEAT.

20

16. Si quis sine
 filio masculino mortuus
 fuerit et filiam reli-
 querit, non habeat
 25 beneficium, nisi a do-
 mino redemerit; et si
 dominus ei dare vo-
 luerit propter servi-
 tium et amorem pa-
 tris, non revocetur
 30 filia ab ullis de pa-
 rentibus suis neque
 damnetur.

14. Si quis sine
 filio masculino mortuus
 fuerit et reliquerit
 filiam, non habeat be-
 neficium patris, nisi
 a domino redemerit.
 Si autem dominus ei
 dare voluerit propter
 servitium patris, non
 revocetur ab aliquo
 ex parentibus suis
 neque damnetur.

Si quis sine filio
 masculino mortuus fue-
 rit et reliquerit filiam,
 filia non habeat be-
 neficium patris, nisi
 a domino redemerit.
 Si autem dominus ei
 dare voluerit propter
 servitium et amorem
 patris, non revocetur
 ab ullo ex parentibus
 suis neque damnetur.

1) *Cfr. supra tit. I c. 6 § 1, tit. V c. 1, infra tit. VII c. 3.*

*Antiqua Lib. I, Tit. 22,
(23, 24 ed. hod.)*

ram domini sui.
i dominus posse-
t et miles sic
rit, quod investi-
fuerit a domino
et dominus nega-
t, adhibeantur pa-
illius, et per ipsos
tas inveniatur; et
ares non fuerint,
tas inveniatur per
inum, quia non
bonum, ut veritas
egetur.

XXIII (XXIV)
MEMADMODUM
FEUDUM AD FI-
LIAM PERTINEAT.

i quis sine filio
iculo mortuus fue-
et reliquerit filiam,
non habeat be-
cium patris, nisi
domino redemerit.
autem dominus ei
e voluerit propter
ritium et amorem
ris, non revocetur
ullo ex parentibus
neque damnetur.

*Antiqua Tit. VII c. 1. 2.
Cod. 80.*

VII. QUIBUS MODIS FEUDUM CON-
STITUI POTEST.

1. Sciendum est, feudum sine investi-
tione nullo modo con-
stitui posse, etiamsi
domino jubente aliquis
rei possessionem feudi
nomine nanciscatur
et retineat; licet ta-
men possessionem ta-
liter adempto, dum
vixerit, et eo quasi
feudi nomine retinere,
herede ejus nullo mo-
do hac in re succe-
dente sibi.

2. Si dominus, qui
investivit, forte sit
clericus et contigerit,
ut ante moriatur quam
vasallus possessionem
feudi nanciscatur, exi-
nabitur feudum. Quod
generaliter in omni-
bus clericis, qui feu-
dum dant, observa-
tur.

*Vulgata Lib. I, Tit. 24
(25 ed. hod.)*

XXIV (XXV)
QUIBUS MODIS
FEUDUM CONSTI-
TUI POTEST.

1. Sciendum est, feudum sine investi-
tura constitui non
posse, etsi domino ju-
bente alicujus rei quis
nomine feudi posses-
sionem nanciscatur;
licet tamen posses-
sionem taliter adep-
tam, dum vixerit, rem
quasi feudi nomine
retinere.

2. Si dominus, qui
investivit, forte sit
clericus et contigerit,
ut ante moriatur quam
vasallus possessionem
feudi nanciscatur, exi-
nabitur feudum. Quod
generaliter in omni-
bus clericis, qui feu-
dum dant, observa-
tur¹⁾.

Sciendum est, feu-
dum sine investitura
nullo modo constitui
posse, etsi domino ju-
bente quis alicujus rei
possessionem nomine
feudi nanciscatur et
teneat; licet tamen
possessionem taliter
adeptam, dum vixerit,
quasi feudi nomine re-
tinere, heredes ejus in
hoc jure nullo modo
ei succedant.

§ 1. Si dominus,
qui investivit, forte
sit clericus et conti-
gerit, ut ante moria-
tur quam vasallus
possessionem feudi
nanciscatur, exinani-
tur feudum. Quod
generaliter in omni-
bus clericis, qui feu-
dum dant, observa-
tur.

1) *Cfr. supra tit. I c. 5, tit. IV c. 2.*

Antiqua Tit. VII c. 3.
Cod. 80.

Codd. 1. 5. 38—42.

Vulgata Lib. I, Tit. 25
(26 ed. hod.).

XXV (XXVI).
 SI DE INVESTI-
 TURA INTER DO-
 MINUM ET VA-
 SALLUM LIS ORI-
 ATUR.

3. Si inter dominum
 10 et vasallum de inves-
 titione oriatur con-
 tentio, domino scilicet
 investitionem se fe-
 cisse negante, si tes-
 15 tibus res probari non
 potest, possessoris
 sacramento res deci-
 datur. Idem et in eo-
 rum successoribus ob-
 20 servatur. Si vero
 testes interfuerint et
 eos vasallus ad tes-
 timonium vocaverit,
 eorum testimonio
 25 cum sacramento cre-
 datur. Testes vero
 sint pares ejus et
 ab eodem domi-
 no feudum teneant.
 30 Quodsi tempore in-
 vestitionis abfuerint,
 etiam extranei sunt
 recipiendi. Quodsi
 etiam veritatem ce-
 35 lare voluerint amore
 forte vel praemio vel
 alia qualibet ex causa,

3. Si inter dominum
 et vasallum de inves-
 titione oriatur con-
 tentio, domino scilicet
 investitionem negante
 se fecisse, si testibus
 res probari non po-
 terit, possessoris sac-
 ramento res decida-
 tur, et in eorum suc-
 cessoribus idem ob-
 servatur. Si vero
 testes interfuerint,
 his cum sacramento
 testimonium creda-
 tur¹⁾. Testes vero
 sint ei pares et ab
 eodem domino feu-
 dum teneant. Qui
 si tempore investiti-
 nis abfuerint, extra-
 nei etiam sunt reci-
 piendi²⁾. Qui etiam
 si veritatem celare
 voluerint amore forte
 vel praemio³⁾ vel alia
 qualibet ex causa,

Si inter dominum
 et vasallum de inves-
 titione oriatur con-
 tentio, domino scilicet
 investitionem se fe-
 cisse negante, si tes-
 tibus res probari non
 poterit, possessoris
 sacramento res deci-
 datur. Idem et in
 eorum successoribus
 observatur. Si vero
 testes interfuerint et
 eos vasallus ad tes-
 timonium vocaverit,
 eorum testimonio
 cum sacramento cre-
 datur. Testes vero
 sint pares ejus et
 qui ab eodem do-
 mino feudum tene-
 ant. Qui si tempore
 investitionis abfue-
 rint, etiam extranei
 sunt recipiendi. Qui
 etiam si veritatem ce-
 lare voluerint amore
 forte vel praemio vel
 alia qualibet ex causa,

1) *Vide supra tit. I c. 6 § 1, tit. V c. 1, tit. VI c. 13, infra c. 6.*

2) *Vide supra tit. V c. 1.* 3) *Cfr. infra tit. VIII c. 3.*

*Vulgata Lib. I, Tit. 25
26 ed. hod.)*

XXV (XXVI).
DE INVESTI-
TURA INTER DO-
MINUM ET VA-
SALLUM LIS ORI-
ATUR.

inter dominum
vasallum de inves-
titure oriatur con-
trahendo, domino scilicet
investitionem se fe-
derante, si tes-
tes probari non
possunt, possessoris
sacramento res deci-
ditur. Idem et in
successoribus
observatur. Si vero
testes interfuerint et
vasallus ad tes-
tationem vocaverit,
suo testimonio
sacramento cre-
ditur. Testes vero
pares ejus et
ab eodem do-
minum feudum tene-
re. Qui si tempore
investitionis abfue-
rit, etiam extranei
recipiendi. Qui
non si veritatem ce-
derint amore
vel praemio vel
qualibet ex causa,

*infra c. 6.
n. 3.*

*Antiqua Tit. VII c. 3.
Cod. 80.*

a comite vel a populo
jurare cogantur, quod
falsitatem ex ea con-
tradictentibus nec vera
se sciente tacebunt.
His cogentibus eos
vasallus cum misso
domini ad imperato-
rem festinet eique
causam intimet, et
quod imperator inter
eos judicaverit, ob-
servetur. Si autem
se venturum vel mis-
surum nuntium pro-
mittat vasallus, ex
quo promisit usque
ad annum quiete pos-
sideat. Si vero ad
regem non venerit
vel non miserit intra
annum, domini sacra-
mento causa termi-
natur.

§ 1. Et si testes
jam dicto sacramento
praestito se non inter-
fuisse dixerint, domi-
ni sacramento quaes-
tio terminetur. Haec
omnia etiam in cleri-
corum personis locum
habent, praeterquam
quod de personis tes-
tium dictum est. In
clericorum enim feudo
aequaliter recipiuntur
pares et extranei, hoc
ideo quia, cum clerici
quendam de feudo in-

*Vulgata Lib. I, Tit. 25
(26 ed. hod.)*

Codd. 1. 5. 38. 83.

a comite vel a populo
jurare compellantur,
quod ex ea causa fal-
sitate non dicant nec
vera se sciente
tacebunt. His enim
cogentibus vasallus
cum misso domini ad
regem ire festinet, et
quod imperator judi-
caverit, observetur.
Si autem se venturum
vel nuntium missurum
promittat vasallus, ex
quo promiserit usque
ad annum quiete pos-
sideat. Si vero ad
regem non venerit vel
non miserit infra an-
num, domini sacra-
mento causa finiatur.

§ 1. Et si testes
jam dicto praestito sa-
cramento se non inter-
fuisse dixerint, domi-
ni sacramento quaes-
tio terminetur. Haec
omnia etiam in cleri-
corum personis locum
habent, praeter quod
de personis testium
dictum est. In cleri-
corum enim feudo ae-
qualiter recipiuntur
pares et extranei, ideo
quia, cum clerici quos-
dam de feudo in-

a comite vel a populo
jurare compellantur,
quod ex ea causa fal-
sitate non dicant nec
vera se scientibus ta-
cebunt. His enim non
cogentibus eos vasal-
lus cum misso domini
ad imperatorem ire
festinet, et quod im-
perator judicaverit,
observetur. Si autem
se venturum vel nun-
tium missurum vasal-
lus promittat, ex quo
promiserit usque ad
annum quiete possi-
deat. Si vero ad re-
gem non venerit vel
non miserit infra an-
num, domini sacra-
mento causa finiatur.

§ 1. Et si testes
sacramento jam dicto
praestito se non inter-
fuisse dixerint, domi-
ni sacramento quaes-
tio terminetur. Haec
omnia etiam in cleri-
corum personis locum
habent, praeterquam
quod de personis tes-
tium dictum est. In
clericorum enim feudo
aequaliter recipiuntur
pares et extranei, hoc
ideo quia, cum clerici
quosdam de feudo in-

Antiqua Tit. VII c. 3, 4, 5. *Vulgata Lib. I, Tit. 25*
Cod. 80. *Codd. 1. 5. 38. 83.* *(26 ed. hod.).*

vestiverint, saepe ab- vestiverint, saepe ab- vestiunt, saepe ab-
 sponse et sine praesen- sponse et sine prae- sponse et sine praesen-
 tia suorum confrat- sentia suorum con- tia suorum confrat-
 rum facere student¹). fratrum hoc facere rum facere student.
 student.

4. Si quis se vel patrem suum § 2. Si quis se vel patrem
 ab aliquo vel patre ejus defuncto suum ab aliquo vel patre ejus
 10 investitum fuisse contendit, nisi de feudo investitum fuisse con-
 per duos pares de domo ipsius tenderit, nisi per duos pares de
 domini probaverit, quod intendit, domo ipsius domini probaverit,
 vel alios duos idoneos testes, quod intendit, vel alios duos ido-
 15 velit jurare cum 12 sacramenta- neos testes, tunc in electione do-
 libus, illum per feudum vel pa- mini est, utrum velit jurare cum
 trem ejus, si de hoc quaeratur, 12 sacramentalibus, illum, qui
 de ipso feudo investitum non feudum quaerit, per se vel pa-
 fuisse. Quod si jurare recusa- trem ejus, si de hoc quaeratur,
 20 verit, actor juret cum 12 sacra- de ipso feudo investitum non
 mentalibus, se vel patrem suum fuisse. Quod si jurare noluerit,
 investitum de ipso feudo fuisse. actor juret cum 12 sacramenta-
 Quod si jurare noluerit, qui con- libus, se vel patrem suum inves-
 25 venit est absolvendus²). Se- titum fuisse. Quod si jurare
 cundum enim morem Mediolanen- noluerit, qui convenitur est ab-
 sium haec sacramenta sunt prae- solvendus. Secundum enim mo-
 standanda tam a filiis actoris vel rem Mediolanensium haec sacra-
 rei quam ab ipsis principalibus menta sunt praestanda tam a
 personis. filiis actoris vel rei quam ab ips-
 is principalibus personis.

30 5. Si aliquis in possessione § 3. Si autem aliquis in pos-
 feudi sit, de quo dominus di- sessione feudi sit, de quo domi-
 cit eum investitum non fuisse, nus dicit eum investitum non
 tunc sine ulla testium pro- fuisse, tunc sine ulla testium pro-
 batione debet solus jurare, se batione debet solus jurare, se
 35 vel patrem investitum fuis- vel patrem suum fuisse investi-
 se³). Haec autem ita sunt te- tum. Haec autem sunt ita te-
 nenda, si per annum sciente do- nenda, si per unum annum do-

1) *Cfr. exempli gratia Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 958).*

2) *Secundum regulam juris romani: 'Actore non probante qui convenitur . . . obtinebit' l. 4 C. 2, 1.* 3) *Cfr. supra tit. I c. 6 § 1, tit. V c. 1, tit. VI c. 13, tit. VII c. 3.*

*ata Lib. I, Tit. 25
26 ed. hod.).*

unt, saepe ab-
e et sine praesen-
suorum confrat-
facere student.

se vel patrem
vel patre ejus
tum fuisse con-
er duos pares de
mini probaverit,
el alios duos ido-
e in electione do-
velit jurare cum
bus, illum, qui
per se vel pa-
e hoc quaeratur,
investitum non
jurare noluerit,
12 sacramenta-
rem suum inves-
Quod si jurare
nvenitur est ab-
andum enim mo-
simum haec sacra-
aestanda tam a
rei quam ab ips-
personis.

n aliquis in pos-
it, de quo domi-
investitum non
ulla testium pro-
solus jurare, se
m fuisse investi-
em sunt ita te-
num annum do-

*(Bonaini II p. 958).
ui convenitur . . .
V c. 1, tit. VI c. 13,*

Antiqua Tit. VII c. 5—8.

mino et non contradicente in
possessione feudi permanserit;
alioquin justa ignorantia vel
parvi temporis negligentia cum
iniquae possessionis perjurio do-
mino quandoque damnum affert¹⁾).

6. Si quis obligaverit aliquam
rem pignori eo pacto 'ut si statu-
tuto tempore pecunia soluta non
fuisset, erit creditoris et eam pro
feudo habeat', potest debitor pec-
uniam quandocunque solvendo
pacto non obstante recuperare
pignus. Feudum enim non sub
praetextu pecuniae, sed amore et
honore domini est quaerendum.

7. Si quis investierit aliquem
de feudo sui militis, viri Placenti-
ni asserunt prorsus, hanc inves-
tituram non aliter valere nisi
eo consentiente, cujus erat feu-
dum. Mediolanenses vero et Cre-
monenses nihil distare asseve-
rant, utrum eo consentiente an
ignorante, dummodo vivente eo
nullum detrimentum de feudo suo
sibi contingat²⁾. Hoc autem di-
cendum est de eo milite, qui feudi
successionem non habet.

8. Quidam obligavit quan-
dam terram suo militi, deinde
cum filius domini post longum

*Vulgata Lib. I, Tit. 25, 26
(26. 27. 28 ed. hod.).*

mino sciente et non contradicente
in possessione feudi permanserit;
alioquin justa ignorantia vel par-
vi temporis negligentia cum ini-
quae possessionis perjurio quan-
doque domino in possessione dam-
num affert.

XXVI (XXVII, XXVIII). 10
DE FEUDO DATO IN VICEM
LEGIS COMMISSORIAE.

Si quis obligaverit aliquam rem
pignori eo pacto 'ut si statuto
tempore pecunia soluta non fu-
isset, esset creditoris et eam pro
feudo habeat', potest debitor
quandocunque pecuniam solvendo
pacto non obstante pignus recu-
perare. Feudum enim non sub²⁰
praetextu pecuniae, sed amore
et honore domini acquirendum
est.

§ 1. Si quis investierit ali-
quem de feudo sui militis, viri²⁵
Placentini asserunt, hanc inves-
tituram non aliter valere nisi
eo consentiente, cujus erat feu-
dum. Mediolanenses vero et
Cremonenses nihil distare asse-
verant, utrum eo consentiente an
ignorante, dummodo eo vivente
nullum detrimentum de feudo suo
sibi contingat. Hoc autem di-
cendum est de eo milite, qui³⁰
feudi successores non habet.

§ 2. Quidam obligaverat ter-
ram quandam suo militi, deinde
cum filius domini post longum

1) *Cfr. supra tit. I c. 6 § 1.* 2) *Cfr. librum consuetud. Mediol. Rubr. 27, 20
ubi verba: 'Haec vera sunt' etc. postea addita esse videntur.*

Antiqua Tit. VII c. 8; Tit. VIII c. 1. Vulgata Lib. I, Tit. 26 (28 ed. hod.), Lib. II, Tit. 1.

tempus pecuniam offerendo pignus liberare voluisset, filius militis contendebat, patrem suum a domino suo defuncto de praedicto pignore feudi investitionem accepisse. Unde prudentes Mediolanenses interrogati laudaverunt, in electione filii militis esse, cum 12 jurare, patrem suum vel se per investituram praedictam terram tenuisse ita, ut per 30 annos contestatio pignoris a parte domini adversus ipsum vel patrem suum facta non fuisset¹⁾. Si autem ipse jurare noluerit, filius defuncti domini necesse habet, jurare cum 12, defunctum militem inde per feudum investitum non fuisse. Quodsi ita jurare recuset, investire ipsum filium militis debet de jam dicta terra pro feudo.

25

tempus pecuniam offerendo pignus liberare voluisset, filius militis contendebat, patrem suum a domino suo defuncto de praedicto pignore feudi investitionem accepisse. Unde viri prudentes Mediolanenses interrogati laudaverunt, in electione filii militis esse, cum 12 sacramentalibus jurare, patrem suum a domino suo post investituram defuncto vel se per investituram praedictam terram tenuisse ita, ut per 30 annos contestatio pignoris a parte domini adversus ipsum vel patrem suum facta non fuisset. Si autem ipse jurare noluerit, filius defuncti domini necesse habet, jurare cum 12 sacramentalibus, defunctum militem inde per feudum investitum non fuisse. Quodsi ita jurare recuset, investire ipsum debet militis filium de jam dicta terra per feudum.

EXPLICIT LIBER PRIMUS. INCIPIT SECUNDUS.

VIII. IN QUIBUS REBUS FEUDUM CONSISTERE POSSIT.

1. Ubertus de Orto Anselmo filio suo dilecto salutem. Causarum, quarum cognitio frequenter nobis committitur, aliae dirimuntur quidem jure Romano, aliae vero legibus Longobardo-

1) Cfr. *Lomb. vulg. II tit. 35 l. 5, tit. 55 l. 5 et librum consuetud. Mediol. Rubr. 21, infra II, 26 § 5.*

b. I, Tit. 26 (28 ed. hod.),
Lib. II, Tit. 1.

pecuniam offerendo pig-
re voluisset, filius mi-
debat, patrem suum
suo defuncto de prae-
ore feudi investitionem

Unde viri prudentes
enses interrogati lauda-
n electione filii militis
n 12 sacramentalibus
atrem suum a domino
investituram defuncto
r investituram praedic-
am tenuisse ita, ut per
contestatio pignoris a
mini adversus ipsum vel
uum facta non fuisset.
a ipse jurare noluerit,
uncti domini necesse ha-
e cum 12 sacramentali-
netum militem inde per
investitum non fuisse.
a jurare recuset, inves-
m debet militis filium
dicta terra per feudum.

INCIPIT LIBER PRI-
NCIPIT SECUN-
DUS.

FEUDI COGNITIONE.

as de Orto Anselmo
to salutem. Causa-
arum cognitio frequen-
is committitur, aliae
irrimuntur jure Romano,
ro legibus Longobardo-
et librum consuetud. Mediol.

Antiqua Tit. VIII c. 1—3.

rum, aliae autem secundum re-
gionis consuetudinem¹⁾. Quae
quam secundum diversorum lo-
corum aut curiarum mores sint
diversa, nec breviter potest dici
nec hoc libello facile comprehendi,
usum tamen feudi, qui in nostris²⁾
partibus obtinet, prout possibile
est, exponere tibi necessarium
duxi. In judicio etenim, quod
de feudis agitur, illud legibus
nostris contrarium dici solet. Le-
gum autem Romanarum non est
vilis auctoritas, sed non adeo
vim suam extendunt, ut usum
vincant aut mores³⁾. Strenuus
autem legisperitus, sicubi emer-
serit, quod consuetudine feudi
non sit comprehensum, absque
calumnia uti poterit lege scripta.

2. Sciendum est itaque, feu-
dum sive beneficium non nisi in
rebus soli aut solo cohaerentibus
aut his, quae inter immobilia
connumerantur — veluti cum de
camera⁴⁾ aut caneva⁴⁾ feudum
datur — posse consistere ac feu-
dum neminem acquirere nisi in-
vestitura aut successione.

3. Investitura proprie quidem
dicitur possessio⁵⁾, abusivo autem

Vulgata Lib. II, Tit. 1, 2.

rum, aliae autem secundum regni
consuetudinem. Quaequam sint va-
ria quamque secundum diversorum
locorum aut curiarum mores sint⁵
diversa, nec breviter potest dici
nec hoc libello facile comprehendi,
usum tamen feudi, qui in nostris
partibus obtinet, prout possibile
est, tibi exponere necessarium¹⁰
duxi. In judicio etenim, quo de
feudis agitur, illud legibus nostris
contrarium dici solet. Legum
autem Romanarum non est vilis
auctoritas, sed non adeo vim suam¹⁵
extendunt, ut usum vincant aut
mores. Strenuus autem jurispe-
ritus, sicubi casus emergerit, qui
consuetudine feudi non sit com-
prehensus, absque calumnia uti²⁰
poterit lege scripta. § 1. Scien-
dum est itaque, feudum sive be-
neficium non nisi in rebus soli
aut solo cohaerentibus aut in his,
quae inter immobilia computan-²⁵
tur — veluti cum de camera aut
de caneva feudum datur — posse
consistere ac feudum neminem
posse acquirere nisi investitura
aut successione.³⁰

II. QUID SIT INVESTITURA.

Investitura proprie quidem di-
citur possessio, abusivo autem

1) Cfr. librum consuetud. Mediol. Rubr. 27 pr. et Campagnola, Liber juris
urbis Veronae cap. XLVII: De feudis iudicabo secundum usum regni et regionis. 85

2) id est in curia Mediolanensi.

3) Cfr. quae de hac sententia disserit

Cujacius in sua editione libri feudorum.

4) Vide Du Cange, Glossarium v.

'Feudum camerae' et 'canava', Roeschius, Dissertatio de feudis de camera et caneva
(Jenichen, thesaurus juris feudalis tom. II p. 4 sqq., Homeyer, System des Lehn-
rechts p. 284 ff.), Franklin 'Kammer- und Kellerlehen' (v. Holtzendorff, Rechts-⁴⁰
lexikon 3. ed. s. h. v.).

5) 'Gewere' 'saisine' traditio realis. Cfr. Heusler,
Die Gewere 1872 p. 291.

Antiqua Tit. VIII c. 3.

modo dicitur investitura, quando hasta aut quodlibet corporeum porrigitur a domino feudi, se investituram facere, dicente¹⁾. Quae si quidem ab eo fiat, qui alios habet vasallos, saltem coram duobus ex illis sollemniter fieri debet, alioquin, licet alii intersint testes, investitura minime valet²⁾. Si enim domino adhuc in possessione constituto, an facta sit investitura, quaeratur, non debet probari nisi per pares illius domus vel per publicum instrumentum³⁾ a tribus vel a duobus paribus confirmatum. Nam si instrumentum defecerit vel quia factum non fuerit vel quia amissum sit, tunc, qui probare desiderat, pares illius curiae, qui interfuerunt, offerat. Qui si denegaverint corrupti forte odio vel gratia seu praemio et dicant, se non interfuisse, cum investitura fieret, vel non meminisse, domino cogente tunc jurent tactis sacrosanctis scripturis, ut hujusmodi rei veritatem nesciant, et tunc actor aut alios pares producat aut jurisjurandi electio detur domino, ut proinde juret, investituram factam non esse, aut sacramentum vasallo referat, et ille aut juret aut adquiescat. Quodsi jurare pares recusaverint aliqua ex causa nec dominus eos

Vulgata Lib. II, Tit. 2.

modo dicitur investitura, quando hasta vel aliud corporeum quodlibet porrigitur a domino, se investituram facere, dicente. Quae si quidem ab eo fiat, qui alios habet vasallos, saltem coram duobus ex illis sollemniter fieri debet, alioquin, licet alii intersint testes, investitura minime valet, nisi per breve testatum secundum quosdam. Si enim domino adhuc in possessione constituto, an facta sit investitura, quaeratur, non debet probari nisi per pares illius domus vel per publicum instrumentum a tribus vel duobus paribus confirmatum. Nam si instrumentum defecerit vel quia factum non fuerit vel quia amissum sit, tunc, qui probare desiderat, pares illius curiae, qui interfuerunt, offerat. Qui si denegaverint corrupti forte odio vel gratia seu pretio et dicant, se non interfuisse, cum investitura fieret, vel non meminisse, tunc domino cogente jurent tactis sacrosanctis scripturis, quod hujus rei veritatem nesciant, et tunc actor aut alios producat pares aut jurisjurandi electio detur domino, ut proinde juret, investituram factam non esse, aut sacramentum vasallo referat, et ille aut juret aut quiescat. Quodsi jurare pares aliqua ex causa recusant nec dominus eos

1) *Cfr. librum consuetudinum Mediolani Rubr. 27* 'Investitura proprie possessio dicitur abusive tamen dicitur investitura quando asta vel septro vel re corporea dominus vasallum de aliquo beneficio investit'. 2) *Cfr. supra tit. I c. 6 N. 1, tit. VI c. 13.* 3) *Cfr. supra tit. I c. 4 § 1, c. 5, c. 6 § 1, c. 7; vox 'publicum instrumentum' ex jure romano deprompta est.*

II, Tit. 2.

investitura, quando corporeum quod a domino, se in-
re, dicente. Quae
o fiat, qui alios
altem coram duo-
emniter fieri de-
cet alii intersint
ra minime valet,
testatum secun-

Si enim domino
ssione constituto,
titura, quaeratur,
ari nisi per pares
per publicum in-
ribus vel duobus
atum. Nam si in-
ecerit vel quia fac-
vel quia amissum
robare desiderat,
iae, qui interfue-
Qui si denegave-
rte odio vel gra-
t dicant, se non
investitura fieret,
ci, tunc domino
actis sacrosanctis
hujus rei verita-
tunc actor aut alios
aut jurisjurandi
domino, ut proinde
ram factam non
mentum vasallo re-
juret aut quies-
rare pares aliqua
nt nec dominus eos

stitura proprie pos-
vel septro vel re cor-

2) Cfr. supra tit. I
c. 5, c. 6 § 1, c. 7;

Antiqua Tit. VIII c. 3. 4.

jurare compellat, liceat vasallo
etiam per extraneos probare in-
vestituram; testibus vero defi-
cientibus jurisjurandi electio de-
tur domino¹⁾.

4. Si vero vasallus possideat
vel si vasallus feudum canevae
vel camerae ex duabus seu tribus
quietis acceptionibus quasi possi-
deat, dominus autem feudum esse
negans rem suam petat et, quod
ex camera vel caneva bis vel ter
jam est solutum, deincepsolvere
renuat, tunc non est opus proba-
tione, sed possidenti dando elec-
tionem, quod aut juret, suum esse
feudum rectum, aut domino jus-
jurandum referat²⁾. Si autem in-
vestitura facta ab eo, qui vasal-
los non habebat, dicatur, si per
quoslibet idoneos testes aut per
publicum instrumentum probari
poterit³⁾, aut inopia probationum
res decidatur per jusjurandum.
§ 1. Praeterea si tenor ali-
quis praeter communem feudi
rationem investituram dicatur
intervenisse, vel si dicat feu-
dum sub tali conditione de-
disse 'ut vasallus in festivis die-
bus vadat ad ecclesiam cum sua⁴⁾
uxore', omni facultate probandi
domino adempta habeat vasal-
lus potestatem se defendendi
per sacramentum. § 2. Item si
vasallus pactum speciale contra
feudi consuetudinem allegat, ve-

Vulgata Lib. II, Tit. 2.

jurare compellat, liceat vasallo
etiam per extraneos probare in-
vestituram, testibus vero defi-
cientibus jurisjurandi electio de-
tur domino. § 1. Si vero
vasallus quidem possideat vel
si feudum camerae aut cane-
vae in duabus seu tribus quietis
acceptionibus quasi possideat, do-
minus autem feudum esse negans
rem suam petat, vel, quod de ca-
mera vel de caneva bis vel ter,
sicut diximus, jam solutum est,
deincepsolvere renuat, tunc non
est opus probatione, sed possi-
denti data electione aut juret,
suum esse feudum rectum, aut
domino referat jusjurandum. Si
autem investitura ab eo, qui va-
sallos non habebat, dicatur facta,
per quoslibet idoneos testes seu
per publicum instrumentum pro-
bari potest, aut inopia probatio-
nis emergente res decidatur per
jusjurandum. § 2. Praeterea si
tenor aliquis praeter communem
feudi rationem in investitura a
domino dicatur intervenisse, vel
si dicatur feudum sub tali con-
ditione dedisse 'ut vasallus in
festivis diebus vadat ad ecclesiam
cum uxore sua' omni facultate
probandi domino adempta habeat
vasallus potestatem se defendendi
per sacramentum. § 3. Item si
vasallus pactum speciale contra
feudi consuetudinem allegat, ve-

1) Cfr. supra tit. I c. 6 § 1, tit. VI c. 13, tit. VII c. 3.
tit. I c. 6 §§ 4, 5, tit. V c. 1, tit. VI c. 13, tit. VII c. 3.

2) Cfr. supra
3) suppl. probetur. 40

4) scilicet domini.

Antiqua Tit. VIII c. 4. 5.

luti de filiarum successione, liceat ei tenorem, si potest, investiturae probare. Quodsi in probatione defecerit vel cessaverit, concedatur domino hoc negare jurejurando praestito.

Vulgata Lib. II, Tit. 2. 3.

luti de filiarum successione, liceat ei tenorem, si potest, sicut investituram probare. Quodsi in probatione defecerit vel cessaverit, concedatur domino hoc denegare jurejurando praestito.

III. PER QUOS FIAT INVESTITURA ET PER QUOS RECIPIATUR.

5. Investitura autem de veteri beneficio fit aut de novo. Quae de veteri fit, etiam a minore fieri potest. Sive autem a majore sive a minore fiat, non de omni possessione vasalli, sed de justa tantum facta intelligitur, nisi nominatim aliud dicatur. Novi vero feudi investitura non ab alio recte fit, nisi ab eo, qui legitime suorum bonorum administrationem habet¹⁾. Qui enim qualibet ratione aliquid de suis rebus impeditur alienare, is nec per feudum poterit investituram facere. Sed etiam res, cujus alienatio prohibetur, nec pro beneficio dari conceditur, nisi in casu ut ecce si quis ex agnatis tuis rem, quae a communi parente per successionem ad eum pervenerit, alienare voluerit, non permittitur ei etiam secundum antiquam consuetudinem alii eam vendere nisi tibi vel alii proximiori pro aequali pretio accipere volenti²⁾; per feudum tamen cuilibet dari potest, nisi fiat in frau-

Investitura autem aut de veteri beneficio fit aut de novo. Quae de veteri fit, etiam a minore potest fieri. Sive autem a minore sive a majore fiat, non de omni possessione vasalli, sed de justa tantum facta intelligitur, nisi aliud nominatim dicatur. Novi vero feudi investitura non ab alio recte fit, nisi ab eo, qui legitime suorum bonorum administrationem habet. Qui enim qualibet ratione aliquid de bonis suis impeditur alienare, is nec per feudum poterit investituram facere. Sed etiam res, cujus alienatio prohibetur, nec pro beneficio dari conceditur, nisi in casu ut ecce si quis ex agnatis tuis rem, quae a communi parente per successionem ad eum pervenerit, alienare voluerit, non permittitur ei etiam secundum antiquam consuetudinem alii eam vendere nisi tibi vel alii proximiori pro aequali pretio accipere volenti; per feudum tamen cuilibet dare potest, nisi fiat in frau-

1) *Cfr. librum consuetud. Mediol. Rubr. 27*: de novo sic intelligimus si majores fuerint. 2) *Cfr. librum consuetud. Mediol. Rubr. 8*: De re paterna luenda.

. II, Tit. 2. 3.

in successione, li-
si potest, sicut in-
pare. Quodsi in pro-
rit vel cessaverit,
nino hoc denegare
aestito.

OS FIAT INVES-
T PER QUOS
PIATUR.

autem aut de ve-
fit aut de novo.
i fit, etiam a mi-
ri. Sive autem a
majore fiat, non
ssione vasalli, sed
am facta intelli-
nominatim dicatur.
di investitura non
t, nisi ab eo, qui le-
bonorum adminis-
et. Qui enim qua-
liquid de bonis suis
enare, is nec per
t investituram fa-
am res, cujus alie-
ur, nec per benefi-
editur, nisi in casu
s ex agnatis tuis
communi parente
em ad eum perve-
voluerit, non per-
iam secundum an-
tudinem alii eam
tibi vel alii proxi-
ali pretio accipere
eudum tamen cui-
st, nisi fiat in frau-

sic intelligimus si ma-
ubr. 8: De re paterna

Antiqua Tit. VIII c. 5—8.

dem nostrae consuetudinis vel
legis novae bonae memoriae Lo-
tharii imperatoris¹⁾. Tunc enim
rescissa investitura, reddito a te
vel ab alio proximioire secundum
antiquam consuetudinem pretio²⁾,
si quod dederat, is, qui investi-
turam suscepit, compellatur rem
tibi restituere.

6. Personam vero investituram
accipientis non distinguimus; nam
etiam servus investiri potest, nisi
ignorantia praetendatur³⁾. Sed
utrum ipse an alius pro te inves-
tituram faciat vel suscipiat, nihil
interest. Potest enim hoc nego-
tium et per procuratorem ab utra-
que expediri parte⁴⁾.

7. Feminam quoque etiam
novi⁵⁾ feudi investituram facere
posse, plerique consentiunt.

8. Nulla autem investitura
debet ei fieri, qui fidelitatem re-
cusat facere, cum a fidelitate feu-
dum dicatur vel a fide⁶⁾, nisi eo
pacto adquisitum sit feudum 'ut
sine juramento fidelitatis habeat-
ur'⁷⁾.

Vulgata Lib. II, Tit. 3.

dem nostrae consuetudinis vel
legis novae bonae memoriae Lo-
tharii imperatoris. Tunc enim
rescissa investitura, reddito a te⁵
vel ab alio proximioire secundum
antiquam consuetudinem pretio,
si quod dederit, is, qui investi-
turam accepit, compellatur rem
tibi restituere. § 1. Personam¹⁰
vero investituram accipientis non
distinguimus; nam etiam servus
investiri poterit, nisi ignorantia
praetendatur. Sed utrum ipse
an alius pro te investituram fa-
ciat vel suscipiat, nihil interesse
putamus. Potest enim hoc nego-
tium et per procuratorem ab utra-
que parte expediri. § 2. Femi-
nam quoque etiam novi feudi in-
vestituram facere posse, plerique
consentiunt. § 3. Nulla autem
investitura fieri debet ei, qui fi-
delitatem facere recusat, cum a
fidelitate feudum dicatur vel a²⁵
fide, nisi eo pacto adquisitum sit
ei feudum 'ut sine juramento fi-
delitatis habeatur'.

30

1) *i. e. legis Lotharii III de anno 1136. Cfr. infra c. 15.* 2) *Cfr. supra tit. I c. 4 (tunc nisi restituto pretio auferre non possunt), tit. III, tit. VI c. 4 § 1. infra tit. IX c. 4.* 3) *Cfr. librum consuetud. Mediol. Rubr. 27: Dari sive concedi potest feudum sive beneficium . . . servo maximo eo sciente qui ipsam investituram facit, alioquin eo ignorante iudicio nostro investi-
tura facta servo non valebit.* 4) *Cfr. Libr. cons. Med. l. c. 'Investitura au-
tem de qua dictum est fieri potest et recipi per principalem personam vel per
procuratorem'.* 5) *non veteris. De ratione vide Librum consuet. Mediolani
Rubr. 8. Abbatissas vero veteris feudi investituram facere posse ex tit. I c. 1,
c. 5 apparet.* 6) *Libr. cons. Med. Rubr. 27: 'Dicitur autem feudum a fide
quam vasallus domino suo praestare cogitur'.* 7) *Libr. cons. Med. l. c. 'nisi
eo pacto fuerit adquisitum feudum ut fidelitatem vasallus non faciat'. Cfr. infra
tit. X c. 2 § 1.*

Antiqua Tit. VIII c. 9—11.

Vulgata Lib. II, Tit. 4. 5. 6.

5 9. Utrum autem investitura
praece dere debeat fidelitatem an
fidelitas investituram, quaesitum
scio. Et saepe responsum est,
investituram debere praecedere¹⁾.
10 10. Fidelitatem dicimus jusju-
randum, quod a vasallo praesta-
tur domino.

IV. QUID PRAE CEDERE DE-
BEAT, UTRUM INVESTI-
TURA AN FIDELITAS.

Utrum autem investitura prae-
cedere debeat fidelitatem an fide-
litas investituram, quaesitum scio.
Et saepe responsum est, investi-
turam debere praecedere fidelita-
tem. § 1. Fidelitatem dicimus
jusjurandum, quod a vasallo prae-
statur domino.

15 11. Qualiter autem jurare de-
beat, videamus: 'Juro ego ad haec
sancta evangelia, quod a modo
inantea ero fidelis huic, sicut de-
bet esse vasallus domino, nec id,
20 quod mihi sub nomine fidelitatis
commiserit, alii pandam me scien-
te ad ejus detrimentum'. Si vero
domesticus sit, id est ex familia
ejus, cui jurat²⁾, aut si ideo fide-
25 litatem jurat, non quia feudum
habeat sed quia de jurisdictione
ejus sit, cui jurat, nominatim vi-
tam, mentem, membrum et illius
rectum honorem jurabit³⁾.

V. QUALITER VASALLUS
JURARE DEBEAT FIDELI-
TATEM.

Qualiter autem debeat jurare
vasallus fidelitatem, videamus:
'Juro ego ad haec sancta Dei
evangelia, quod a modo ero fide-
lis huic, sicut debet esse vasallus
domino, nec id, quod mihi sub no-
mine fidelitatis commiserit, pan-
dam alii ad ejus detrimentum me
sciente'. Si vero domesticus, id
est familiaris, ejus sit, cui jurat,
aut si ideo jurat fidelitatem, non
quod feudum habeat sed quia sub
jurisdictione ejus sit, cui jurat,
nominatim vitam, membrum, men-
tem et illius rectum honorem ju-
rabit.

VI. DE FORMA FIDELI-
TATIS.

In epistola Philiberti episcopi
in decretis causa XXII⁴⁾. De
forma fidelitatis aliquid scribere

30

35

1) *Libr. cons. Med. l. c.* 'Illud autem scire oportet quod investitura praecedit fidelitatem et post investituram fidelitatem vasallus jurare cogitur'.

2) *De domesticis seu familiaribus vide Waitz, 'D. V. G.' tom. V p. 300. 434.*

3) *Cfr. Libr. cons. Med. Rubr. 28.*

4) *c. 18 C. 22 qu. 4.*

II, Tit. 4. 5. 6.

PRÆCEDERE DE-
IURUM INVESTI-
FIDELITAS.

Investitura prae-
fidelitatem an fide-
iurum, quaesitum scio.
Invenitur, investi-
præcedere fidelita-
fidelitatem dicimus
quod a vasallo prae-

DE VASALLUS
DEBEAT FIDELI-
TATEM.

Investituram debeat jurare
fidelitatem, videamus:
Haec sancta Dei
a modo ero fide-
debet esse vasallus
quod mihi sub no-
commiserit, pan-
s detrimentum me-
ero domesticus, id
ejus sit, cui jurat,
at fidelitatem, non
debeat sed quia sub
ejus sit, cui jurat,
in, membrum, men-
sectum honorem ju-

FORMA FIDELI-
TATIS.

Philiberti episcopi
L. 22. c. 2. (L. 22. c. 2. de
L. 22. c. 2. de s. ali-
quid scribere

Investitura praecedit
iuramentum.

tom. V p. 300. 434.
L. 22. qu. 4.

Antiqua Tit. VIII.

Vulgata Lib. II, Tit. 6, 7.

monitus haec vobis, quae sequun-
tur, breviter ex librorum aucto-
ritate notavi. Qui domino suo
fidelitatem jurat, ista sex in me- 5
moria semper habere debet: in-
colume, tutum, honestum, utile,
facile, possibile. Incolume, ne
sit in damno domino suo de cor-
pore suo; tutum, ne sit ei in 10
damno de secreto suo vel de
munitionibus suis, per quas tutus
esse potest; honestum, ne sit ei
in damno de sua justitia vel de 15
aliis causis, quae ad honestatem
ejus pertinere noscuntur; utile,
ne sit ei in damno de suis pos-
sessionibus; facile vel possibile,
ne id bonum, quod dominus suus
facere poterat leviter, faciat ei 20
difficile neve id, quod possibile
ei erat, faciat impossibile. Ut
fidelis haec documenta 1) caveat,
justum est. Sed quia non suffi-
cit abstinere a malo, nisi faciat, 25
quod bonum est, restat, ut in sex
praedictis consilium et auxilium
domino praestet, si beneficio vult
dignus videri et de fidelitate esse
salvus, quam ei juravit. Dominus 30
quoque in his omnibus vicem fi-
deli suo reddere debet. Quod si
non fecerit, merito censebitur
malefidus, sicut ille, qui in eorum
praevaricatione vel faciendo vel 35
consentiendo deprehensus fuerit
perfidus et perjurus.

VII. DE NOVA FIDELITATIS
FORMA.

Est et alia de novo super fide- 40
litatis iuramento forma inventa

1) documenta Corp. jur. can. rectius.

*Antiqua Tit. VIII.**Vulgata Lib. II, Tit. 7.*

5

10

15

20

25

30

35

40

et utentium approbata consuetudine, quae hodie in omni fere curia videtur obtinere, haec scilicet: 'Ego Titius juro super haec sancta Dei evangelia, quod ab hac die inantea usque ad ultimum diem vitae meae ero fidelis tibi Caio, domino meo, contra omnem hominem excepto imperatore vel rege¹⁾. Quod verbum²⁾, si recte intelligatur, nulla quidem indiget adjectione, sed integram et perfectam in se continet fidelitatem. Sed propter simplices et nominis significationis ignaros ad illius verbi interpretationem hoc adjici solet. 'Id est juro, quod nunquam scienter ero in consilio vel in auxilio vel in facto, quod tu amittas vitam vel membrum aliquod vel quod tu recipias in persona aliquam laesionem vel injuriam vel contumeliam vel quod tu amittas aliquem honorem, quem nunc habes vel inantea possidebis. Et si scivero vel audivero de aliquo, qui velit aliquid istorum contra te facere, pro posse meo, ut non fiat, impedimentum praestabo, et si impedimentum praestare nequivero, quam cito potero, tibi nuntiabo et contra eum, prout potero, tibi meum auxilium praestabo. Et si contigerit, te rem aliquam, quam habes vel habebis, injuste vel fortuito casu amittere, eam recuperare jurabo et recuperatam omni tempore retinere. Et si scivero,

1) *Cfr. infra II. 54 § 8 et Pertile op. cit IV § 163 N. 77.*

2) *scilicet fidelis.*

. II, Tit. 7.

robata consuetu-
in omni fere cu-
nere, haec scili-
s juro super haec
elia, quod ab hac
que ad ultimum
ero fidelis tibi
o, contra omnem
o imperatore vel
erbum²⁾, si recte
a quidem indiget
integram et per-
tinet fidelitatem.
plices et nominis
gnaros ad illius
tionem hoc adjici
juro, quod nun-
ro in consilio vel
a facto, quod tu
el membrum ali-
recipias in per-
esionem vel inju-
neliam vel quod
m honorem, quem
inantea posside-
ero vel audivero
elit aliquid isto-
facere, pro posse
t, impedimentum
si impedimentum
vero, quam cito
ntiabo et contra
tero, tibi meum
abo. Et si con-
liquam, quam ha-
injuste vel for-
tere, eam recupe-
recuperatam omni
a. Et si scivero,

77.

Antiqua Tit. VIII, c. 12. 13.

12. Investitura vero facta et fidelitate subsecuta omnimodo cogitur dominus, investitum in vacuum possessionem mittere. Quod si differat, omnem utilitatem praestabit.

13. Cum de re aliena vel alii obligata fiat investitura, illud distinguitur, utrum scienti an ignorantia facta sit. Qui enim rei alienae sciens investituram suscipit, nisi pacto speciali sibi prospexerit, de evictione agere non potest, ignorans vero recte agit, ut aliud ejusdem quantitatis seu bonitatis ei praestetur. Sed in eo nulla est differentia, qui investituram fecit, si sciverit an ignoraverit¹⁾.

1) *Libr. cons. Mediol. l. c.* 'Sed si rem alienam vel alii pignori obligatam in feudum alicui ignorantia dederit et ei evicta fuerit denuntiatione legitime interposita, aliam rem aequae bonae dominus dare cogitur sive ignoraverit sive sciverit⁴⁰ dominus rem alienam sive pignori obligatam in feudum dedit. Si vero sciens alie-

Vulgata Lib. II, Tit. 7. 8.

te velle juste offendere aliquem et inde generaliter vel specialiter fuero requisitus, meum tibi, sicut potero, praestabo auxilium. Et si⁵ aliquid mihi de secreto manifestaveris, illud sine tua licentia nemini pandam vel, per quod pandatur, faciam. Et si consilium mihi super aliquo facto postula-¹⁰ veris, illud tibi dabo consilium, quod mihi videbitur magis expedire tibi. Et nunquam ex persona mea aliquid faciam scienter, quod pertineat ad tuam vel tuo-¹⁵ rum injuriam vel contumeliam'.

§ 1. Investitura vero facta et fidelitate subsecuta omnimodo cogatur dominus, investitum in vacuum possessionem mittere. Quod²⁰ si differat, omnem utilitatem ei praestabit.

VIII. DE INVESTITURA DE RE ALIENA FACTA.

Cum de re aliena vel alii ob-²⁵ ligata fiat investitura, illud distingui debet, utrum scienti an ignorantia facta sit. Qui enim rei alienae sciens investituram suscepit, nisi pacto speciali sibi³⁰ prospexerit, de evictione agere non potest, ignorans vero recte agit, ut aliud ejusdem bonitatis seu quantitatis ei praestetur. Sed in eo nulla est dif-³⁵ ferentia, qui investituram fecit, utrum sciverit an ignoraverit.

Antiqua Tit. VIII, c. 14. 15.

14. Rei autem per beneficium recte investitae vasallus habet potestatem, ut tanquam dominus a quolibet possessore possit quasi vindicare et, si ab alio ejusdem rei nomine conveniatur, defensionem opponere. Nam et servitutes eidem rei debitas potest petere et retinere. Quid ergo si pretio vel dolo aut incuria servitutem rei beneficiariae imponi patiatur et ad dominum postea beneficium qualibet ratione revertatur, an ex eo praejudicium domino generetur, quaesitum fuit. Et responsum est, ut vasallo quidem, donec feudum tenet, possit obesse, domino autem, etiamsi per longa tempora perseveraverit, servitus minime noceat¹⁾.

15. E contrario, si quid feudo a vasallo additum sit, si quidem tale sit, quod adjectum est, quod per se subsistere possit, id est ut per se censeatur ut praedium, id non accrescit feudo. Si vero per se non potest subsistere ut servitus, plerisque placet feudo accedere et sicut partem feudi disponendam esse²⁾. Meliorem

Vulgata Lib. II, Tit. 8.

§ 1. Rei autem per beneficium recte investitae vasallus hanc habeat potestatem, ut tanquam dominus possit ab omni possidente quasi vindicare et, si ab alio ejusdem rei nomine conveniatur, defensionem opponere. Nam et servitutes ejusdem rei debitas petere potest et retinere. Quid ergo si pretio vel dolo vel incuria servitutem rei beneficiariae imponi patiatur et ad dominum ex aliqua causa postea beneficium revertatur, an ex eo praejudicium domino generetur quaesitum fuit. Et responsum est, ut vasallo quidem, donec feudum tenet, possit obesse, domino autem, etsi per longa tempora servitus perseveraverit, non noceat. § 2. E contrario, si quid feudo a vasallo additum sit, si quidem tale sit, quod per se subsistere possit, id est ut per se censeatur, ut praedium, id non accrescit feudo. Si vero per se non possit subsistere, ut servitus, plerisque placet, feudo accedere et sicut partem feudi disponendam esse. Meliorem

nam rem vel pignori obligatam in feudum acceperit contra dominum agere non poterit nisi sibi forte pro evictione pacto speciali prospexerit'. *Constitutum usus Pisanae civitatis* (Bonaini op. cit. p. 968). Cfr. l. 27 Cod. 8, 46.

35 1) *Libr. cons. Mediol. l. c.* 'Rei autem investitae per feudum vasallus hanc facultatem habet ut a quocunque possessore illam vindicare possit, et ab alio conventus defensionem opponere, et servitutem debitam recte potest petere et retinere. Verum si dolo vel pretio servitutem rei in feudum datae sibi imponi patiatur, et postea dominus ex qualibet justa causa revertatur, an domino praejudicium generetur quaeritur. Dicimus quod nullum per vasallum potuit domino praejudicium generari etiamsi per longa tempora hoc factum inveniatur'. Cfr. *constitutum usus Pisanae civitatis* (Bonaini op. cit. p. 969).

2) Cfr. *supra tit. I c. 7.*

Lib. II, Tit. 8.

autem per beneficii investitae vasallus potestatem, ut tantummodo possit ab omni re quasi vindicare et, eiusdem rei nomine, defensionem opprobrii et servitutes ejusdem petere potest et remedium ergo si pretio vel incuria servitutem rei imponi patiatur et si ex aliqua causa possessionem revertatur, an beneficium domino generetur fuit. Et responsum alio quidem, donec feudum possit obesse, domino si per longa tempora perseveraverit, non noceat. E contrario, si feudum vasallo additum sit, si non sit, quod per se subsistat, id est ut per se ut praedium, id non feudum. Si vero per beneficium possit subsistere, ut plerisque placet, feudum et sicut partem feudum esse. Meliorem

contra dominum agere non potest. *Constitutum usus Cod. 8, 46.* Beneficium per feudum vasallus hanc potestatem vindicare possit, et ab alio feudum recte potest petere et remedium. Beneficium feudum datae sibi imponi revertatur, an domino praeter vasallum potuit domino hoc factum inveniatur. *Cfr. (1969).*

Antiqua Tit. VIII, c. 15.

namque feudi conditionem facere potest, deteriore vero sine domini voluntate vel eorum agnatorum, ad quos per successionem pertinet, non potest. Quamvis enim ad eum per beneficium pertineat, tamen proprietas ad alium spectat; et ideo quartae sive tertiae ratione, quae a Longobardis¹⁾ seu Romanis viris uxoribus fieri solet, post mortem viri nihil ad mulierem pertinet²⁾. Nam nec pignus, quod consultum dicitur³⁾, ex feudo fieri potest. § 1. Est enim optima consuetudine interdicta feudi alienatio, super qua multae et diversae in singulis civitatibus seu curiis dabantur sententiae⁴⁾, donec imperator divinae memoriae tertius Lotharius super hoc novam promulgavit sanctionem, quae posita est in titulo⁵⁾ de beneficiis. Necessitate namque suadente poterat olim va-

Vulgata Lib. II, Tit. 8. 9.

namque feudi conditionem facere potest, deteriore vero sine domini voluntate vel eorum agnatorum, ad quos per successionem pertinet, facere non potest. Quamvis enim per beneficium ad eum pertineat, tamen proprietas ad alium spectat; et ideo quartae sive tertiae ratione, quae a Lombardis seu Romanis viris uxoribus fieri solet, post mortem viri ad uxorem nihil pertinet. Nam nec pignus, quod consultum dicitur, ex feudo fieri potest.

IX. QUALITER OLIM FEUDUM POTERAT ALIENARI.

Est autem optima consuetudine interdicta feudi alienatio. Super qua multae et diversae sententiae dabantur in singulis civitatibus seu curiis, donec imperator divinae memoriae Lotharius tertius super hoc novam promulgavit constitutionem, quae posita est in titulo de beneficiis. Necessitate namque suadente poterat olim va-

1) *Cfr. R. Schroeder, Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland, I p. 84—89 et Pertile, Storia III p. 319, Liutpr. leges l. 7, Ahistulfi leges l. 14, Lombarda vulg. II Tit. 4 l. 1 et 4. Liber consuetud. Mediol. Rubr. 17 'Illud autem praetereundum non est quod quarta debeatur mulieri secundam nostram consuetudinem etiamsi constituta non fuerit'. De tertia vid. Mon. Germ. Leg. Fbl. IV p. 595, 582; Cod. dipl. Langobard. Nr. 494, 681; Statuta communis Cumarum (Mon. hist. patriae XVI, 1 p. 75, 310); Statuta communis Vercellarum § 153 (Mon. hist. patriae XVI, 2 p. 1149), Pertile o. c. p. 334. 2) Liber consuetud. Mediolan. Rubr. 17 'Mulier quartam duntaxat de rebus propriis habere debet et non de libellariis vel feudis'. 3) Verbum 'consultatio', 'consultare', occurrit in libro consuetud. Mediolanensium Rubr. 28, ubi significat permutationem. *Cfr. de hoc verbo Pertile, Storia III, p. 347 N. 93, Berlan, Le due edizioni p. 201 N. 2.* 4) *De jure veteri vide supra tit. II § 1, tit. V c. 3, tit. VI c. 6.* 5) *scilicet Lombardae (vulg. III Tit. 8).**

Antiqua Tit. VIII, c. 15.

sallus domino inscio vel invito
feudi partem¹⁾ vendere retenta
scilicet alia parte. Si vero vel
5 totum vel partem per feudum
volebat investire, licebat ei
hoc sine fraude facere²⁾. Sive
autem domino dissentiente ven-
debat sive per feudum investie-
10 bat — quod et ipsum hodie sin-
cere et sine fraude licet ei fa-
cere — si tamen sine herede
masculo descendente decedebat
vel feudum in manu domini refu-
15 tabat aut alia ratione, culpa for-
te intercedente, dimittebat, tunc
omnis feudi alienatio ad irritum
devocabatur, eo excepto quod
ille, qui secundo loco beneficium
20 acceperat, non amittebat, si priori
domino servire et ab eo recog-
noscere feudum volebat. Donare
autem seu pro anima iudicare³⁾
vel in dotem pro filia dare nul-
25 lius poterat consuetudine curiae,
licet possit locare, nisi locatio
sit fraudulenta alienatio, sicut
est 'per libellum', ut dicunt, ven-
ditio. Quis enim dubitat, quod
30 libellario nomine sub vilissima
duorum denariorum pensione⁴⁾
perpetuo conceditur utendum, in
fraudem esse alienatum? Porro
sive de bona consuetudine sive

Vulgata Lib. II, Tit. 9.

sallus domino inscio vel invito
feudi partem vendere retenta
videlicet alia parte. Si vero vel
totum vel partem volebat per
feudum aliquem investire, licebat
hoc ei sine fraude facere. Sive
autem dissentiente domino ven-
debat sive per feudum investie-
bat — quod et ipsum sincere
hodie et sine fraude licet ei fa-
cere — si tamen sine herede
masculo descendente decedebat
vel feudum in manu domini re-
futabat aut alia ratione, culpa
forte intercedente, amittebat, tunc
omnis feudi alienatio ad irritum
devocabatur, eo excepto quod
ille, qui secundo loco beneficium
acceperat, non amittebat, si priori
domino servire et ab eo feudum
recognoscere volebat. Donare
autem aut pro anima iudicare
vel in dotem pro filia dare nul-
lius curiae poterat consuetudine,
licet posset locare, nisi locatio
esset fraudulenta alienatio, sicut
est 'per libellum', ut dicatur, ven-
ditio. Quis enim dubitat, quod
libellario nomine sub vilissima
duorum denariorum pensione
perpetuo conceditur utendum, in
fraudem esse alienatum? Porro
sive de bona consuetudine sive

³⁵ 1) *i. e. usque ad medietatem.*

respicendi sunt tit. I c. 4 et tit. III, secundum quos feuda minimorum valvas-

sorum re vera feuda non erant.

2) *Cfr. supra tit. V c. 3 N. b. Sed*

3) *i. e. pro salute animae dare. Vide*

Liutpr. leges l. 101, Aregis pr. capitula, c. 14.

4) *Duorum denariorum*

pensionem multis locis solitam tenentis libellariam terram fuisse, testatur documen-

40 tum de a. 1143 (Mon. histor. patriae II N. 202; cfr. ibid. N. 206 et Pertile o.

c. IV p. 315 N. 100).

lib. II, Tit. 9.

in scio vel invito
vendere retenta
parte. Si vero vel
partem volebat per
investire, licebat
facere. Sive
domino ven-
feudum investie-
et ipsum sincere
fraude licet ei fa-
amen sine herede
ndente decedebat
manu domini re-
ia ratione, culpa
ate, amittebat, tunc
ienatio ad irritum
eo excepto quod
do loco beneficium
amittebat, si priori
et ab eo feudum
volebat. Donare
o anima iudicare
pro filia dare nul-
erat consuetudine,
care, nisi locatio
ta alienatio, sicut
n', ut dicatur, ven-
im dubitat, quod
ne sub vilissima
riorum pensione
ditur utendum, in
alienatum? Porro
consuetudine sive

Antiqua Tit. VIII, c. 15, 16.

de prava quaeramus, concessum
erat domino pro aequali pretio
redemptio, nisi amiserat hoc jus
per refutationem vel annali si-
lento, ex quo sciverit, compu-
tando¹⁾. Praescriptione autem
triginta annorum submovebatur
tam sciens quam ignorans. In
prohibendo autem vel redi-
mendo potior erat proximus ag-
natus quam dominus, si tamen
feudum erat paternum. § 2. De
illa vero feudi alienatione, quae
a domino fit, si dubitetur, lex
imperatoris Conradi consulatur,
quae posita est in dicto titulo
de beneficiis.

Vulgata Lib. II, Tit. 9, 10.

de prava quaeramus, concessa
erat domino pro equali pretio
redemptio, nisi hoc beneficium
amiserit per refutationem vel
annali silentio, ex quo sciverit,
computando. Praescriptione au-
tem triginta annorum submove-
batur tam sciens quam ignorans.
In prohibendo autem vel redi-
mendo potior erat proximi ag-
nati quam domini conditio, si
tamen feudum erat paternum.
§ 1. De illa vero feudi aliena-
tione, quae a domino fit, si du-
bitetur, lex imperatoris Conradi
consulatur, quae posita est in
jam dicto titulo de beneficiis.

X. QUIS DICATUR DUX, MARCHIO, COMES SIVE CA- PITANEUS VEL VALVASOR.

16. Qui a principe de ducatu
aliquo investitus est, dux solito
more vocatur²⁾. Qui vero de
marchia, marchio dicitur. Dici-
tur autem marchia, quia cata³⁾,
hoc est juxta, mare plerumque
sit posita. Qui vero de comitatu
aliquo investitus sit, comes ap-
pellatur. Qui vero vel a prin-
cipe vel ab aliqua potestate de
plebe aliqua aut plebis parte per

Qui a principe de ducatu ali-
quo investitus est, dux solito
more vocatur. Qui vero de mar-
chia, marchio dicitur. Dicitur
autem marchia quia cara⁴⁾, id est
collocata, et juxta mare plerum-
que sit posita. Qui vero de ali-
quo comitatu investitus est, co-
mes appellatur. Qui vero a prin-
cipe vel ab aliqua potestate de
plebe aliqua vel plebis parte per

t. V c. 3 N. b. Sed
a minimorum valvas-
or animae dare. Vide
Duorum denariorum
se, testatur documen-
N. 206 et Pertile o.

1) Cfr. supra tit. VII c. 5.

2) Vide ad hoc caput v. Bethmann-Holl-
weg 'Ursprung der lombardischen Städtefreiheit' p. 135—142, v. Savigny 'Ge-
schichte des röm. Rechts im Mittelalter' ed. 2 tom. III p. 104 sqq. et ibi citatos; 35
Laspeyres p. 163 sqq.; Bresslau 'Jahrbücher des deutschen Reiches unter Kon-
rad II.' tom. II 1884 p. 200 sqq. Pertile III § 95.

3) De verbo 'cata'
(κατά) vide Ducange s. h. v. et G. Körting 'Lateinisch-romanisches Wörterbuch'
1891 s. h. v. Ardizo Cap. X: 'et dicitur Marchia, quia circa, id est, iuxta mare
posita'.

4) mari cara?

Antiqua Tit. VIII, c. 16.

feudum fuerit investitus, is capitaneus appellatur, qui proprie valvassor major olim dicebatur¹⁾.
 5 Qui vero a capitaneis antiquitus beneficium tenent, valvassores sunt²⁾. Qui autem a valvassoribus feudum, quod a capitaneis tenent, per feudum similiter acceperint, valvasini, id est valvasores minores³⁾, dicuntur. Qui antiquo quidem usu nullam feudi consuetudinem habebant. Valvassore enim sine filio mortuo
 15 feudum, quod valvasino dederat, ad capitaneum revertebatur⁴⁾. Sed hodie eodem jure utitur, quo et valvassores⁵⁾. Ceteri vero, qui beneficium ab antiquis temporibus non tenent, licet noviter a capitaneis seu valvassoribus adquisierint, plebeji⁶⁾ nihilominus sunt. Nam et illi, qui solidatam habuerint vel acceperint,
 25 per eam nullum peradegum sed nec feudi usum adquirunt. Solidata autem est praestatio quaedam annua et gratuita, quae a neutra parte transit in heredes; morte enim dantis vel accipientis interveniente finitur. Solidata vero dicitur, quia plerumque in solidorum datione consistit, quandoque in vino et annona⁷⁾.

Vulgata Lib. II, Tit. 10.

feudum investitus est, is capitaneus appellatur, qui proprie valvasor major olim dicebatur. Qui vero a capitaneis antiquitus feudum tenent, valvasores sunt. Qui autem a valvasoribus feudum, quod a capitaneis habebatur, similiter acceperint, valvasini, id est minores valvasores, appellantur. Qui antiquo quidem usu nullam feudi consuetudinem habebant. Valvasore enim sine filio mortuo feudum, quod valvasino dederat, ad capitaneum revertebatur. Sed hodie eodem jure utuntur in curia Mediolanensi, quo et valvasores. Ceteri vero, qui ab antiquis temporibus beneficium non tenent, licet noviter a capitaneis seu valvassoribus adquisierint, plebeji nihilominus sunt. Nam et hi, qui solidatam acceperunt vel habuerunt, per eam nullum paradegium sed nec feudi usum acquirunt. Solidata autem est praestatio quaedam annua et gratuita, quae a neutra parte transit in heredem. Morte enim dantis vel accipientis finitur. Soldata vero dicitur, quia plerumque in solidorum datione consistit, quandoque enim in vino et annona consistit.

35 1) *Supra tit. I c. 1, tit. III.*

2) 'Valvassores minores' *titulorum I, III, VI.*

3) 'Valvassores minimi' *titulorum III et VI.*

4) *Cfr. supra tit. I c. 4, tit. III.*

5) *Cfr. supra tit. III in fine et R. Schroeder 'Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte' p. 389, Pertile Storia III p. 142.*

6) *i. e.*

40 *homines qui nullam feudi consuetudinem habent. Cfr. Hegel 'Geschichte der Städteverfassung von Italien' tom. II p. 145, Waitz 'D. V. G.' V p. 187. 403.*

7) *Cfr. Du Cange v. 'Solidata', Waitz op. c. VIII p. 165.*

ib. II, Tit. 10.
 titus est, is ca-
 latur, qui proprie
 olim dicebatur.
 capitaneis antiquitus
 valvasores sunt.
 valvasoribus feu-
 capitaneis habeba-
 acceperint, valva-
 minores valvasores,
 Qui antiquo quidem
 di consuetudinem
 valvasore enim sine
 feudum, quod val-
 ad capitaneum
 Sed hodie eodem
 in curia Mediola-
 valvasores. Ceteri
 antiquis temporibus
 tenent, licet no-
 neis seu valvasori-
 at, plebeji nihilo-
 Nam et hi, qui sol-
 ant vel habuerunt,
 in paradegium sed
 n acquirunt. Sol-
 t praestatio quae-
 gratuita, quae a
 ansit in heredem.
 ntis vel accipientis
 ta vero dicitur,
 in solidorum da-
 quandoque enim
 ona consistit.

minores' titulorum I,
 4) Cfr. supra
 Schroeder Lehrbuch
 142. 6) i. e.
 Geschichte der Städte-
 p. 187. 403.
 165.

Antiqua Tit. VIII, c. 17.

17. Per successionem quoque
 sicut per investituram beneficium
 ad nos pertinet. Mortuo enim
 eo, qui beneficium tenebat, prima
 causa est liberorum¹⁾. Filiis
 enim existentibus masculis vel
 ex filio nepotibus vel deinceps
 per masculinum sexum descen-
 dentibus ceteri removentur agna-
 ti. Ad filias vero seu neptes seu
 proneptes aut ex filia nepotes
 seu proneptes successio feudi non
 pertinet. Proles enim feminini
 sexus vel ex feminino sexu de-
 scendens ad hujusmodi successio-
 nem aspirare non potest, nisi ejus
 conditionis sit feudum vel eo
 pacto adquisitum²⁾. His vero
 deficientibus vocantur primo frat-
 res cum fratrum praemortuorum
 filiis³⁾, deinde agnati posteriores.
 Quod ita est intelligendum, si
 feudum sit paternum, hoc est si
 fuit ejus parentis, qui fuit illius
 agnationis. Si enim Titii avus
 de novo beneficio fuerit investi-
 tus, Titio sine legitimo herede
 masculo defuncto, ejus feudi suc-
 cessio non pertinet ad ejus Titii
 patrum magnum nec ad prolem
 ex eo descendentem, immo rever-
 titur ad dominum. Ad cognatos
 autem beneficium non pertinet et

1) Cfr. § 2 Inst. 2, 19.
 2) Lib. cons. Mediol. Rubr. 29: 'De masculini tantum successione credendum est dominum sensisse nisi manifeste contrarium probetur. Proles enim feminina seu feminini sexus ad successionem feudorum aspirare non debet.'
 3) Cfr. Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 958).

Vulgata Lib. II, Tit. 11.

XI. DE GRADIBUS SUCCE-
 DENDI IN FEUDUM.

Per successionem quoque sicut
 per investituram beneficium ad
 nos pertinet. Mortuo enim eo,
 qui beneficium tenebat, prima
 causa liberorum est. Filiis enim
 existentibus masculis vel ex filio
 nepotibus vel deinceps per mas-
 culinum sexum descendentibus
 ceteri removentur agnati. Ad
 filias vero seu neptes vel pronep-
 tes vel ex filia nepotes seu pronep-
 tes successio feudi non per-
 tinet. Proles enim feminini sexus
 vel ex feminino sexu descendens
 ad hujusmodi successionem ad-
 spirare non potest, nisi ejus con-
 ditionis sit feudum vel eo pacto
 adquisitum. His vero deficienti-
 bus vocantur primo fratres cum
 fratrum praemortuorum filiis,
 deinde agnati posteriores. Quod
 ita intelligendum est, si feudum
 sit paternum, hoc est si fuit il-
 lius parentis, qui ejus fuit agna-
 tionis communis. Si enim Titii
 avus de novo beneficio fuerit in-
 vestitus, Titio sine legitimo he-
 rede masculo defuncto, ejus feudi
 successio non pertinet ad ejus-
 dem Titii patrum magnum nec
 ad prolem ex eo descendentem,
 immo revertitur ad dominum.
 Ad cognatos autem beneficii

Antiqua Tit. VIII, c. 17. 18. 19.

successio. Si vero dominus vel alius beneficium defuncti novum esse dicat, agnatus autem paternum esse contendat, tunc onus probationis incumbit illi, qui novum dicit¹⁾. Sed scio aliter pronuntiatum. Bonus tamen iudex causa cognita diligenter intuebitur, cujus potius iurejurando dirimenda sit haec quaestio, scilicet in probatione deficiente utroque.

Vulgata Lib. II, Tit. 11. 12.

successio non pertinet. Si vero dominus vel alius beneficium defuncti novum esse dicat, agnatus autem illius proximus paternum esse contendat, tunc onus probationis incumbit illi, qui novum dicit. Sed scio, aliter pronuntiatum esse. Bonus autem iudex causa cognita diligenter intuebitur, cujus potius iurejurando dirimenda sit haec quaestio, utroque scilicet in probatione deficiente.

15

XII.

DE FRATRIBUS DE NOVO BENEFICIO INVESTITIS.

18. Si duo fratres non de paterno beneficio, sed novo simul investiti fuerint, uno sine herede defuncto ad alium non pertinet ejus portio, nisi investitura sit facta eo pacto²⁾.

19. Si duo fratres in communi casa post mortem patris remanserint, id est simul habitaverint, et unus eorum feudum adquisierit, plerique dicunt, ad alium non pertinere neque vivente eo, qui adquisivit, neque post mortem ejus; fructus tamen erit communis, donec simul habitaverint. Quodsi cum equis vel armis communibus³⁾ sit acquisitum, adhuc idem dicunt, ne forte invitatus do-

Si duo fratres de novo beneficio et non de paterno simul investiti fuerint, uno sine herede defuncto, ad alterum non pertinet ejus portio, nisi facta sit eo pacto investitura. § 1 Si duo fratres in casa communi post mortem patris remanserint, id est simul habitaverint, et unus eorum feudum adquisierit, plerique dicunt, ad alium non pertinere neque vivente eo, qui adquisierit, neque post mortem ejus; fructus tamen erunt communes, donec simul habitaverint. Quodsi cum equis et armis communibus vel pecunia communi sit acquisitum, adhuc idem dicunt, ne forte invitatus dominus

1) *Cfr. supra tit. I c. 6 § 3, tit. V c. 2 et l. 2 D. 22, 3: 'Ei incumbit probatio qui dicit non qui negat'* - 2) *Cfr. supra tit. I c. 2, tit. IV c. 1, tit. VI c. 3. 9, infra c. 25 et tit. IX c. 3.* 3) *Cfr. legem Conradi 'servato usu maiorum varvassorum in dandis equis et armis suis senioribus', R. Schroeder 'Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte' 1894 p. 393 N. 24.*

. II, Tit. 11. 12.
 pertinet. Si vero
 ius beneficium de-
 esse dicat, agnatus
 proximus paternum
 t, tunc onus pro-
 bit illi, qui novum
 io, aliter pronun-
 Bonus autem iudex
 diligenter intue-
 potius iurejurando
 haec quaestio, utro-
 n probatione defi-

XII. DE NOVO INVESTITIS.

res de novo bene-
 e paterno simul in-
 t, uno sine herede
 alterum non pertinet
 si facta sit eo pacto
 1 Si duo fratres in
 post mortem patris
 id est simul habita-
 s eorum feudum ac-
 erique dicunt, ad
 tinere neque vivente
 isierit, neque post
 fructus tamen erunt
 nec simul habitave-
 cum equis et armis
 vel pecunia communi
 n, adhuc idem di-
 te invitus dominus

22, 3: 'Ei incumbit pro-
 c. 2, tit. IV c. 1, tit. VI
 onradi 'servato usu ma-
 us', R. Schroeder 'Lehr-

Antiqua Tit. VIII, c. 19. 20. 21.
 minus alium, quam quem volue-
 rit, adquirat vasallum, dum ta-
 men meminerimus, id, quod de
 communi est expensum, pro parte
 competenti alteri est restituend-
 dum¹⁾.

20. Titius a Sempronio talem
 feudi investituram accepit, 'ut
 haberet ipse heredesque sui le-
 gitimi masculi et his deficienti-
 bus feminae'. Porro Titius super-
 stite tantum filia decessit. Ipsa
 a domino investita fuit, feudum
 in dotem dedit, marito superstite
 sine liberis decessit. Quaereba-
 tur, si ad maritum feudum per-
 tinebat. Responsum est, non per-
 tinere²⁾.

21. Quidam vasallus, cum es-
 set decrepitae aetatis, feudum in
 manu domini ad hoc refutavit,
 'ut Sempronium et Seium, filios
 suos, de eodem beneficio investi-
 ret'. Vasallo mortuo Sempronius
 sine legitimo herede decessit
 Seio superstite. Lis est in-

Vulgata Lib. II, Tit. 12. 13. 14.
 alium, quam quem voluerit, sibi
 adquirat vasallum, dum tamen
 meminerimus, id, quod de com-
 muni expensum est, alteri pro⁵
 parte competenti esse restituend-
 dum.

XIII. DE INVESTITURA, QUAM TITIUS ACCEPTIT A SEM- PRONIO.¹⁰

A Sempronio talem feudi in-
 vestituram accepit Titius, 'ut ha-
 beret ipse heredesque sui le-
 gitimi masculi et his deficienti-
 bus feminae'. Porro Titius super-
 stite tantum filia decessit. Ipsa
 a domino investita fuit et feu-
 dum in dotem dedit maritoque
 superstite sine liberis decessit.²⁰
 Quaerebatur, si ad maritum suc-
 cessio feudi pertineat. Respon-
 sum est, non pertinere.

XIV. DE VASALLO DECRE- PITAE AETATIS, QUI BENE- FICIUM REFUTAVIT, UT FILII INVESTIRENTUR.²⁵

Quidam vasallus, cum decrepi-
 tae aetatis esset, feudum suum
 in manu domini ad hoc refutavit,³⁰
 'ut Sempronium et Seium, filios
 suos, de eodem beneficio investi-
 ret'. Vasallo mortuo Sempronius
 sine legitimo herede Seio adhuc
 superstite decessit. Lis est in-³⁵

1) *Cfr. supra tit. II § 4, tit. VI c. 9 et Lomb. vulg. II Tit. 14 l. 11.*

2) *Supra tit. VI c. 4; Lib. cons. Med. Rubr. 29* 'Et si foemina ad quam
 feudum per successionem vel investituram pervenit, illud in dotem marito suo de-
 dit, illa defuncta maritus in beneficio non succedit, sed ad dominum revertitur, si
 absque filiis decesserit, nisi in contrarium fuerit actum in ipsa investitura, ut ma-
 ritus succederet, quod raro accidit'.

Antiqua Tit. VIII, c. 21. 22.

ter dominum, tanquam novum feudum delatum sibi esse dicentem, et Seium paternum esse contendentem. Eorum sententia praevaluit, qui dixerint, quamvis refutatum, nihilominus paternum esse¹⁾.

Vulgata Lib. II, Tit. 14. 15.

ter dominum, tanquam novum feudum sibi delatum esse dicentem, et Seium paternum esse contendentem. Et eorum sententia praevalebit, qui dixerunt, hoc feudum, quamvis refutatum, nihilominus esse paternum²⁾.

XV. DE INVESTITURA IN MARITUM FACTA.

10

22. Vasallus superstite una tantum filia decessit. Ipsa maritum accepit, cui dominus accepta pecunia partem feudi, quod pater puellae habebat, retenta sibi altera parte dedit. Nunc quidam agnatus defuncti cum marito agit dicendo, totum feudum hoc esse paternum et ideo ad se devolutum. E contra maritus contendit, hanc partem, quam ipse habet, novum esse feudum et ideo domino apertum. Quaeritur igitur, utrum apud eundem dominum et in ejus curia cogatur agnatus defuncti litigare an apud

Vasallus una tantum filia superstite decessit, illa vero maritum accepit, cui dominus accepta pecunia partem feudi, quod pater puellae habebat, retenta sibi altera parte dedit. Sed nunc quidam agnatus defuncti cum marito agit dicendo, totum hoc feudum esse paternum et ideo ad se devolutum. Econtra maritus contendit, hanc partem, quam ipse habet, novum esse feudum et ideo domino apertum. Quaeritur igitur, utrum apud eundem dominum et in ejus curia cogatur agnatus defuncti litigare an apud

1) *Liber cons. Mediol. Rubr. 29* 'Porro si vasallus habens unum vel plures filios feudum suum paternum, et antiquum domino refutavit, ut de illo filii a domino investirentur sive ex hoc expressim vel tacite fuerit actum ab initio, et in vestiti fuerint; uno illorum defuncto sine filiis non ad dominum pars morientis reddit quasi novum feudum sed ad alterum fratrem vel ad proximos agnatos non obstante reffutatione vel nova investitura tanquam vetus et antiquum revertitur'.

2) *Baldus super feudis addit ex 'quibusdam libris antiquis' tale capitulum, quod ex constituto usus Pisanae civitatis eum hausisse editio v. cl. Bonaini (II, p. 958) docet*: 'Si aliquis feudum habuerit, et aliquod conventum aut refutationem fecerit domino aut alicui persone, quod vel que nocere videatur ei qui succedere in feudum debebat, tale conventum aut refutatio ei qui succedere in feudum debet non noceat. Excipimus patrem qui feudum adquisierit, nisi in hodium filii vel nepotis fecerit'. *Nec mirum est, cum Baldus in civitate Pisana docuerit (v. Savigny, Geschichte VI p. 219).*

II, Tit. 14. 15.

tanquam novum
elatum esse dicen-
paternum esse con-
eorum sententia
i dixerunt, hoc feu-
refutatum, nihilo-
ternum²⁾).

VESTITURA IN UM FACTA.

a tantum filia su-
it, illa vero mari-
ni dominus accepta
a feudi, quod pater
it, retenta sibi al-
lit. Sed nunc qui-
efuncti cum marito
totum hoc feudum
et ideo ad se de-
ntra maritus con-
partem, quam ipse
esse feudum et
pertum. Quaeritur
apud eundem do-
ejus curia cogatur
cti litigare an apud

bens unum vel plures
it, ut de illo filii a do-
actum ab initio, et in-
minum pars morientis
proximos agnatos non
antiquum revertitur.
s' tale capitulum, quod
cl. Bonaini (II, p. 958)
ut refutationem fecerit
ei qui succedere in feu-
e in feudum debet non
hodium filii vel nepotis
cuerit (v. Savigny, Ge-

Antiqua Tit. VIII, c. 22. 23.
agnati judicem vel arbitrum ex
utriusque consensu electum de-
beat hoc esse. Mihi autem et
aliis iudicibus magis placet, apud
judicem ordinarium vel arbitrum,
quam apud praedictum dominum
hoc litigium fore terminandum.
Item placet, agnatum non semper
cogendum esse dicere, hoc feudum
esse paternum, sed diversa parte
novum esse probandum¹⁾. Qua
deficiente in probatione tunc
agnato, ut supra diximus, causa
cognita detur electio, quatenus
vel juret, esse paternum, vel al-
teri parti referat jusjurandum,
et ille aut juret aut taceat. Il-
lud tamen sciendum est, quod
si inter duos, qui dixerint, se
esse vasallos, de feudo fuerit
dubitatio, alter alterum invitum
non potest trahere ad dominum
vel ejus curiae iudicium. Si vero
dominus cum sua curia vocaverit
eos, nemini eorum licet illius
domini vel curiae examen decli-
nare.

23. Si inter dominum et vasal-
lum de feudo orta fuerit conten-
tio, per pares illius domus, sicut
lex Conradi dicit²⁾, dirimatur, si
tamen pares habet. Et si qui-
dem consentiant vasallus et do-
minus in eligendis paribus, nulla

1) Cfr. supra c. 17.
supra tit. VI c. 10.

Vulgata Lib. II, Tit. 15. 16.
agnati judicem vel arbitrum
utriusque consensu electum hoc
esse debeat. Et mihi et aliis
placet, potius apud judicem or-
dinarium vel arbitrum, quam
apud eundem dominum hoc liti-
gium fore terminandum. Item
placet, agnatum non semper co-
gendum probare, hoc feudum
esse paternum, sed ab adversa
parte novum esse probandum;
qua deficiente in probatione tunc
agnato, ut supra diximus, causa
cognita detur electio, quatenus¹⁵
vel juret, esse paternum, vel al-
teri parti referat jusjurandum, et
ille aut juret aut taceat. Illud
tamen sciendum est, quod si in-
ter duos, qui dixerunt, se esse²⁰
vasallos, de feudo fuerit dubita-
tio, alter alterum invitum non
potest trahere ad dominum vel
ejus curiae iudicium. Si vero
dominus cum sua curia vocaverit²⁵
eos, nemini eorum licet illius
domini vel ejus curiae examen
dedignari.

XVI. DE CONTROVERSIA FEUDI APUD PARES TER- MINANDA.

Si inter dominum et vasallum
de feudo orta fuerit contentio,
per pares illius domus, sicut lex
Conradi dicit, dirimatur, si ta-
men pares habeat. Et si qui-
dem dominus et vasallus consen-
tiant in eligendis paribus, nulla

2) 'secundum iudicium parium suorum'. Cfr.

Antiqua Tit. VIII, c. 23. 24.

est dubitatio. Si vero dissen-
tiant, tunc quid faciendum sit
quaeritur. Sed praevaluit eorum
5 sententia, qui dixerunt, dominum
debere eligere prius, quos aut
quot voluerit, et vasallus simi-
liter faciat secundum numerum
a domino comprobatum. Ille
10 tamen vasallus, qui fidelitatem
non juravit, domino vel vasallo
dissentiente, pro pari non est eli-
gendus.

15

24. Qui 'sibi vel heredibus suis
masculis vel his deficientibus fe-
20 minis' per beneficium feudi in-
vestituram accepit, una tantum
filia superstite, nullo alio descen-
dente relicto, decessit. Haec ma-
rito paternum feudum in dotem
25 dedit et ex eo duobus filiis pro-
creatis obiit, quorum unus qui-
dem duas filias reliquit, alter
vero filio uno masculo super-
stite defunctus est. De praedicto
30 itaque feudo ingentem vidimus
quaestionem, masculo quidem sibi
totum hoc feudum, quia solus
ejus, qui primum investituram
accepit, heres masculus sit, vin-
35 dicante, feminis vero totam sui
patris partem sibi defendentibus,
quia ex eo nullus existit mas-
culus. Cumque inter sapientes
saepe sit super hac quaestione
40 disputatum, tandem pro masculo
pronuntiatum est. Non enim

Vulgata Lib. II, Tit. 16. 17.

dubitatio est. Si vero dissen-
sint, tunc quid faciendum sit
quaeritur. Sed praevaluit eorum
sententia, qui dixerunt, dominum
debere eligere prius, quem aut
quos voluerit, et vasallus simi-
liter hoc faciat secundum nume-
rum a domino comprobatum.
Ille tamen vasallus, qui fidelita-
tem domino non juravit, domino
vel vasallo dissentiente, pro pari
non est eligendus.

XVII. DE EO, QUI SIBI ET
HEREDIBUS SUIS, MASCULIS
ET FEMINIS, INVESTITU-
RAM ACCEPIT.

Qui 'sibi vel heredibus suis
masculis et his deficientibus fe-
minis' per beneficium investitu-
ram feudi accepit, una tantum
filia superstite, nullo alio de-
scendente relicto, decessit. Haec
marito paternum feudum in do-
tem dedit et duobus filiis ex eo
procreatis obiit, quorum unus
duas filias reliquit, alter vero
uno filio masculo superstite de-
functus est. De praedicto itaque
feudo ingentem vidimus quaestio-
nem, masculo quidem hoc feu-
dum totum sibi, quia solus ejus,
qui primo investituram accepit,
heres masculus sit, vindicante,
feminis vero totam sui patris
partem sibi defendentibus, quia
ex eo nullus existit masculus.
Cumque inter sapientes saepe
super hac quaestione sit dis-
putatum, tandem pro masculo
pronuntiatum est. Non enim

Lib. II, Tit. 16. 17.
 est. Si vero dissense-
 quid faciendum sit
 Sed praevaluit eorum
 qui dixerunt, dominum
 gere prius, quem aut
 erit, et vasallus simi-
 faciat secundum nume-
 domino comprobatum.
 i vasallus, qui fidelita-
 no non juravit, domino
 o dissentiente, pro pari
 ligendus.

DE EO, QUI SIBI ET
 BUS SUIS, MASCULIS
 INIS, INVESTITU-
 AM ACCEPIT.

bi vel heredibus suis
 et his deficientibus fe-
 r beneficium investitu-
 accepit, una tantum
 rstitute, nullo alio de-
 relicto, decessit. Haec
 paternum feudum in do-
 et duobus filiis ex eo
 obiit, quorum unus
 s reliquit, alter vero
 masculo superstite de-
 st. De praedicto itaque
 entem vidimus quaestio-
 sculo quidem hoc feu-
 m sibi, quia solus ejus,
 o investituram accepit,
 sculus sit, vindicante,
 vero totam sui patris
 bi defendentibus, quia
 llus exstitit masculus.
 inter sapientes saepe
 e quaestione sit dis-
 tandem pro masculo
 tum est. Non enim

Antiqua Tit. VIII, c. 24. 25.
 patet locus feminae in feudi suc-
 cessione, donec masculus superest
 ex eo, qui primus fuit investitus
 de hoc feudo¹⁾. Nam et illud
 iudicatum scio, si ille, qui prop-
 rium suum feudum militi pro
 beneficio dedit, duobus filiis re-
 lictis decessit, quorum unus filia
 tantum relicta obiit, alter vero
 filio masculo superstite defunctus
 est, quod miles non debet recog-
 noscere suum feudum per femi-
 nam, donec superest masculus
 ex eo, qui primam investituram
 fecit.

25. Duo fratres, Titius et Seius,
 de novo beneficio a quodam ca-
 pitaneo simul investiti sunt eo
 scilicet tenore, 'ut quamdiu ipsi
 vel eorum descendentes masculi
 viverent et masculis deficientibus
 feminae, si superessent, feudum
 haberent'. Ex his fratribus unus
 una filia relicta, altero adhuc
 vivente, decessit. Quaeritur, de-
 functi portio cui deferatur, utrum
 filiae an fratri. Respondetur, fi-
 liae. Unusquisque enim sibi suis-
 que heredibus videtur prospexisse.

1) *Concordat liber consuet. Mediolani Rubr. 29*: 'Ubi feudum est legitimum³⁵
 sive ordinarium et paternum defuncto vasallo filii statim succedunt nisi pacto
 speciali probetur ab initio concessum ut etiam ad filias perveniret, quo casu et
 filia propter pactum succedit, deficiente tamen masculo' 'Praeterea si praeter
 consuetum ordinem fuerit tam ad masculos quam ad foeminas concessum, illius
 successio deficientibus demum masculis ad foeminas perveniet' 'Si vero filium aut⁴⁰
 filiam reliquit mariti in beneficio succedit secundum dictam proximam distinctio-
 nem scilicet, ut prius masculi deinde foeminae succedant'.

Vulgata Lib. II, Tit. 17. 18.
 patet locus feminae in feudi suc-
 cessione, donec masculus superest
 ex eo, qui primus de hoc feudo
 fuerit investitus. Nam et illud⁵
 iudicatum scio, si ille, qui prop-
 rium suum feudum militi per
 beneficium dedit, duobus filiis
 relictis decesserit, quorum unus
 filia tantum relicta obiit, alter¹⁰
 vero filio masculo superstite de-
 cessit, quod miles non debet fe-
 dum suum per feminam recog-
 noscere, donec superest masculus
 ex eo, qui primam investituram¹⁵
 fecit. Alii dicunt, per filiam de-
 bere cognoscere.

XVIII.

DE DUOBUS FRATRIBUS A
 CAPITANEO INVESTITIS.²⁰

Duo fratres, Titius et Seius,
 a quodam capitaneo de novo be-
 neficio simul investiti sunt eo
 videlicet tenore, 'ut quamdiu ipsi
 vel eorum heredes masculi viverent²⁵
 et masculis deficientibus feminae, si
 superessent, feudum haberent'. Ex
 his fratribus unus una filia re-
 licta, altero adhuc vivente, de-
 cessit. Quaeritur de portione de-³⁰
 functi, cui deferatur, utrum filiae
 an fratri. Respondetur, filiae.
 Unusquisque enim sibi suisque
 heredibus videtur prospexisse.

Antiqua Tit. VIII c. 25. 26. 27.

Si tamen, qui filiam reliquit, sine herede decessisset, propter tenorem investiturae insertum ejus pars fratri, non domino adquisita foret.

Vulgata Lib. II, Tit. 18. 19. 20.

Si tamen is, qui filiam reliquit, sine herede decessisset, propter tenorem investiturae insertum ejus pars fratri, non domino est quaesita.

XIX. AN REMOVERI DEBEANT TESTES, QUI PARES ESSE DESIERUNT?

10 26. Si inter dominum et fidelem de investitura feudi contentio emerserit, quia dominus eam factam neget, si vasallus afferat eos testes, qui tempore investi-
15 turae pares erant, sed postea qualibet ex causa pares esse desierint, an ideo sint removendi, quia nunc non sint pares? Sed quamvis alii aliud sentiant, mihi ta-
20 men et quibusdam aliis videtur sufficere, eos saltem tempore investiturae pares fuisse. Quid enim peccavit, qui investituram accepit, si illi, quos eo tempore
25 utpote idoneos adhibuit, postea pares esse desierunt?

Ex facto quaesitum esse scio, si inter dominum et fidelem de investitura feudi contentio emerserit, quia factam eam dominus neget, si vasallus afferat eos testes, qui tempore quidem investiturae pares erant, sed postea qualibet ex causa pares esse desierunt, an ideo sint removendi, quia nunc non sunt pares? Sed quamvis alii aliud sentiant, mihi tamen et quibusdam aliis videtur sufficere, eos tempore investiturae saltem pares fuisse. Quid enim peccavit, qui investituram accepit, si illi, quos eo tempore utpote idoneos adhibuit, postea pares esse desierunt?

XX. DE CONTROVERSIA INTER EPISCOPUM ET VASALLUM.

30 27. Ex eo, quod scriptum est, si inter dominum et vasallum nascatur quaestio de feudo, quod per pares illius curiae sit dirimenda¹⁾, quaesitum est: Si quis
35 dixerit, se a quodam, fortassis episcopo jam defuncto, de annua praestatione aut alia qualibet re

Ex eo, quod scriptum est, si inter dominum et vasallum de feudo nascatur quaestio, quod per pares ejusdem curiae sit dirimenda, quaesitum est: Si quis dixerit, se a quodam, fortassis episcopo jam defuncto, de annua praestatione aut alia qualibet re

1) *Supra tit. V c. 1, tit. VIII c. 23.*

II, Tit. 18. 19. 20.

si filiam reliquit, sine
 sisset, propter teno-
 urae insertum ejus
 non domino est quae-

REMOVERI DEBE-
 RES, QUI PARES
 DESIERUNT?

quaesitum esse scio,
 minum et fidelem de
 feudi contentio emer-
 factam eam dominus
 vasallus afferat eos tes-
 tibus quidem investi-
 rant, sed postea qua-
 sa pares esse desie-
 sint removendi, quia
 at pares? Sed quam-
 l sentiant, mihi ta-
 usdam aliis videtur
 s tempore investitu-
 pares fuisse. Quid
 it, qui investituram
 illi, quos eo tempore
 eos adhibuit, postea
 desierunt?

CONTROVERSIA
 EPISCOPUM ET VA-
 SALLUM.

quod scriptum est, si
 um et vasallum de
 ur quaestio, quod per
 em curiae sit diri-
 aesitum est: Si quis
 a quodam, fortassis
 n defuncto, de annua
 e aut alia qualibet re

Antiqua Tit. VIII c. 27. 28.

investituram per feudum acce-
 pisse, et cum successore ejus agat,
 et ille respondendo neget, hunc
 esse vasallum, utrum per pares
 ejusdem curiae sit judicandum
 super hac quaestione? Opponit
 enim vasallus, quod dominus ne-
 gat, eum esse vasallum et ideo
 in ea curia non habere pares.
 Item dicit vasallus, quod prius
 de suo recto feudo debet inves-
 tiri, quam a nemine judicari.
 Domino respondente, quod, quid-
 quid inter eos sive de investitura
 sive de fidelitate sive de princi-
 pali causa est agendum, per suam
 curiam expediendum est. Sed
 laudatum scio saepe, pares illius
 curiae secundum praefatum mo-
 dum prius eligendos, ad quorum
 spectat officium, ut prius illum
 de suo recto feudo investiri fa-
 ciant, sed fidelitatis jusjurandum
 differatur, donec de principali
 causa cognoscatur. Ex eo enim
 apparebit, utrum jurare debeat
 an non, quod totum expeditae
 quaestionis est. Si constiterit,
 vasallum aliquid aliud praeter
 id, de quo quaeritur, ab eodem
 domino tenere pro feudo, tunc
 enim, quin debeat de suo recto
 feudo investituram accipere et
 fidelitatem jurare et sic ad prin-
 cipalem causam accedere, non est
 dubitandum.

Vulgata Lib. II, Tit. 20. 21.

per feudum investituram acce-
 pisse, et cum successore ejus agat,
 et ille respondendo neget, hunc
 esse vasallum, utrum per pares⁵
 ejusdem curiae sit judicandum
 super hac quaestione? Opponit
 enim vasallus, quod dominus ne-
 gat, suum esse vasallum et ideo
 in ea curia pares non habet.¹⁰
 Item dicit vasallus, quod prius
 de suo recto feudo debet inves-
 tiri, quam a nemine judicari.
 Domino respondente, quod, quid-
 quid inter eos sive de investi-¹⁵
 tura sive de fidelitate sive de
 principali causa est agendum,
 per suam curiam est expediendum.
 Sed laudatum saepe scio,
 pares illius curiae secundum prae-²⁰
 fatum modum esse prius eligen-
 dos, ad quorum spectat officium,
 ut eum prius de suo recto feudo
 investiri faciant, sed fidelitatis
 jusjurandum differatur, donec de²⁵
 principali causa cognoscatur. Ex
 illo enim apparebit, utrum jurare
 debeat an non, quod totum ex-
 peditae quaestionis est. Sed si
 constiterit, vasallum aliquid aliud³⁰
 praeter id, de quo quaeritur, ab
 eodem domino pro feudo tenere,
 tunc enim, quin debeat de suo
 recto feudo investituram accipere
 et fidelitatem jurare et sic ad³⁵
 principalem causam accedere, non
 est dubitandum.

XXI. DE VASALLO MILITE,
 QUI ARMA BELLICA DEPO-
 SUIT.⁴⁰

28. Miles, qui beneficium tenebat,

Miles, qui beneficium tenebat,

Antiqua Tit. VIII c. 28. 29.

cum esset sine liberis, venerabilem domum intravit et saeculo abrenuntiando arma bellica deposuit habitumque religionis assumpsit et sic conversus effectus est. Hic, donec vixerit, feudum retinere conatur, quod dominus vel agnatus sibi pertinere contendit. Sed iudicatum est, domini vel agnati potio-rem esse conditionem. Quia enim factus est miles Christi, desiit esse miles saeculi¹⁾, nec beneficium pertinet ad eum, qui non debet gerere officium²⁾.

Vulgata Lib. II, Tit. 21. 22.

cum esset sine liberis, venerabilem domum intravit et saeculo renuntiando arma bellica deposuit habitumque religionis assumpsit et sic conversus effectus est. Hic, donec vixerit, feudum retinere conatur, quod dominus vel agnatus sibi pertinere contendit. Sed iudicatum est, domini vel agnati potio-rem esse conditionem. Quia enim factus est miles Dei, desiit esse miles saeculi, nec beneficium pertinet ad eum, qui non debet gerere officium.

XXII. DE MILITE VASALLO, QUI CONTUMAX EST.

29. Dominus vocat militem, qui ab eo feudum possidebat, dicendo, eum in culpam incidisse, per quam feudum amittere debeat. Hic non respondet. Quid domino faciendum sit, quaeritur. Respondetur: Curiam vocare debet et in ea de milite illo conqueri, quam curiam ter vocare debet spatio ejusdem curiae arbitrio terminando. Si nec ad tertiam vocationem venit, hoc ipso feudum amittat, et ideo debet curia dominum mittere in possessionem. Sed si intra annum venerit, restituitur ei possessio, alioquin et beneficium et possessionem perdit. § 1. Si vero vasallus de domino quaeritur, for-

Dominus vocat militem, qui ab eo feudum possidebat, dicendo, eum in culpam incidisse, per quam feudum amittere debeat. Hic non respondet. Quaeritur, quid faciendum sit domino. Respondeo, eum ad curiam vocari debere, et si non venerit, iterum eum debere vocari usque in tertio spatio, septem vel decem dierum arbitrio ejusdem curiae terminando. Quod si neque venerit ad tertiam vocationem, hoc ipso feudum amittat, et ideo debet curia dominum mittere in possessionem. Sed si intra annum venerit, restituitur ei possessio; alioquin et beneficium et possessionem amit-

1) *Vide epistolam Pauli (2 Tim. 2, 4): 'Nemo militans deo implicat se negotiis saecularibus' et Decretum Gratiani C. 23 qu 8 c. 19.* 2) *Concordat liber cons. Mediolani Rubr. 28 'Sed etsi aliquis non habens filios venerabilem domum intraverit, et religionis habitum suppresserit et monachus vel conversus sit effectus feudum amittit nec etiam fructus tempore vitae suae retinebit'.*

b. II, Tit. 21. 22.

de liberis, venerabilis intravit et saeculo arma bellica deponere religionis assumptione effectus est. Si exierit, feudum retinet quod dominus vel in eum est, domini vel in eum esse conditionem. Si factus est miles Dei, miles saeculi, nec bene meret ad eum, qui non officium.

MILITE VASALLO, QUANTUM EST.

Provat militem, qui ab domino possidebat, dicendo, non incidisse, per quam remere debeat. Hic non quaeritur, quid factum domino. Respondeo, quod non vocari debere, et si iterum eum deest, ut in tertio spatium vel decem dierum in curia determinandi si neque venerit ad dominum, hoc ipso feudum, et ideo debet curia restituere in possessionem. Si annuam venerit, restituetur possessio; alioquin et si possessionem amittit.

Si dominus deo implicat se negotio
2) Concordat liber filios venerabilem domum suam vel conversus sit effectus retinebit.

Antiqua Tit. VIII c. 29, IX c. 1. 2.
sitan quia feudum malo ordine intravit, domino perperam respondente, quid vasallo sit faciendum, quaeritur. Respondetur: Curiam debet vocare et in ea conqueri. Curia debet adire dominum eumque salva reverentia competenter cogere, ut vel possessionem restituat et adquiescat vel iudicio curiae se committat. Quod si admonitus facere distulerit, tunc licet vasallo ad aliam majorem potestatem ire et sibi consulere¹⁾.

IX. HAEC FECIT UGO DE GAMBOLADO²⁾ USQUE AD EPISTOLAM UBERTI.

1. Qui de marchia vel comitatu vel ducatu vel aliqua regali dignitate fuerit investitus per beneficium ab imperatore, ille tantum debet habere, non etiam heredes ejus. Heres enim hujusmodi beneficium jure successionis habere non potest. Si tamen ipse quoque ab imperatore fuerit investitus, habeat et teneat, sicut pater ejus fecit³⁾.

2. Si capitanei vel valvasso-

1) Cfr. *constitutum usus Pisanae civitatis* (Bonaini II p. 961). 2) *In initio saeculi XII vixisse videtur Ugo de Gambolato. Vide Ficker 'Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens' II, 273. Locus 'Gambolato' est hodiernus 'Gambold' prope Mediolanum.* 3) = *tit. VI c. 1.*

Vulgata Lib. II, Tit. 22.
tit, ut in Lombardia de his qui ad placitum venire contempserint l. Si cujuscumque. § 1. Si vero vasallus de domino quaeritur, forsitan quia feudum malo ordine intravit, domino perperam respondente, quid vasallo faciendum sit, quaeritur. Respondeo: Ipse curiam vocare debet et in ea curia de domino conqueri. Curia debet adire dominum eumque salva reverentia competenter cogere, ut vel possessionem restituat et acquiescat vel iudicio curiae se committat. Quod si ter admonitus facere noluerit, tunc liceat vasallo ad aliam majorem potestatem ire et sibi consulere; et si dominus ei justitiam facere noluerit, poterit eum depraedare.

Antiqua Tit. IX c. 2. 3. 4.

Vulgata.

res majores vel minores investiti fuerint de feudo, filii et nepotes ex filio succedunt. Sin autem
 5 ex ipsis filiis vel nepotibus aliquis sine descendentibus masculini sexus decesserit, praedicti fratres vel nepotes per investituram patris vel avi in beneficium succedunt; et similiter quoque de consobrinis dicendum est¹⁾.

3. Si duo fratres investiti fuerint de beneficio, si unus eorum sine descendentibus masculini sexus defunctus fuerit, dominus succedit, non frater, nisi pactum intercessit. In his enim omnibus primum videndum puto, quid actum sit inter contrahentes. Stantia enim, quae fit ante tres liberos homines, servari debet, nisi juri vel naturae contraria sit²⁾. Si ergo domino et fidei placuerit, ut paciscantur de filiabus, quatenus ipsae succedant, hoc quoque servandum est³⁾.

4. Si contigerit, feminam beneficium habere, ipsaque decesserit, beneficium ejus nullo modo ad maritum perveniat, nisi et ipse a domino fuerit investitus. Sed et si ipsa femina filios reliquerit, dicunt quidam, in beneficium filios succedere non debere, nisi
 35 et ipsi de eo fuerint investiti,

1) = *tit. VI c. 2.*

2) *Cfr. Edictum Langobardorum, Ratchis leges 5: 'Quia si stantia quam ante liberos hominis aliquis facit stare debet'. Lomb. vulgata Tit. De debitis et vadimoniis (II, 21) l. 28: 'Quia si stantia quam ante liberos homines tres aliquis fecit stare debet' (secundum Cod. Berolinensem) et*
 40 *Commentarios Aripbrandi 'Si enim coram tribus liberis stantia facta credenda est'. De stantia vide A. Wach 'Der Arrestprocess in seiner geschichtl. Entwicklung' 1868 p. 9.*

3) *Cfr. tit. VI c. 3.*

*Vulgata.**Antiqua Tit. IX c. 4. 5.*

quia usu regni beneficium vocatur paternum, non maternum. Sed juxta aequitatem dicimus, praedictum beneficium ad filios esse devolvendum sicut cetera bona materna. Hoc autem dictum est de capitaneis et majoribus et minoribus valvassoribus. De minimis autem, id est de his, qui tenent feudum a minoribus valvassoribus, feudum si tollere voluerint, licet eis tollere, nisi forte beneficium vendiderint. Si enim pretium pro beneficio acceperint, alterum facere omnino habent necesse, id est aut beneficium non repetere aut pretium ejus reddere¹⁾.

5. Quoniam dictum est, qualiter beneficium per successionem ad alterum transferatur vel ad dominum revertatur, dicendum est, quibus casibus feudum propter culpam fidelis ad dominum revertatur. Si ergo capitanei vel majores valvassores, qui hodie improprie capitanei appellantur, vel minores valvassores dominum in bello dimiserint vel credulitati atque fidei eorum aliquid a dominis commissum ad eorum detrimentum scientes manifestaverint sive eorum uxores adulteraverint scientes sive scientes dominum assalierint sive quid simile fecerint contra fidelitatem domino factam, beneficio eos carere oportet. Si vero dubium fuerit inter capitaneos alias de

1) *Cfr. tit. VI c. 4.*

Vulgata.

5

10

15

20

25

30

35

40

ardorum, Ratchis leges 5:
it stare debet'. *Lomb. vul-*
ia si stantia quam ante li-
um *Cod. Berolinensem*) et
stantia facta credenda est',
er geschichtl. Entwicklung'

Antiqua Tit. IX c. 5, X c. 1.

maleficio, apud imperium diffiniri debet. Si vero inter majores valvassores et minores praedicta quaestio moveatur, per judicem terminetur. Certe si capitaneus sive valvassor major vel minor sive partem beneficii vel in solidum alienaverit, et ille vel heres ejus aliquis sine herede decesserit, ut proprium beneficium ad dominum revertatur et totum, quod fecit, irritum erit¹⁾.

Vulgata Lib. II Tit. 23.

X. IN QUIBUS CAUSIS

FEUDUM AMITTITUR.

1. **Ubertus de Orto Anselmo filio dilecto salutem.** Cogis me et super hoc saepe scribendo multum me urges, ut causas, quibus amittantur, ratas tibi significarem. Quod ideo distuli, quia saepe circa nostrae reipublicae curam occupatus et multis privatorum causis, aliis rerum innumerabilium impedimentis tentus onus illud subire non valeam. Sed ne videar preces tuas parvi pendere et studium discendi negligere, quid mihi super hoc videatur paucis explicabo, dummodo memineris, causas illas sub aliqua perfecta regula aut diffinitione rotunda non posse comprehendere. Nam sicut in Digestis de probationibus reperimus, sic et de his causis absque calumnia dicere possumus. Si quis enim dixerit, quae causae ad ingratitude alicui domino et quemadmodum

XXIII. IN QUIBUS CAUSIS

FEUDUM AMITTATUR.

Obertus de Orto Anselmo filio suo salutem. Cogis me et super hoc saepe scribendo multum urges, ut causas, quibus beneficium amittatur, enumeratas tibi significarem. Quod ideo distuli, quia saepius circa nostrae reipublicae curam occupatus et multis privatorum causis aliisque rerum innumerabilium impedimentis tentus onus illud subire non valebam. Et ne videar preces tuas parvi pendere et studium discendi tibi imminens negligere, quid mihi super hoc videatur paucis verbis explicabo, dummodo memineris, causas illas sub aliqua certa regula aut definitione rotunda non posse comprehendere. Nam sicut de probationibus in Digestis scriptum reperimus, sic et de his causis sine calumnia dicere possumus. Si quis enim dixerit, quae causae quemadmo-

1) *Cfr. tit. VI c. 5. 6.*

Lib. II Tit. 23.

Antiqua Tit. X c. 1.

vasalli comprobendam sufficere possint, nullo certo modo diffiniri posse¹⁾, non errabit. De illa tamen ingratitude loquor, per quam beneficium amittatur. Non enim ad hoc sufficit omnis occasio, per quam fidelis accepti beneficii videatur ingratus. Sed sunt quaedam, ut ita dixerim, egregiae ingritudinis causae, quibus beneficium secundum mores curiarum amitti solet. Quomodo enim vasallus, quam humiliter, quam devote, quam benigne, quam fideliter erga dominum suum se debeat habere, potius ex naturali ingenio et bonis curiarum consuetudinibus percipi potest, quam aliqua lege aut scripto aliquo possit comprehendere. Imprimis illud te scire oportet, beneficii illius, quod hujus generis est, talem esse definitionem: Beneficium est nihil aliud quam benevola actio tribuens gaudium capientibus²⁾. Hujus generis species est beneficium illud, quod ex benevolentia alicui traditur, ut proprietas quidem rei immobilis penes dantem remaneat, usus fructus illius ita ad accipientem transeat, ut ad eum heredesque suos masculos et feminas, si de eis nominatim dictum fuerit, in perpetuum pertineat, ob hoc ut ille et sui heredes fideliter domino serviant, sive servitium illud, quale debeat esse, nominatim sit

Vulgata Lib. II Tit. 23.

dum alicui domino ad ingratitude alicujus vasalli probandam possint sufficere, nullo certo modo posse definiri, non erraverit. De illa tamen ingratitude loquor, per quam beneficium amittatur. Non enim ad hoc sufficit omnis occasio, per quam fidelis accepti beneficii videatur ingratus. Sed sunt quaedam, ut ita dixerim, egregiae ingritudinis causae, quibus beneficium secundum mores curiarum solet adimi. Quomodo enim vasallus, quam humiliter, quam devote, quam benigne, quam fideliter erga dominum suum debeat se habere, potius ex naturali et bonis curiarum consuetudinibus potest percipi, quam aliqua lege aut scripto aliquo possit comprehendere. Imprimis illud te scire oportet, beneficii illius, quod est genus, talem esse definitionem: Beneficium nihil aliud est, quam benevola actio, tribuens gaudium capientibus capiendisque tribuendo in id, quod facit prona et sponte sua parata. Hujus autem generis species quaedam est beneficium illud, quod ex benevolentia alicuius ita datur, ut proprietate quidem rei immobilis beneficiatae penes dantem remanente usus fructus illius rei ita ad accipientem transeat, ut ad eum heredesque suos masculos sive feminas, si de his nominatim dictum sit,

QUIBUS CAUSIS AMITTATUR.

Orto Anselmo filio

Cogis me et superbibendo multum uris, quibus beneficium numeratas tibi signid ideo distuli, quia nostrae reipublicae atus et multis prius aliisque rerum impedimentis de illud subire non vale videar preces tuas et studium disimminens negligere, super hoc videatur explicabo, dummodo causas illas sub aliquola aut definitione posse comprehendere. De probationibus in scriptum reperimus, sic causis sine calumnia nus. Si quis enim causae quemadmo-

1) *Cfr. l. 3 § 2 Dig. 22,5.*2) *Seneca 'De beneficiis' lib. I cap. 6.*

Antiqua Tit. X c. 1. 2.

expressum sive indeterminate sit
promissum.

5

Vulgata Lib. II Tit. 23. 24.

in perpetuum pertineat, ob hoc,
ut ille et sui heredes fideliter
domino serviant, sive servitium
illud nominatim, quale esse de-
beat, sit expressum sive indeter-
minate sit promissum.

XXIV. QUAE FUERIT PRIMA CAUSA BENEFICII AMIT- TENDI.

10

2. Prima autem causa beneficii
amittendi haec fuit ¹⁾ et adhuc
in plerisque curiis est, sed ta-
men in nostra Mediolanensium
15 non est ²⁾, quod si vasallus per
annum et diem ³⁾ domino suo mor-
tuo steterit, quod heredem domini
sui investituram petendo, fide-
litate[m] pollicendo non adierit, tan-
20 quam ingratus existens beneficium
amittit, et econverso si domino
superstite vasallus decesserit et
filius ejus per jam dictum tem-
pus ea neglexerit, beneficio se
25 cariturum agnoscat.

§ 1. Est et alia ingratitude,
si dominus investituram pollicendo
vasalli fidelitatem petierit et illo
non praestante dominus tribus
30 vicibus, convenienti tempore in-
terposito, ad curiam suam super
hoc proclamaverit et vasallus

Prima autem causa beneficii
amittendi haec fuit et adhuc in
plerisque curiis est, sed in nostra
Mediolanensium non obtinet, quod
si vasallus per annum et diem
domino suo mortuo steterit, quod
heredem domini sui investituram
petendo, fidelitatem pollicendo non
adierit, tanquam ingratus exis-
tens beneficium amittit, et e
converso si domino superstite va-
sallus decesserit et filius ejus
per jam dictum tempus neglexe-
rit, petere investituram, beneficio
se cariturum agnoscat. § 1. Est
et alia ingratitude notanda, si
dominus investituram pollicendo
vasalli fidelitatem petierit et illo
non praestante dominus tribus
vicibus conveniente tempore, forte
septem dierum spatio interposito,
ad curiam suam super hoc pro-

1) *Supra tit. VI c. 11.*

2) 'Imprimis illud scire oportet quod vasallus
nullo modo per nostram consuetudinem feudum amittit licet per annum et diem
35 steterit quod a domino investituram non petierit. Amplius si vasallus a domino
investituram nondum recepit nihilominus feudi paterni vel aviti possessionem a
sequente possessore petere poterit' (*Jus consuetud. Mediolan. secundum Cod.
Berolin.*).

3) *Aliter supra Tit. VI c. 11* 'annum et mensem'. *Summula de
feudis et beneficiis secundum dominum Aliprandum (Anschütz p. 194-196)*: 'per
40 annum et mensem, si miles est, aut per annum et diem, si privatus'. *Annum et
diem Mediolani in usu fuisse ex libro consuetud. Mediol. apparat. Vide Rubr. 8.*

. II Tit. 23. 24.

pertineat, ob hoc, si heredes fideliter sunt, sive servitium beneficium, quale esse decessum sive indeter-

SI FUERIT PRIMA BENEFICII AMITTENDI.

em causa beneficii non fuit et adhuc in potestate est, sed in nostra potestate non obtinet, quod per annum et diem steterit, quod nisi sui investituram pollicendo non suam ingratus existit, et e domino superstitite venerit et filius ejus in tempore neglecte investituram, beneficio agnoscat. § 1. Est investituram pollicendo non petierit et illo tempore dominus tribus annis in spatio interposito, non clamaverit et vasallus

oportet quod vasallus per annum et diem steterit, si vasallus a domino non petierit, ita intelligendum est nisi dominus vasallum requisierit ut investituram recipiat et fidelitatem ei faciat, in quo casu si cessaverit per annum, feudum debet amittere' (secundum Codicem Berol.). Liber consuet. Mediol. Rubr. 28: 'Sed etsi requisitus fuerit vasallus per pares curiae ter ut domino serviat vel fidelitatem juret, et non venerit sed contumaciter steterit per annum et diem per sententiam feudo privari poterit'. 2) Cfr. supra tit. VIII c. 8. 3) Cfr. supra tit. II pr., tit. VI c. 5, tit. IX c. 5. Excipit jus municipale Mediol. casum 'si suo domino habenti cum civitate nostra guerram non subvenit sed cum civitate ei contrarius fuit et hoc ea ratione quia contra patriam suam pro qua jure gentium pugnare debet pro aliquo feudo adesse non compellitur' (secundum Codicem Berol.). Similiter constitutum usus Pisanæ civitatis (Bonaini II p. 968). 4) Concordat liber consuet. Mediol. Rubr. 28. 5) Cfr. Liutprandi leges l. 2. 3. 4. 145, Lomb. vulg. II Tit. 14 l. 20—22. Libr.

Antiqua Tit. X c. 2.

tribus vicibus a suis paribus citatus jurare noluerit¹⁾, si tamen beneficium tale sit, unde jusjurandum fidelitatis fieri debeat. Sunt enim quaedam beneficia data ita, ut pro his fidelitas non sit praestanda²⁾.

§ 2. Item qui dominum suum, cum quo ad praelium venit, in acie periclitantem dimiserit, beneficio se indignum judicavit³⁾.

§ 3. Praeterea si vasallus praescierit quemlibet contra dominum assaltum mortem, captionem aut grandem patrimonii jacturam molientem, debet dominum super hoc, quam citius potest, certiorare, ut proinde dominus sciens prudensque pericula valeat declinare. Quod si forte fidelis qui esse debuit, dolosus aut negligens super hoc inventus fuerit, beneficio se cariturum agnoscat⁴⁾.

§ 4. Rursus si dominae vel domini nurui aut filiae vel sorori in domo adhuc manenti, quae in capillo dicitur⁵⁾, se immiscuerit,

Vulgata Lib. II Tit. 24.

clamaverit et vasallus tribus vicibus a suis paribus citatus jurare noluerit, si tamen beneficium tale sit, unde jusjurandum fidelitatis fieri debeat. Sunt enim quaedam fenda ita data, ut pro his fidelitas non sit praestanda.

§ 2. Item qui dominum suum, cum quo ad praelium iverit, in acie periclitantem dimiserit, beneficio indignum se judicavit. § 3. Praeterea si vasallus praescierit quemlibet contra dominum suum assaltum mortem, captionem aut grandem patrimonii jacturam molientem, debet dominum super hoc, quam citius potest, certiorare, ut proinde dominus sciens prudensque periculum valeat declinare. Quod si forte fidelis qui esse debuerit, dolosus vel negligens super hoc inventus fuerit, se beneficio cariturum agnoscat. § 4.

Rursus si domini vel dominae filiae vel nurui aut sorori in domo adhuc manenti, quae in capillo dicitur, sese immiscuerit,

1) Concordat jus municipale Mediol.: 'Quod superius diximus quod vasallus feudum non amittit per nostram consuetudinem licet per annum et diem steterit quod a domino investituram non petierit, ita intelligendum est nisi dominus vasallum requisierit ut investituram recipiat et fidelitatem ei faciat, in quo casu si cessaverit per annum, feudum debet amittere' (secundum Codicem Berol.). Liber consuet. Mediol. Rubr. 28: 'Sed etsi requisitus fuerit vasallus per pares curiae ter ut domino serviat vel fidelitatem juret, et non venerit sed contumaciter steterit per annum et diem per sententiam feudo privari poterit'. 2) Cfr. supra tit. VIII c. 8. 3) Cfr. supra tit. II pr., tit. VI c. 5, tit. IX c. 5. Excipit jus municipale Mediol. casum 'si suo domino habenti cum civitate nostra guerram non subvenit sed cum civitate ei contrarius fuit et hoc ea ratione quia contra patriam suam pro qua jure gentium pugnare debet pro aliquo feudo adesse non compellitur' (secundum Codicem Berol.). Similiter constitutum usus Pisanæ civitatis (Bonaini II p. 968). 4) Concordat liber consuet. Mediol. Rubr. 28. 5) Cfr. Liutprandi leges l. 2. 3. 4. 145, Lomb. vulg. II Tit. 14 l. 20—22. Libr.

Antiqua Tit. X c. 2.

feudo, quo se monstravit indignum, carere debet¹⁾.

§ 5. Porro si dominum, ut ita
5 dixerim, assalierit vel vicum, in
quo est, per vim ingressus fuerit
vel impias manus in personam
domini ubicumque injecerit
vel alias gravem et inhonestam
10 injuriam ei intulerit vel morti
ejus veneno aut gladio aut aliter
insidiatus fuerit, beneficium amit-
tit²⁾. Illud te non lateat, quod,
qui suo domino justitiam facere
15 noluerit, feudo, quod tenebat, ex-
spoliandus erit, sicut in alio li-
bello vel alia vice dictum fore
credo³⁾.

§ 6. Sed nec est alia justior
20 causa beneficii amittendi, quam
si id, pro quo datum fuerit, hoc
servitium refutavit facere.

§ 7. Sed et qui delator domini
sui exstiterit et per suam dela-
25 tionem grave dispendium eum
sustinere fecerit, vel si cognove-
rit, dominum inclusum et eum,
cum potuerit, non liberaverit, in-
dignationem domini non evitabit⁴⁾.

§ 8. Praedictis modis benefi-
30 cium debere amitti tam natura-
lis quam civilis ratio suadet,
quod colligi potest, si quis no-
vam constitutionem⁵⁾, justas ex-

Vulgata Lib. II Tit. 24.

feudo, quo se monstravit indig-
num, carere debet. § 5. Porro si
dominum, ut ita loquar, assalie-
rit vel vicum, in quo est, per
vim aggressus fuerit vel impias
manus in personam domini ubi-
cunque injecerit vel alias graves
et inhonestas injurias intulerit
vel morti ejus veneno vel gladio
vel aliter insidiatus fuerit, benefi-
cium amittat. § 6. Item qui do-
mino suo justitiam facere nolue-
rit, feudum perdit. Sed non est
alia justior causa beneficii aufe-
rendi, quam si id, pro quo benefi-
cium datum fuerit, hoc servi-
tium facere recusaverit, quia be-
neficium amittit. Aliud est, si
forte ideo non servierit, quia non
potuerit; tunc enim feudum non
amittit. § 7. Sed et qui delator
domini sui exstiterit et per suam
delationem grave dispendium eum
sustinere fecerit, vel si cognove-
rit, dominum inclusum et eum,
cum potuerit, non liberaverit, in-
dignationem domini non evitabit.
§ 8. Praedictis modis beneficium
debere amitti tam naturalis quam
civilis ratio suadet, quod potest
colligi, si quis novam constitu-
tionem, justas exheredationis cau-
sas enumerantem et alias consti-

35 *cons. Med. Rubr. 19. Germanice* 'im Haar gehen'. *Cfr. J. et W. Grimm*
'Deutsches Wörterbuch' s. v. *Haar III, 2* (p. 13). 1) *Supra tit. II § 1,*
tit. VI c. 5, tit. IX c. 5, librum consuet. Mediol. l. c. 2) *Cfr. l. 10 C. 8, 57.*
3) *Supra tit. VIII c. 29. Aliter jus municipale Mediol. secundum cod. Berol.:*
40 *nullum servitium domino exhibuerit.* 4) *Concordat liber cons. Med. l. c.*
5) *Novellam 115.*

Lib. II Tit. 24.

e monstravit indig-
debet. § 5. Porro si
ita loquar, assalie-
, in quo est, per
s fuerit vel impias
rsonam domini ubi-
rit vel alias graves
s injurias intulerit
s veneno vel gladio
idiatus fuerit, bene-
t. § 6. Item qui do-
titiam facere nolue-
perdit. Sed non est
causa beneficii aufe-
si id, pro quo bene-
fuerit, hoc servi-
recusaverit, quia be-
mittit. Aliud est, si
n servierit, quia non
nc enim feudum non
. Sed et qui delator
xstiterit et per suam
rave dispendium eum
erit, vel si cognove-
m inclusum et eum,
, non liberaverit, in-
domini non evitabit.
is modis beneficium
i tam naturalis quam
suadet, quod potest
quis novam constitu-
s exheredationis cau-
ntem et alias consti-

Antiqua Tit. X c. 2.

heredationis causas enumerantem
et alias constitutiones veteres
justas repudii et ingratitude
causas, quibus et matrimonia recte
contracta solvuntur et donationes
jure perfectae revocantur, subti-
liter scrutatus fuerit. Sed quia
natura novas deproperat edere
formas¹⁾, potest multis modis con-
tingere, ut aliae emergant cau-
sae, quibus videatur justum adimi
posse beneficium, ideoque iudex
ubique sollers, discretus et ae-
quitati obsecundare sollicitus sub-
tiliter cuncta dispensans provi-
deat, si qua fuerit antiquioribus
causis similis aut major, ut pro-
inde sciat, utrum beneficium sit
amittendum aut nihilominus re-
tinendum. Illud enim certum est,
quod non ex omni causa, ex qua
opinio vasalli gravatur, benefi-
cium amittitur. Nam et saepe
deierat²⁾ et beneficium nihilomi-
nus retinet, utputa qui portionem
beneficii absque domini conscien-
tia alienat, beneficium quidem
retinet, sed fidem promissam ser-
vare non tenetur³⁾.

Vulgata Lib. II Tit. 24.

tutiones veteres justas ingratu-
tudinis et repudii causas, quibus
matrimonia recte contracta sol-
vuntur et donationes recte factae
revocantur, subtiliter sciscitatus
fuerit. Sed quia natura novas
deproperat edere formas, potest
multis modis contingere, ut aliae
emergant causae, quibus videatur
juste adimi posse beneficium,
ideoque iudex sollers et discre-
tus et aequitati obsecundare sol-
licitus cuncta subtiliter dispen-
sans provideat, si qua fuerit an-
tiquioribus causis similis seu ma-
jor, ut proinde sciat, utrum be-
neficium sit amittendum an nihi-
lominus retinendum. Illud enim
est certum, quod non ex omni
causa, ex qua opinio vasalli gra-
vatur, beneficium amittitur. Nam
et saepe deierat et beneficium
nihilominus retinet; utputa qui
beneficii portionem absque do-
mini scientia alienat, beneficium
quidem retinet, sed fidem pro-
missam servare non videtur.

30

1) *Vide constitutionem*: Tanta (*l. 2 § 18 Cod. 1,17*) 'multas etenim formas edere natura novas deproperat non desperamus, quaedam postea emergi negotia quae adhuc legum laqueis non sunt innodata. 2) *i. e. perjurat.* 3) *Cfr. supra tit. VIII c. 15. Abhorret haec sententia a vi legis Lotharii III, quae decrevit 'nemini licere beneficia que a suis senioribus habet absque ipsorum permissu distrahere vel aliquod commercium . . . excogitare'. Concordat jus municipale Mediol. secundum cod. Berol. : 'Amplius si vasallus partem feudi consignati vel non consignati contra formam absque domini licentia alienaverit, aliam tamen partem feudi retinet quam non alienavit licet contra fidem promissam fecisse intelligatur' et liber consuetud. Mediolani 'Si partem feudi quod suo domino per totum feudum sed partem duntaxat venditam vasallus amittit licet contra fidem promissam fecerit' (*Rubr. 28*).*

10*

225

Cfr. J. et W. Grimm

1) *Supra tit. II § 1,*

2) *Cfr. l. 10 C. 8,57.*

l. secundum cod. Berol. : non tempore steterit quod at liber cons. Med. l. c.

Antiqua Tit. X c. 2.

§ 9. Denique saepe quaesitum est, vasallo ob justam culpam a feudo cadente utrum id ad dominum an ad successorem vasalli pertineat. Sed talis distinctio tam ratione quam moribus comprobata est, ut, si quidem vasallus ita in dominum peccaverit, ut feudum amittere debeat, non ad proximos sed ad dominum feudum revertatur, ut habeat hanc saltem suae injuriae ultionem. Si vero non in dominum, sed alias grave quid commiserit, sicut ecce qui fratrem suum interfecerit vel alias crimen, quod parricidii appellatione continetur, commiserit, feudum quod amittitur, non ad dominum sed ad proximos pertinet, si tamen fuerit feudum paternum, sicut saepe pronuntiatum scio¹⁾.

§ 10. Si vasallus contra constitutionem bonae memoriae imperatoris Lotharii alienaverit, quia dominum contemnere videtur, beneficium ad dominum pertineat. Scriptum est enim: 'pretio ac beneficio se cariturum agnoscat'.

Vulgata Lib. II Tit. 24.

§ 9. Denique saepe quaesitum est, vasallo propter justam causam a feudo cadente utrum ad dominum an ad successorem vasalli beneficium pertineat. Sed talis distinctio tam ratione quam moribus comprobata est, ut, si quidem vasallus ita in dominum peccaverit, ut feudum amittere debeat, non ad proximos sed ad dominum beneficium revertatur, ut hanc saltem habeat suae injuriae ultionem. Si vero non in dominum sed alias grave quid commiserit, sicut ille qui fratrem suum interfecit, vel aliud grave crimen, quod parricidii appellatione continetur, commiserit, feudum amittit, et non ad dominum sed ad proximos pertinet, si tamen fuerit paternum. Sic enim saepe pronuntiatum scio. § 10. Si vasallus contra constitutionem bonae memoriae Lotharii imperatoris beneficium alienaverit, quia dominum contemnere videtur, ad dominum beneficium pertineat; scriptum est enim, ut pretio ac beneficio se cariturum agnoscat²⁾.

1) *Concordat liber consuet. Mediol. Rubr. 28.*

2) *In multis codicibus*

additur:

Istis et aliis modis, qui a iudice per similia diligenter inquirendi sunt, beneficium adimitur. Quaeritur, si ad dominum vel ad proximos beneficium amittitur. Cum vasallus amittit propter delictum in dominum commissum, ad dominum pertinere debere, si propter aliam culpam, ut propter parricidium, ad parentes, hoc videlicet salvo si fuerit paternum.

Lib. II Tit. 24.

ae saepe quaesitum
 propter justam causam
 ante utrum ad domi-
 successorum vasalli
 pertineat. Sed talis
 ratione quam mo-
 data est, ut, si qui-
 sita in dominum
 feudum amittere
 ad proximos sed ad
 beneficium revertatur,
 em habeat suae in-
 em. Si vero non in
 d alias grave quid
 sicut ille qui fratrem
 cit, vel aliud grave
 d parricidii appella-
 tur, commiserit, feu-
 et non ad dominum
 mos pertinet, si ta-
 paternum. Sic enim
 ntiatum scio. § 10.
 contra constitutionem
 ariae Lotharii impe-
 beneficium' alienaverit,
 m contemnere vide-
 inum beneficium per-
 ptum est enim, ut
 neficio se carituum

2) In multis codicibus

iligenter inquirendi sunt,
 l ad proximos beneficium
 in dominum commissum,
 ulpam, ut propter parri-
 aternum.

Antiqua.

Vulgata Lib. II Tit. 25.

XXV. SI DE FEUDO VASALLUS AB ALIQUO
 INTERPELLATUS FUERIT ET DOMINUS EUM
 DEFENDERE NOLUERIT.

Negotium tale est: Quidam vasallus a domino tene- 5
 bat feudum, de quo ab alio interpellatus fuit, et sic
 dominum vocavit, ut eum defenderet; domino renuente
 ad judicem venire vasallus amisit causam per senten-
 tiam. Nunc vero vasallus cambium feudi a domino
 petit, ad quem dominus respondens sic ait, illum nun- 10
 quam ab eo feudum tenuisse nec ab eo investituram
 accepisse. Contra quem vasallus dicit, se hoc feudum
 ab eo tenuisse et investituram recepisse et ab eo pe-
 tivisse, ut eum in iudicio defenderet, nec tunc tempo- 15
 ris infitiabatur illius esse, quod totum idoneis testi-
 bus probat vasallus. Super negotio isto, quod litteris
 insinuastis, tale est sapientium nostrae civitatis con-
 silium, videlicet Oberti de Orto et Gerardi Cagapisti,
 ut, si vasallus, cum de feudo interpellabatur, aucto-
 rem suum, id est dominum, ut eum defenderet, vocavit 20
 et hoc probare possit, et si in eo iudicio vasallus fue-
 rit victus de re aliena investitum fuisse, ut dominus
 vasallo ejusdem aestimationis, quod erat tempore rei
 judicatae, feudum restituat¹⁾ vel nummos in feudum
 dandos²⁾ numeret. Et hoc cum certum est, vasallum 25
 de feudo victum fore³⁾. Sed si dominus neget, hoc
 feudum nunquam ab eo tenuisse nec ab eo domino
 ipsum vasallum vel ejus antecessores nunquam inves-
 tituram accepisse, et hoc⁴⁾ vel per instrumentum pub-
 lifice confectum vel per pares curtis vasallus potuerit 30
 probare, dominus ad restitutionem feudi tenebitur;
 alioquin dominus sacramentum subire cogetur, istum,
 qui in causa est, vel ejus antecessores a se vel a suis
 antecessoribus nunquam hoc feudum tenuisse vel in-

1) Cfr. supra II, 8 pr. Vulg. (VIII, 13 Ant.); Constitutum usus Pisanae 35
 civitatis (Bonaini II p. 960).

2) Cfr. Gerber 'System des deutschen Privat-
 rechts' 13. ed. § 109 N. 16; Ardizo cap. XXVII: in aliis vero rebus mobili-
 bus feudum dari non potest, nisi loco feudi evicti detur pecunia, quo casu pecu-
 niam in locum feudi retinebit; Weber, 'Handbuch des in Deutschland üblichen
 Lehenrechts' II p. 476.

3) Cfr. l. 51 pr. D. 21, 2; l. 8 C. 8,45. 4) scilicet 40
 cet vasallum investituram accepisse.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II Tit. 25. 26.*

vestituram accepisse; quo facto dominus absolvendus erit¹⁾.

XXVI. SI DE FEUDO CONTROVERSIA FUERIT.

5 Si de feudo defuncti militis contentio sit inter dominum et agnatos defuncti, domino novum feudum, agnatis vero paternum esse contententibus, agnati in possessione feudi, de quo quaeritur, constituendi sunt. Quo facto super principali quaestione cognoscendum est, utroque autem deficiente in probatione electio
10 jurisjurandi agnatis danda est²⁾.

§ 1. Inter filiam defuncti et agnatos ejus de quodam praedio quaestio mota est, agnatis feudum, filia vero allodium sive libellarium esse asserentibus. Super
15 possessione, apud quem manere debeat, quaerebatur. Responsum est, apud filiam possessionem interim esse collocandam³⁾, deficientibus vero hinc inde probationibus per jusjurandum causa cognita res decidatur, electione danda agnatis⁴⁾.

§ 2. Defuncto milite inter dominum et filiam illius super quodam fundo quaerebatur, domino feudum, filia allodium sive libellarium esse allegante. Filia in
20 possessione feudi manere debet, donec de eo judicetur, probatione vero hinc inde cessante electio jurisjurandi filiae danda est⁵⁾.

§ 3. Moribus receptum est, dominum de feudo sui militis, quod post mortem ipsius ad dominum reverti sperabatur, in alium militem investituram facere posse. Quae investitura tunc demum capiet effectum, cum
30 feudum domino sive heredi suo fuerit apertum. Secus est in ecclesiasticis personis. Nam si ecclesiastica persona talem faciat investituram, non aliter valebit, nisi sibi, non etiam successori suo, feudum aperiatur, et in tali investitura consensus ejus, de cujus feudo sit, exquiri non oportet⁶⁾.

1) *Cfr. supra I, 25 § 2 Vulg. (VII, 4 Ant.).* 2) *Cfr. supra II, 11 Vulg. (VIII, 17 Ant.).* 3) *Cfr. fragmentum juris feudalis Mediolanensis infra impressum § 6.* 4) *Cfr. infra II, 51 § 5, II, 41.* 5) *Cfr. infra II, 41.* 6) *Cfr. supra I, 3 Vulg. (I, 5 Ant.), I, 9 Vulg. (IV, 2 Ant.),*
40 *I, 24 § 1 Vulg. (VII, 2 Ant.), infra II, 35.*

25. 26.
dominus absolvendus

CONVERSIA FUERIT.

sententia sit inter do-
mino novum feudum,
ndentibus, agnati in
ur, constituendi sunt.
stione cognoscendum
a probatione electio

agnatos ejus de quo-
agnatis feudum, filia
se asserentibus. Su-
re debeat, quaereba-
possessionem interim
vero hinc inde pro-
a cognita res decida-

minum et filiam illius
domino feudum, filia
allegante. Filia in
onec de eo judicetur,
e electio jurisjurandi

ominum de feudo sui
ad dominum reverti
stituram facere posse.
apiet effectum, cum
erit apertum. Secus
Nam si ecclesiastica
a, non aliter valebit,
o, feudum aperiatur,
ejus, de cujus feudo

2) Cfr. supra II, 11
is feudalis Mediolanensis
I, 41. 5) Cfr. infra
I, 9 Vulg. (IV, 2 Ant.),

Antiqua.

Vulgata Lib. II Tit. 26.

§ 4. Vasallus, si feudum partemve feudi aut feudi
conditionem ex certa scientia infitatus fuerit et inde
convictus fuerit, eo, quod negaverit, feudo ejusve con-
ditione exspoliabitur¹⁾, alius autem vasallus, quamvis 5
hoc sciens non patefaciat, feudum tamen retinet, aut
si aliam rem domini celaverit vasallus, feudum tamen
non amittit.

§ 5. Si quis per triginta annos rem aliquam ut
feudum possedit et servitium domino exhibuit, quam-¹⁰
vis de ea re nunquam sit investitus, praescriptione
tamen triginta annorum se tueri potest²⁾.

§ 6. Qui clericus efficitur aut votum religionis
assumit, hoc ipso feudum amittit³⁾.

§ 7. Etsi vasallus omni anno domino se non re-¹⁵
praesentet, feudum tamen non amittet.

§ 8. Omnes filii ejus, qui feudum acquisivit, fide-
litatem facere debent, maxime si indivisum habent.
Quodsi feudum ex divisione ad unum tantum perve-
nerit, ille solummodo faciet fidelitatem⁴⁾. ²⁰

§ 9. Adoptivus filius in feudum non succedit⁵⁾.

§ 10. Mulier habens feudum relictis filiis ex duobus
matrimonii decessit. Inter quos feudi quaestio alia-
rumque rerum maternarum vertebatur. Obtinuit, filios
prioris matrimonii tam in feudo quam in ceteris po-²⁵
tiores esse⁶⁾.

§ 11. Naturales filii, licet postea fiant legitimi, ad
successionem feudi nec soli nec cum aliis vocantur⁷⁾.

§ 12. Si minori datum fuerit feudum, fidelitatem
facere non cogitur, donec venerit in majorem aetatem; ³⁰
feudum tamen retinet.

§ 13. Si quis decesserit impubere relicto, fidelita-

1) „Qui fief denie, fief pert“. Cfr. Cujacius ad hunc locum, Pertile o. c. IV
§ 163 N. 108. 2) Cfr. supra I, 26 Vulg. (VII, 8 Ant.). 3) Cfr. supra
II, 21 Vulg. (VIII, 28 Ant.), infra II, 30 § 1. 4) Cfr. libr. consuetud. 35
Mediol. Rubr. 29, infra II, 54 § 4. 5) Cfr. libr. consuetud. Mediol. Rubr.
29. 6) Aliter cap. extraord. 32. 7) Aliter in libro consuetud. Mediol.
Rubr. 29: sed naturales facti postea legitimi ad successionem feudorum accedunt.
De legitimatione per rescr. princ. cfr. Ficker 'Forschungen zur Rechtsgesch. Ita-
liens' II Nr. 257 et Glossam ordinariam ad hunc paragraphum. Cfr. ad hunc ⁴⁰
paragraphum sententiam summi tribunalis imperii germanici (Entscheidungen des
Reichsgerichts in Civilsachen Bd. XII Nr. 60).

*Antiqua.**Vulgata Lib. II Tit. 26.*

tem nec ipse nec alius pro eo facere cogitur. Idem de servitio personali, alius tamen pro eo faciens servitium admittetur¹⁾.

5 § 14. Titius, filios masculos non habens, partem suam feudi Seio, partem ejusdem feudi possidenti, agnato suo, concessit. Sempronius, proximior agnatus, mortuo demum Titio partem illam feudi nullo dato pretio recuperare potest²⁾. Quodsi Titius filios haberet, pretio reddito etiam vivo Titio³⁾. Quodsi consensit alienationi vel per annum, ex quo scivit, tacuit, omnimodo removebitur⁴⁾.

15 § 15. Si facta de feudo investitura poeniteat dominum, antequam possessionem transferat, an praestando interesse vasallo liberetur, quaesitum fuit. Responsum est: praetermissa illa condemnatione, dominum possessionem feudi, de quo investituram fecit, tradere compellendum⁵⁾.

20 § 16. Filii nati ex ea uxore, cum qua matrimonium tali conditione contractum est, ne filii ex ea nati patri ab intestato succedant, et in feudum non succedunt. Nam, quamvis ratione improbetur talis conditio, ex usu admittitur⁶⁾.

25 § 17. Licet vasallus domino servitium non offerat, quantocunque tempore steterit, dummodo domino petenti servire paratus sit, beneficium non amittit; si tamen sciat, ei magnum periculum imminere, ultro adjutorium suum ei debet praebere. Inde quaesitum est, si dominus in perjurium incidat, quia dare non valeat, quod dare juraverat, et vasallus eum liberare possit suam pecuniam dando et non faciat, an beneficium amittat. Et responsum est, non amittere⁷⁾.

30 § 18. Si vasallus culpam committat, propter quam feudum amittere debeat, neque filius neque ejus descen-

35 1) *Cfr. infra II. 54 § 2.* 2) *Cfr. infra II, 39 pr.* 3) *Cfr. libr. consuetud. Mediol. Rubr. 8, fragmentum juris feudalis Mediol. § 7—10.* 4) *Cfr. ad hunc paragraphum R. Schroeder in 'Zeitschr. für Rechtsgesch.' tom. V p. 286 ff., Beseler, 'System des gemeinen deutschen Privatrechts' 4. ed. p. 748.* 5) *Cfr. infra II, 33, supra II, 7 § 1 Vulg. (VIII, 12 Ant.), Constitutum usus Pisanae*
40 *civitalis (Bonaini II 958).* 6) *Cfr. infra II, 29.* 7) *Cfr. infra II, 39 § 3.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 26.*

dentes ad id feudum vocabuntur, sed agnati, qui quarto gradu sunt, dummodo ad eos pertineat¹⁾.

§ 19. In generali alienatione vasalli non continentur feudum, nisi nominatim dictum sit²⁾.⁵

§ 20. Si vasallus feudum alienaverit ignorans, non domino sed ipsi vasallo feudum restituendum est. Ad interesse vero emptori ignoranti condemnandus est vasallus³⁾.

§ 21. Vasallus feudum, quod sciens abnegavit, amittit, ignorantibus vero subvenitur. Quodsi dubitat, dubitanter respondere debet⁴⁾.

§ 22. Beneficium a vasallo in feudum, si nihil in fraudem legis fiat, recte dari potest, dum tamen militi detur⁵⁾.¹⁵

§ 23. Si vasallus de feudo suo agat vel conveniatur, sive obtineat sive non, licet ignorante domino fiat, omni tempore firmum erit illud iudicium. Nam et transigere recte poterit nec, quod accepit transactionis nomine, feudum erit⁶⁾.²⁰

§ 24. Domino committente feloniam⁷⁾, ut ita dicam, per quam vasallus amitteret feudum, si eam committeret, responsum est, proprietatem feudi ad vasallum pertinere, sive peccaverit in vasallum sive in alium⁸⁾.

§ 25. Feudum ea lege datum 'ut ipse heredesque sui, masculi et feminae, et cui dederit habeant', iisdem culpis amittitur, quibus et aliud feudum. Quodsi vasallus alienavit, feudum esse desinit apud emptorem⁹⁾.

§ 26. Titius cum Sempronio fratre suo, feudum paternum possidente, pactum fecit de eo feudo non petendo a Sempronio heredibusve suis. Sempronio sine filio masculo defuncto inter Titium et Seium fratrem suum de eo feudo quaestio orta est. Et responsum est, pactum non obstare Titio¹⁰⁾.

1) *Cfr. infra II, 31.*2) *Cfr. infra II, 51.*3) *Cfr. infra II, 42. 35*4) *Cfr. infra II, 34 § 4.*5) *Cfr. infra II, 34 § 3, supra II, 9.*6) *Cfr. infra II, 43.*7) *De verbo 'felonia' cfr. Diez, 'W.B. d. roman.*Spr.' I s. v. fello. Verbum occurrit jam saec. XII in diplomatibus, cfr. Hist. Patr. Chart. Tom. I Nr. 575, Mon. Germ. Histor. 4° Leges Sectio IV Tom. I p. 305.8) *Cfr. infra II, 47.*9) *Cfr. infra II, 48.*10) *Cfr. infra II, 49.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 27.*XXVII. DE PACE TENENDA ET EJUS VIOLATORIBUS ¹⁾.

Fredericus, Dei gratia Romanorum imperator, semper Augustus episcopis, ducibus, comitibus, marchionibus et omnibus, ad quos litterae istae pervenerint, gratiam suam et pacem et dilectionem.

Quoniam divina praeordinante clementia solium regiae majestatis conscendimus, dignum est, ut, cujus praecellimus munere, illi omnino pareamus in opere. Inde est, quod nos tam divinas quam humanas leges in suo vigore manere cupientes et ecclesias sive ecclesiasticas personas sublimare et ab incursu et invasione quorumlibet defensare intendentes, quibuscunque personis jus suum conservare volumus et pacem diu desideratam et antea toti terrae necessariam per universas regni partes habendam regia auctoritate indicimus. Qualiter autem eadem pax sit tenenda et servanda, in subsequentibus evidenter declarabitur.

§ 1. Si quis hominem infra pacem constitutam occiderit, capitalem subeat sententiam, nisi per duellum hoc probare possit, quod vitam suam defendendo illum occiderit. Si autem omnibus manifestum fuerit, quod non necessario sed voluntarie illum occiderit, tunc neque per duellum neque quolibet modo se excusabit, quin capitali damnetur sententia.

§ 2. Si vero violator pacis a facie judicis fugerit, res ejus mobiles a iudice in populo publicentur et dispensentur, heredes autem sui hereditatem, quam ipse tenebat, recipiant, tali conditione interposita, ut jurejurando spondeant, quod ille violator pacis nunquam de cetero ipsorum voluntate aut consensu aliquid emolumentum inde percipiat. Quodsi heredes neglecto postmodum juris rigore hereditatem ei dimiserint, comes eandem hereditatem regiae ditioni assignet, et a rege jure beneficii recipiant.

§ 3. Si quis alium infra pacis edictum vulneraverit, nisi in duello, quod vitam suam defendendo hoc fece-

1) Cfr. *Monumenta Germaniae Historica 4° Legum Sectio IV Tom. I p. 194 ff.*
 40 De hac pacis constitutione vide F. Kück 'Die Landfriedensbestrebungen Kaiser Friedrichs I.' 1887.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 27.*

27.

ET EJUS VIOLA-

imperator, semper
 sibus, marchionibus
 ervenerint, gratiam

ementia solium re-
 num est, ut, cujus
 pareamus in opere.
 am humanas leges
 ecclesias sive eccle-
 incursu et invasione
 quibuscunque per-
 et pacem diu de-
 ssariam per univer-
 actoritate indicimus.
 menda et servanda,
 abitur.

m constitutam occi-
 , nisi per duellum
 m defendendo illum
 festum fuerit, quod
 occiderit, tunc ne-
 modo se excusabit,

acie judicis fugerit,
 ulo publicentur et
 hereditatem, quam
 one interposita, ut
 violator pacis nun-
 e aut consensu ali-
 . Quodsi heredes
 hereditatem ei di-
 tem regiae ditioni
 recipiant.

ictum vulneraverit,
 defendendo hoc fece-

ctio IV Tom. I p. 194 ff.
 ensbestrebungen Kaiser

rit, probaverit, manus ei amputetur et, sicut superius
 dictum est, judicetur et iudex in causa ipsum et res
 ejus secundum rigorem justitiae strictius consequatur.

§ 4. Si quis aliquem ceperit et absque sanguinis⁵
 effusione fustibus percusserit vel crines ejus aut bar-
 bam expilaverit, decem libras ei, cui injuria illata esse
 videtur, per compositionem impendat et judici viginti
 libras persolvat. Si vero temerarius absque percus-
 sione eum invadat, quod vulgo dicitur cisteros et¹⁰
 calida manu, ac verberibus contumeliisque male trac-
 taverit, quinque libras pro tali excessu componat et
 judici pro tali excessu decem libras persolvat.

§ 5. Quicumque judici suo pro excessu viginti libras
 invadiaverit, praedium suum pro pignore illi tradat et¹⁵
 infra quatuor septimanas invadiatam pecuniam per-
 solvat. Quodsi infra quatuor septimanas praedium
 suum solvere neglexerit, heredes sui, si voluerint, he-
 reditatem recipiant et comiti infra sex septimanas vi-
 ginti libras persolvant. Si autem comes eandem here-²⁰
 ditatem regiae potestati consignet, proclamatori etiam
 damnum restituat et praedium a rege beneficiari jure
 obtineat.

§ 6. Si clericus de pace violata pulsatus fuerit, id
 est notatus aut proscriptus fuerit, aut pacis violatorem²⁵
 in contubernio suo habuerit, et de his in praesentia
 sui episcopi et sufficiente testimonio convictus fuerit,
 comiti, in cujus comitatu idem clericus hoc perpetra-
 verit, viginti libras persolvat et de tanto excessu se-
 cundum statuta canonum episcopo satisfaciat. Si au-³⁰
 tem idem clericus inobediens exstiterit, non solum offi-
 cio et beneficio ecclesiastico privetur, verum etiam tan-
 quam proscriptus habeatur.

§ 7. Si iudex clamore populi³⁾ aliquem pacis vio-
 latorem ad castrum alicujus domini secutus fuerit,³⁵
 dominus, cujus castrum id esse cognoscitur, ad facien-
 dam justitiam illum producat. Qui si de sua fuerit
 diffisus innocentia et ante conspectum judicis venire
 formidaverit, si mansionem in castro habet, dominus
 ejus omnia bona mobilia sub sacramento judici reprae-⁴⁰

1) *l. asteros hant, Mon. Germ. l. c. p. 196.*

2) 'Gerüfft'.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 27.*

sentet et eum de cetero in domo sua tanquam proscriptum non recipiat. Si vero mansionem in castro non habuerit, dominus ejus secure eum adducere faciat et postmodum iudex cum populo eum tanquam pacis violatorem persequi non desistat.

§ 8. Si duo homines pro uno beneficio contendunt, et unus super eodem beneficio investitorem producit, illius testimonium, cum investor donum investiturae recognoscit, comes primo recipiat; et si idem probare poterit idoneis testibus, quod absque rapina hoc idem beneficium habuit, remota controversiae materia id obtineat. Quodsi de rapina praesente iudice convictus fuerit, rapinam dupliciter solvat, beneficio vero careat, nisi iustitia et iudicio dictante illud in posterum requirat.

§ 9. Si tres vel plures contendunt de eodem beneficio producentes utrinque diversos investitores, iudex, in cujus praesentia causa ventilatur, a duobus requirat boni testimonii hominibus, in provincia eorundem litigatorum commorantibus, per sacramentum, quod juraverint, quis illorum absque rapina ejus beneficii possessor extiterit, et cognita ex ipsorum testimonio rei veritate possessor beneficium suum quiete obtineat, nisi iudicio et iustitia dictante alter de manu sua illud eripiat.

§ 10. Si rusticus militem de violata pace pulsans manu sua juraverit, quod non voluntarie sed necessitate hoc faciat, manu militari¹⁾ se miles expurgabit. Si miles rusticum de violata pace pulsaverit et manu sua juraverit, quod non voluntate sed necessitate hoc fecit, de duobus unum rusticus eligat, an divino an humano iudicio innocentiam suam ostendat, aut septem testibus idoneis, quos iudex elegerit, se expurget. Si miles adversus militem pro pace violata aut aliqua capitali causa duellum committere voluerit, facultas pugnandi ei non concedatur, nisi probare possit, quod antiquitus ipse cum parentibus suis natione legitimus miles existat.

§ 11. Post natale Sanctae Mariae unusquisque co-

1) lege manu quarta, *Mon. Germ. l. c. p. 197.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 27.*

mes septem boni testimonii viros sibi eligat et de quolibet provincia cum his habendis sagaciter disponat, et quanto pretio secundum qualitatem temporis annonae sit vendenda, utiliter provideat. Quicumque vero contra deliberationem ipsius infra anni terminum altius modium et carius vendere praesumpserit, tanquam violator pacis habeatur et totidem viginti libras comiti exsolvat, quanti modios sive maldios altius vendidisse convictus fuerit.

§ 12. Si¹⁾ quis rusticus arma vel lanceam portaverit vel gladium, iudex, in cuius potestate repertus fuerit, vel arma tollat vel viginti solidos pro ipsis a rustico recipiat.

§ 13. Mercator negotiandi causa per provinciam transiens gladium suum suae sellae alliget vel super²⁾ vehiculum suum ponat, non ut quem laedat innocentem, sed ut a praedone se defendat.

§ 14. Nemo retia sua seu laqueos aut alia quaelibet instrumenta ad capiendas venationes tendat, nisi ad ursos, apros vel lupos capiendos³⁾.

§ 15. Ad palatium comitis nullus miles arma ducat, nisi rogatus a comite.

§ 16. Publici latrones et convicti antiqua damnentur sententia.

§ 17. Quicumque advocatiam suam vel aliquod aliud beneficium enormiter tractaverit et a domino suo admonitus non resipuerit, et in sua perseverans insolentia ordine iudiciario tam advocatia quam beneficio exutus fuerit, si postmodum ausu temerario advocatiam vel beneficium invaserit, pro violatore pacis habeatur.

§ 18. Si quis quinque solidos valens vel amplius furatus fuerit, laqueo suspendatur; si minus, scopis et forcipe excorietur et tundatur⁴⁾.

§ 19. Si ministeriales alicujus domini inter se guer-

1) *Cfr. ad sequentia v. Planck, 'Waffenverbot und Reichsacht im Sachsen-
spiegel'* (*Sitzungsber. der philos.-philolog. und histor. Cl. der k. bayer. Acad. der
Wissensch. 1884*).

2) *ita recte nonnulli codices, Ardizo, Mincuccius et Cujacius; Vulg: sub.*

3) *Cfr. innovationem pacis Franciae Rhenensis de anno 1179: hi qui laqueos tendunt et compedes ponunt, qui nullo die aut loco pacem debent habere (M. G. l. c. p. 381).*

4) *Cfr. pacem Moguntinam de anno 1103 (M. G. l. c. p. 125, 126), pacem Bavaricam de a. 1094 (M. G. l. c. p. 610).*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 27. 28.*

ram habuerint, comes sive iudex, in cuius regimine eam fecerint, leges et iudicia exinde prosequatur.

§ 20. Quicumque per terram transiens equum suum pabulare voluerit, quantum propinquius secundum viam stans in loco amplecti potuerit ad refectionem et respirationem equi sui, impune ipsi equo porrigat. Licetum sit etiam, ut herba et viridi silva sine vastatione et noxa quilibet utatur pro sua commoditate et usu necessario¹⁾.

XXVIII. HIC FINITUR LEX. DEINDE CONSUE- TUDINES REGNI INCIPIUNT.

Domino guerram facienti alicui, si sciatur, quod juste aut cum dubitatur, vasallus, ut eum adjuvet, tenetur. Sed cum palam est, quod irrationabiliter eam facit, adjuvet eum ad ejus defensionem. Ad offendendum vero eum adjuvet, si vult. Sed si eum adjuvare noluerit, non tamen feudum perdet. Obertus et Gerardus. Alii vero sine distinctione dicunt, semper debere eum adjuvare. Sed Obertus et Gerardus eo utuntur argumento, quod, quemadmodum dominum excommunicatum vel a rege bannitum non est obligatus vasallus ad adjuvandum vel servitium ei praestandum, immo solutus est interim sacramento fidelitatis, nisi ab ecclesia vel a rege fuerit restitutus, ita nec istum injuste guerram alicui facientem²⁾.

§ 1. Ad hoc quocumque tempore steterit vasallus, quod domino non servierit, secundum usum Mediolanensium beneficium non amittit, nisi servitium facere renuerit vel nisi a domino ei denuntiatum fuerit et

1) *Cfr. J. Grimm, 'Deutsche Rechtsalterthümer' p. 400—402, O. Gierke, 'Der Humor im deutschen Recht' p. 15. Cfr. quoque M. G. l. c. p. 609: Viator si necesse habuerit, duos in agro manipulos, aut si multum tres, equis suis tollat, quos in eodem agro aut in proxima villa depascat. P. 382: Si viator equitans necesse habuerit pascere equum suum, pedem unum ponat in via et falce vel cultro quantum expedit de frugibus resecat et in via equum suum reficiat Sachsen-
spiegel II/68. 2) *Cfr. fragmentum juris feudalis Mediolanensis § 4: Sed nec feudum vasallus nostra consuetudine perdit, si suo domino habenti cum civitate nostra guerram non subvenit sed cum civitate ei contrarius fuit, et hoc ea ratione quia contra patriam suam, pro qua jure gentium pugnare debet, pro aliquo feudo adesse non compellitur.**

7. 28.

in cujus regimine
e prosequatur.
siens equum suum
ius secundum viam
refectionem et re-
uo porrigat. Lici-
lva sine vastatione
ommoditate et usu

DEINDE CONSUE- PIUNT.

sciatur, quod juste
adjuvet, tenetur.
abiliter eam facit,
Ad offendendum
eum adjuvare no-
Obertus et Gerar-
nt, semper debere
ardus eo utuntur
minum excommuni-
obligatus vasallus
aestandum, immo
itatis, nisi ab ec-
ita nec istum in-

e steterit vasallus,
m usum Mediola-
ni servitium facere
ntiatum fuerit et

-402, O. Gierke, 'Der
. p. 609: Viator si ne-
equis suis tollat, quos
iator equitans necesse
: falce vel cultro quan-
ciat *Sachsen-*
lanensis § 4: Sed nec
o habenti cum civitate
fuit, et hoc ea ratione
ebet, pro aliquo feudo

Antiqua.

Vulgata Lib. II, Tit. 28.

ille, cum potuerit, diu steterit, quod servitium nullum
ei fecerit ¹⁾. Bonus tamen iudex varie ex causis per-
sonisque diffiniat. Finge, vasallum remotum esse vel
propinquum, paratum esse vel non, dominum guerram ⁵
habere vel non utrumque magnam vel parvam, et an
nuntiavit ei dominus vel non — haec enim omnia ver-
tuntur in cognitione causae et promptiores sumus ad
absolvendum quam ad condemnandum. Tamen scias,
quod si vasallus sciverit, dominum obsideri vel alias ¹⁰
ei mortem imminere et, cum potuerit etiam sine nuntio
eum non adjuverit, feudo privabitur.

§ 2. Si vasallus in feudo aliquod aedificium fecerit
vel ipsum sua pecunia melioraverit et contigerit post-
ea, ut vasallus sine filio masculino decedat, dominus ¹⁵
aut patiat aedificium auferri aut solvat pretium me-
liorationis. Idem dico, si pretio servitutem fundo ac-
quirat. Quidam alii dicunt, omnino ad dominum per-
tinere ²⁾ ³⁾.

§ 3. His consequenter dicitur, quod si vasallus ²⁰
decedat et contingerit feudum ad dominum reverti,
sic distinguitur: ut si ante Martium, omnes fructus
ejus anni ex feudo provenientes ad dominum pertine-
ant, si vero post Kalendas Martii usque ad Augustum,
fructus, qui interim percipiuntur, ad heredes vasalli ²⁵
pertineant, si vero post Augustum, omnes fructus
anni percipiet dominus. Quidam tamen dicunt, quo-
cunque tempore anni decedat, omnes pendentes ad do-
minum pertinere ⁴⁾.

§ 4. Contra omnes debet vasallus dominum adjuvare, ³⁰
etiam contra fratrem et filium et patrem, nisi contra
alium dominum antiquiorem; hic enim ceteris est prae-
ferendus ⁵⁾.

1) *Cfr. fragmentum juris feudalis Mediol. § 2: Sed nec amittit feudum va-*
sallus jure nostro, si longissimo tempore steterit, quod nullum servitium domino ³⁵
exhibuerit. § 16: Quod superius diximus, quod vasallus feudum non amittit per
nostram consuetudinem licet per annum et diem steterit quod a domino investitu-
ram non petierit, ita intelligendum est, nisi dominus vasallum requisierit ut in-
vestituram recipiat et fidelitatem ei faciat, in quo casu, si cessaverit per annum,
feudum debet amittere. Cfr. quoque Librum consuetudinum Mediolani Rubr. XXI ⁴⁰
in fine. 2) *Cfr. supra II, 8 § 2 Vulg. (VIII, 15 Ant.).* 3) *In nonnullis*
codicibus sequuntur, quae infra in Appendice impressa sunt. 4) *Cfr. ad § 3*
Constitutum usus Pisanae civitatis (Bonaini II p. 967). 5) *Cfr. librum con-*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 29. 30.*

XXIX. DE FILIIS NATIS DE MATRIMONIO AD MORGANATICAM CONTRACTO.

5 Quidam habens filium ex nobili conjuge, post mor-
tem ejus non valens continere aliam minus nobilem
duxit. Qui nolens existere in peccato eam desponsa-
vit ea lege, ut nec ipsa nec filii ejus amplius habeant
de bonis patris, quam dixerit tempore sponsaliorum,
10 verbi gratia decem libras vel quantum voluerit dicere,
quando eam sponsat, quod Mediolani dicitur 'accipere
uxorem ad morganaticam' alibi 'lege Salica'¹⁾. Hic
filiis ex ea susceptis decessit. Isti in proprietate non
succeedunt aliis exstantibus sed nec in feudo etiam
15 aliis non exstantibus, quia licet legitimi sint, tamen
in beneficio nullatenus succedunt²⁾. In proprietate
vero succedunt patri prioribus non exstantibus, succe-
dunt etiam fratribus sine legitima sobole descendentibus
secundum usum Mediolanensem.

XXX. DE BENEFICIO FEMINAE.

20 . Si femina habens beneficium decesserit, quia femi-
neum est feudum et sine pacto speciali, deficientibus
filiis masculis ad filias pertinebit. Obertus et Gerar-
dus. Alii vero dicunt³⁾, nisi per pactum speciale ad
eas non pertinere, sicut si datum esset masculo, quia,
25 si ideo, quod est femineum, sine pacto transit in femi-
nas, eadem ratione, quia est femineum, transire debet
in femineam prolem, etiam masculis exstantibus, quod
falsum est. Ex hoc illud descendit, quod dicitur, cle-
ricum nullo modo in beneficium paternum succedere,
30 etiamsi postea hunc habitum postposuerit. Idem in
omnibus, qui habitum religionis assumunt ut conversi.
Hi enim nec postea in feudo succedunt et, si quod ha-
bent, perdunt⁴⁾.

suetud. Mediolani Rubr. 28: Amplius si anteriorem dominum habet Vasallus ipsius debet fidelitatem excipere. *Aliter in feudo ligio.* 1) *Cfr. de matrimonio ad morganaticam Stobbe, 'Handbuch des deutschen Privatrechts' IV § 214 et ibi citatos, Pertile, Storia III p. 335. F. v. Thudichum, 'Sala, Sala-Gau, Lex Salica' 1895 p. 75 sqq. In libro consuetudinum Mediolani non mentio fit talis matrimonii.* 2) *Cfr. supra II, 26 § 16.* 3) *Cfr. supra II, 17 (VIII, 22 Ant.).* 4) *Cfr. supra II. 21 (VIII, 28 Ant.), II, 26 § 6.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 31. 32.*

XXXI. SI VASALLUS FEUDO PRIVETUR, CUI DEBEAT DEFERRI.

Vasalli feudum delinquentis licet ad agnatos quandoque pertineat, filius tamen ad id nullatenus aspirabit, nisi id iterum a domino conquirat, scilicet gratiam faciente, verbi gratia si non sunt alii ex latere, quibus aperiatur. Ad cujus petitionem admittuntur, qui quarto gradu sunt remoti ab eo, qui id acquisivit, et etiam usque in infinitum, dum tamen hos constet ab eo per masculos descendisse ¹).

XXXII. QUI TESTES SINT NECESSARII AD PROBANDAM NOVAM INVESTITURAM.

Sive clericus sive laicus sit dominus, ad probandam novam investituram semper pares curtis sunt necessarii; et si sine eis facta sit investitura, etiamsi dominus confiteatur factam, quia tamen sine hac sollemnitate facta est, non valet, etiamsi probari possit per breve testatum. Sed alii contra testantur, etsi dominus confiteatur factam, decurrens postea ad sollemnitatem consuetudinis non audiatur, sed tale habeatur ac si pares adfuissent. Sed alii, etiam si probari possit per breve testatum, ut Obertus et Gerardus, nisi a paribus fuerit confirmatum ²). Consules tamen Mediolanenses nuper quibusdam omnia contra ²⁵ rescripserunt, in quo fere omnes Mediolanenses consenserunt et consentiunt, ut breve testatum non a paribus sed ab aliis confirmatum sufficiat ad probandam novam investituram ³). Novam investituram dico, quando feudum primo quaeritur. De veteri autem beneficio ³⁰ investiturae, quae fit a domini successore vel vasalli

1) *Cfr. supra II, 26 § 18.* 2) *Lectionem vulgatae mutilatam esse, certum est. Codex vetustissimus Paris. 4676 omittit in textu verba: Sed alii contra testantur usque Obertus et Gerardus. In margine verba Sed alii contra testantur usque pares adfuissent addita sunt. Verisimile igitur est, verba: 'Sed alii, etiam si probari possit per breve testatum ut Obertus et Gerardus' non genuina esse et verba: nisi a paribus fuerit confirmatum post verba: etiamsi probari possit per breve testatum ponenda esse.* 3) *Cfr. Librum consuetudinum Mediolani Rubr. 27: quamvis per nostram Consuetudinem aliis idoneis testibus possit investitura legitime probari si de ea dubitetur.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 32. 33.*

successore, etiam extranei recipiuntur ad testimonium, praeter feminas secundum usum Mediolanensium. Ista enim nec in causis feudi nec aliorum recipiuntur ad testimonium ¹⁾, ceteri autem in omnibus recipiuntur, quae ad causas feudi pertinent, praeterquam de nova investitura.

XXXIII. DE CONSUETUDINE RECTI FEUDI.

Sciendum est itaque, feudum acquiri investitura, successione vel eo, quod habeatur pro investitura, ut ecce si dominus alicui coram curia dixerit: 'Vade in possessionem illius fundi et teneas ipsum pro feudo'. Licet enim non intercessisset investitura, tamen tale est ac si intervenisset, quia ille ejus voluntate possessionem feudi nactus est feudi nomine ²⁾. § 1. Inde etiam dicitur, quod, si aliquis probaverit, se aliquid nomine beneficii aliquo tempore tenuisse domino praesente et non contradicente et servitium ejus quasi a vasallo recipiente, licet non probet investituram, verumtamen obtinebit praestito juramento, nisi aliud contra inducatur ³⁾. Quod autem dictum est, ut per pares probetur investitura, dictum est de eo domino, qui alios habet vasallos, ceterum sufficiunt extranei nec dicatur ideo investituram, ubi sine paribus facta est, non valere, quoniam tunc temporis pares aberant, quia, etiamsi absint, tamen exspectandi sunt ⁴⁾. § 2. Sacramentum non semper est dandum possidenti sed quandoque possidenti, quandoque petenti, quandoque neutri; et cum alicui eorum datur, ita demum datur, si aliquid pro eo sit, quod iudicem moveat. Ubi nihil est, quod faciat pro aliquo eorum praeter possessionem solam, tunc, secundum quod iudici melius visum fuerit, aut possidenti dabitur sacramentum aut actore non probante qui convenitur, etiamsi nihil praestiterit, obtineat ⁵⁾. Et cum datur, aut datur a iudice aut a

1) *Cfr. autem libr. consuetud. Mediol. Rubr. 29:* Et notandum est quod secundum quorundam sententiam Mediolani duabus tantum mulieribus adhibitis ultima voluntas roboratur 2) *Aliter supra I, 24 pr. Vulg. (VII, 1 Ant.).*

3) *Cfr. supra II, 2 § 1 Vulg. (VIII, 4 Ant.).* 4) *Cfr. supra II 2 § 1*
 40 *Vulg. (VIII, 4 Ant.), infra II, 57 § 1.* 5) *l. 4 C. 2, 1.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 33. 34.*

parte. Si a parte, aut subeat cum duodecim sacramentalibus secundum inferiorem distinctionem aut referat pars, cui delatum est; si a iudice, juret ille, cui delatum est, cum duodecim vasallis¹⁾, cum sex parentibus, ceteros vero, si vult, habeat extraneos; dominus vero, si vult, cum parentibus aut cum vasallis solis aut cum parentibus vel cum extraneis mixtis parentibus vel vasallis. Et jurabit vasallus semper sine mentione conscientiae, dominusque de suo facto similiter, de facto vero patris vel avi aut alterius ascendentis juramento conscientiam solam apponet²⁾. Quidam tamen dicunt, non quidem conscientiam esse apponendam³⁾. § 3. In quibusdam etiam causis sacramentum calumniae a domino non exigetur⁴⁾. Quod¹⁵ nuper rex Fredericus in Roncalia fecit. Constituit enim, ut vasallus sacramentum calumniae a domino non exigat. Quod etiam a parte domini intelligendum est, ut 'quod quisque juris in alterum statuit, ipse eodem jure utatur'⁵⁾. § 4. Similiter vasallus dominum²⁰ accusare vel testimonium contra eum reddere non potest in civili causa modica aut criminali. Quidam tamen dicunt, in criminali non licere, in civili licere. In quibus si contra fecerit, feudo privabitur. § 5. Item si inter dominum et vasallum controversia sit²⁵ de beneficio, domino possidente et vasallo in probatione deficiente, qui convenitur nullo praestito juramento absolvatur; vasallo vero possidente et actore in probatione deficiente, si longa sit vasalli possessio, ejus juramento causa finiatur. Ubi vero nova est³⁰ possessio, sacramentum ei non praestabitur, sed domino deferetur, nisi aliud pro possidente faciat.

XXXIV. DE LEGE CONRADI.

Lex Conradi de beneficiis, quae dicit 'Si inter capitaneos controversia sit, coram rege finiatur, si inter³⁵

Et notandum est quod seum mulieribus adhibitis ult, 24 pr. Vulg. (VII, 1 Ant.).

4) Cfr. supra II 2 § 1 C. 2, 1.

1) Cfr. supra I, 25 § 2 Vulg. (VII, 4 Ant.) 2) Cfr. infra II, 57 § 6.

3) Cfr. supra I, 25 § 2 Vulg. (VII, 4 Ant.), infra II, 57 § 4; Lombardam vulgatam II, 55 Cap. VII. 4) Cfr. ad hoc v. Bethmann-Hollweg, 'Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter' tom. II 1873 p. 408, 409.

5) Cfr. tit. Dig. 2, 2.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 34.*

5 valvasores, coram paribus curiae, Mediolani non te-
 netur, sed talis distinctio ibi observatur, quod, si in-
 ter duos, quicumque fuerint, de beneficio regali con-
 troversia sit, quorum uterque a rege se asserit in-
 vestitum esse, tunc causa coram eo decidatur,
 10 ceterae vero causae apud pares curiae. §. 1. Si in-
 ter pares duos de aliquo beneficio controversia sit,
 quorum uterque suum feudum proprium esse dicat,
 sive asserant eundem investitorem sive diversos, co-
 ram iudice vel arbitro finiatur. Sed cum unum pro-
 ducunt investitorem, si possidenti sine fraude dominus
 15 guarentare voluerit, ipse obtinebit, nisi adversarius
 contra aliquid induxerit. §. 2. Ex eadem lege descen-
 dit, quod dominus sine voluntate vasalli feudum alie-
 nare non potest. Quod Mediolani non obtinet. Ibi
 enim sine curia etiam totum beneficium recte aliena-
 tur¹⁾, dum tamen aut aequali domino aut majori
 20 vendatur. Inferiori vero sine voluntate vasalli non
 licet, nec licet partem alienare etiam majore retenta
 alia parte feudi; verbi gratia est vasallus, qui ab
 eodem domino in pluribus locis feudum tenet; si
 partem feudi in uno loco vendat, in alio sibi retineat,
 25 iste non debet emptori servire, sed per priorem domi-
 num totum beneficium cognoscere. Cum curia vero
 cuicumque beneficium, etiam rustico, et sine vasalli
 voluntate potest, dum tamen totum alienet. Obertus.
 Quidam alii dicunt, et Gerardus, non valere, si fiat
 inferiori²⁾. §. 3. Similiter nec vasallus feudum sine
 30 voluntate domini alienabit. In feudum tamen recte
 dabit, si secunda persona talis sit, quae feudum ser-
 vire possit³⁾, ut, si dans miles est, et ille qui feudum

1) scilicet dominus.

2) Cfr. *Libr. consuetud. Mediol. Rubr. 28*: Do-
 minus quoque totum illud quod Vasallus tenet in feudum alii potest Vendere vel
 35 in feudum dare, ut Vasallus novo emptori respondeat sicut priori domino respon-
 debat. Veluti si totam curiam quis vendiderit, in qua eius plures Vasalli fuerant
 tunc enim cum Universitate vendita Vasalli transeant, et novo emptori facere fi-
 delitatem tenentur. Hoc ita ubi aequae nobili sive bono venditio facta sit alioquin
 novo Emptori secundum nos respondere non cogitur, sed tantum antiquo domino
 40 respondebit.

3) Cfr. *fragmentum juris feudalis Mediolanensis § 5*: Sed et si
 vasallus alii in feudum dederit rem sibi datam in feudum vel partem et aliquid
 inde percepit, contra fidelitatem facere non intelligitur, dummodo secundum for-
 mam feudi et persone ydonee illud assignaverit; *Libr. consuet. Mediol. Rubr. 28*.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 34. 35.*

Mediolani non te-
vatur, quod, si in-
beneficio regali con-
ege se asserit in-
am eo decidatur,
iae. §. 1. Si in-
o controversia sit,
pprium esse dicat,
sive diversos, co-
ed cum unum pro-
ine fraude dominus
, nisi adversarius
eadem lege descen-
asalli feudum alie-
non obtinet. Ibi
ficium recte aliena-
omino aut majori
untate vasalli non
am majore retenta
vasallus, qui ab
feudum tenet; si
alio sibi retineat,
per priorem domi-
Cum curia vero
co, et sine vasalli
alienet. Obertus.
non valere, si fiat
vasallus feudum sine
feudum tamen recte
quae feudum ser-
et ille qui feudum

Mediol. Rubr. 28: Do-
alii potest Vendere vel
priori domino respon-
plures Vasalli fuerant
novo emptori facere fi-
ditio facta sit alioquin
tantum antiquo domino
lanensis § 5: Sed et si
vel partem et aliquid
ummodo secundum for-
suet. Mediol. Rubr. 28.

acceptit, miles inveniatur ad hoc, ut feudum, si conti-
gerit, domino similiter servire ut prior possit. Et
hoc ut dare liceat in infinitum. In quibusdam tamen
curiis ultra tertiam personam feudi consuetudo non
extenditur, ut, cum feudum pervenit in quartam
personam, dominus ei auferre possit. Profecto ille,
qui suum beneficium alii dat in feudum, non debet
alia¹⁾ lege dare nisi, qua ipse habeat, ut, si habet
'sibi suisque heredibus' — quod intelligi debet de¹⁰
solis masculis — non debeat alii dare, ut habeat
'ipse et sui heredes, masculi et feminae'²⁾. Unde
quibusdam placet, ut eo ipso feudum amittat, ut Ger-
ardus. Alii: et qui dedit et cui datum est beneficium
perdit. Secundum alios vero tunc domino aperitur,¹⁵
cum masculi defecerint § 4. Si fuerit inter dominum
et vasallum de feudo controversia, domino dicente:
'Hoc, quod tenes, in feudum a me habes', ille vero ne-
gaverit, si quidem prorsus, et probatum fuerit, ipsum
ab eo auferatur. Sed cum dubitanter responsum fue-²⁰
rit 'Nescio minime', secundum quosdam; sed secundum
alios tunc demum privabitur, si fraudulenter, id est
sciens, hoc negaverit³⁾.

XXXV. DE CLERICO, QUI INVESTITURAM
FACIT.

25

Clerico investituram faciente de suis bonis, ejus
successor omnifariam cogitur eam adimplere, cumque
de bonis ecclesiae eam fecerit, si possessio rei per
beneficium investitae penes eum fuerit, ipse et ejus
successor eam adimpleant, quod etiam in laico con-³⁰
tingit. Ubi vero de alterius feudo fecerit investitu-
ram, si quidem pure, non valeat, sed si sub tempore
vel conditione, quo feudum sibi aperiatur, valebit in-
vestitura etiam sine voluntate vasalli facta. Si ta-
men ante decesserit investitor, quam feudum ad eum³⁵
revertatur, successor non cogitur eam habere ratam,
aut⁴⁾ cum se vivente feudum apertum fuerit, posses-

1) scilicet meliore; deteriore lege dare potest. Cfr. Cap. Extr. 44.
2) Cfr. infra II, 48. 3) Cfr. supra II, 26 §§ 4, 21. 4) lege for-⁴⁰
sitan: sed.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 35. 36. 37.*

sionem tradat et investituram adimpleat¹⁾. Et ideo sciendum est, archiepiscopum Mediolanensem non posse dare in feudum, quod tempore introitus sui in dominico invenerit, sed, si ei postea feudum aperiatur, ipsum recte dabit. Profecto alii episcopi et clerici ea, quae in dominico habent, et feuda his aperta olim dederunt et hodie dant²⁾.

XXXVI. AN MUTUS VEL ALIAS IMPERFECTUS FEUDUM AMITTAT.

Mutus et surdus, coecus, claudus vel aliter imperfectus totum feudum paternum retinebit. Obertus et Gerardus et multi alii. Quidam tamen dicunt, eum, qui talis natus est, feudum retinere non posse, quia ipsum servire non valet³⁾. Sic dicimus in clerico et in femina et in similibus.

XXXVII. AN ILLE, QUI INTERFECIT FRATREM DOMINI SUI, FEUDUM AMITTAT.

Si quis interfecerit fratrem domini sui, non ideo beneficium perdit; sed si fratrem suum interfecerit ad hoc, ut totam hereditatem habeat, vel aliam feloniam commiserit, verbi gratia hominem tradendo, ut in curia amplius stare non possit⁴⁾, beneficio privabitur; quia tamen erga dominum non fuerit facta, ad agnatum proximiorum feudum pertinebit, si paternum fuerit, eodem prorsus observando quantum ad ordinem gradus, qui in legibus continetur. Cum autem ad

1) Cfr. supra I, 3 *Vulg.* (I, 5 *Ant.*), I, 9 *Vulg.* (IV, 2 *Ant.*), I, 24 § 1 *Vulg.* (VII, 2 *Ant.*) II, 26 § 3.

2) Cfr. Baldi commentaria ad hunc locum:

30 Nota quod archiepiscopus Mediolanensis id quod invenit in dominico tempore sui introitus puta castrum reversum ad archiepiscopatum quod suus praedecessor cui erat apertum non infeudaverat infeudare non potest et est speciale privilegium sanctae Mediolanensis ecclesiae Hic est quoddam capitulum quod communiter non habetur quo sic cavetur: archiepiscopus Mediolanensis non tantum

35 feudum quod aperitur ei sed quod tempore introitus sui in dominico loco reperit infeudare potest secundum modernorum rectum et rationabilem usum, et quod in feudum dederit stabile permanet.

3) Cfr. supra I, 6 § 3 *Vulg.* (II § 9 *Ant.*).

4) scilicet propter infamiam. Cfr. Weber IV 721, Ardizonis summam c. 57.

36. 37.
mpleat¹⁾. Et ideo
anensem non posse
roitus sui in domi-
dum aperiatur, ip-
scopi et clerici ea,
a his aperta olim

S IMPERFECTUS
AT.

s vel aliter imper-
inebit. Obertus et
amen dicunt, eum,
re non posse, quia
imus in clerico et

FECIT FRATREM
MITTAT.

ini sui, non ideo
suum interfecerit
at, vel aliam felo-
inam tradendo, ut
)¹⁾, beneficio priva-
on fuerit facta, ad
nebit, si paternum
quantum ad ordinem
. Cum autem ad

Ant., I, 24 § 1 *Vulg.*
Antaria ad hunc locum:
a dominico tempore sui
suis praedecessor cui
st speciale privilegium
a capitulum quod com-
iolanensis non tantum
i in dominico loco re-
rationabilem usum, et
Ant. I, 6 § 3 *Vulg.* (II
Ant. IV 721, *Ardizonis*

Antiqua.

Vulgata Lib. II, Tit. 37. 38. 39.

dominum respicit feloniam, tunc feudum domino aperi-
tur¹⁾.

§ 1. Non cogitur vasallus omnino secundum usum
Mediolanensem dominum adire et servitium ei offerre,⁵
sed, cum ei nunciatum fuerit, tunc domino, si potest,
serviat²⁾.

XXXVIII. DE VASALLO, QUI CONTRA CON-
STITUTIONEM LOTHARII BENEFICIUM
ALIENAVIT. 10

Si vasallus contra constitutionem Lotharii regis be-
neficio alienaverit, si totum, perdet totum; si par-
tem, partem perdet et ad dominum revertetur³⁾. Et
ideo, si contra unum dominorum, quorum communis
vasallus erat, feloniam fecerit, eum forte cucurbitando,¹⁵
ejus solius parte privabitur; et si voluerit unius so-
lius partem refutare aliis sibi reservatis, hoc facere
poterit, quia vasallus etiam sine domini voluntate
recte feudum refutare potest, post refutationem tamen
ad serviendum non tenetur, sed eum offendere non²⁰
debet.

XXXIX. DE ALIENATIONE FEUDI PATERNI.

Alienatio feudi paterni non valet etiam domini vo-
luntate nisi agnatis consentientibus, ad quos beneficium
quandoque sit reversurum⁴⁾, nec in filiam vasallus²⁵
feudum poterit confirmare agnatis non consentientibus
vel postea ratum non habentibus. Et licet prohibea-
tur beneficii alienatio, inter agnatos tamen, si pater-
num fuit, conceditur. Et si libellum unus alteri fece-
rit de feudo paterno, non est libellus sed quasi re-³⁰
futatio.

§ 1. Si inter dominum et vasallum de beneficio
fuerit controversia, coram paribus finiatur. Ubi autem

1) *Cfr. supra II, 24 § 9 (X, 2 § 9 Ant.)*.

2) *Cfr. supra II 28 § 1.*

3) *Cfr. fragmentum juris feud. Mediol. § 20:* Amplius si vasallus partem³⁵
feudi consignati vel non consignati contra formam absque domini licentia aliena-
verit, aliam tamen partem feudi retinet, quam non alienavit, licet contra fidem
promissam fecisse intelligatur. *Libr. consuetud. Mediol. Rubr. 28.* 4) *Cfr.*
supra II, 26 § 14.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 39. 40.*

dicit vasallus, prius de suo recto feudo se debere a domino investiri, si quidem sine controversia de alio sit vasallus, indubitanter primo investiendus est et postea cognoscendum est, quod sit suum rectum feudum et quod non. Sed si nihil aliud ab eo tenet pro beneficio, nisi de quo controversia est, tunc quoque causa ventilanda est et sic videbimus, utrum postea investiendus sit¹⁾.

§ 2. Non est consuetudo Mediolani, ut de feloniam aut de infidelitate pugna fiat, licet contrarium sit, quod praecipit lex Lombardorum, ut de infidelitate pugna fiat²⁾.

§ 3. Si a morte dominum vasallus liberare potuerit et non fecerit, beneficio carebit; sed licet potuerit facere, ne dominus in peccatum praecipitaretur, veluti perjurium, non tamen feudo privandus erit³⁾.

XL. DE CAPITULIS CONRADI.

Haec sunt capitula, quae rex Conradus fecit in Roncalia de beneficiis⁴⁾. Constituit enim ut, si post mortem domini vasallus vel post mortem vasalli heredes ejus per annum et diem steterint, quod dominum vel heredem ejus non adierint fidelitatem pollicendo et investituram petendo, si tale sit beneficium, ut fidelitas sit praestanda, ipsum perdant, sicut et antiquitus fuit consuetudo, sed non Mediolani⁵⁾. § 1. Praeterea ut liceat dominis, omnes alienationes feudi factas nulla obstante praescriptione revocare⁶⁾. § 2. Similiter in petendis hostenditiis⁷⁾. Hostenditiae dicuntur adjutorium, quod faciunt dominis Romam cum rege in hostem persequentibus vasalli, qui cum eis non vadunt; verbi gratia in Lombardia de modio 12 dena-

1) *Cfr. supra II, 20 Vulg. (VIII, 27 Ant.), infra II, 46.* 2) *Cfr. Librum consuetud. Mediolani Rubrica 20:* Sed nec de periurio iure nostrae consuetudinis pugna statuitur et ideo lex Lombardorum scilicet merito in nostra Civitate locum non habet. 3) *Cfr. supra II, 26 § 17.* 4) *Auctor hujus capituli legem Friderici I Roncalicam (infra II, 54) petere videtur. Vide supra p. 77. Vetustissimus Codex Paris. 4676 'Conradus' omittit.* 5) *Cfr. supra II, 24 pr.* 6) *Infra II, 54 pr.: nullius temporis praescriptione impediente.* 7) *Infra II, 54 § 3, II, 53 in fine.*

9. 40.

feudo se debere a
controversia de alio
investiendus est et
suum rectum feu-
aliud ab eo tenet
quia est, tunc quo-
videbimus, utrum

lani, ut de feloniam
contrarium sit, quod
infidelitate pugna

is liberare potuerit
sed licet potuerit
recipitaretur, veluti
dus erit³⁾.

CONRADI.

radus fecit in Ron-
m ut, si post mor-
em vasalli heredes
quod dominum vel
atem pollicendo et
beneficium, ut fide-
sicut et antiqui-
ani⁵⁾. § 1. Prae-
tiones feudi factas
are⁶⁾. § 2. Simi-
tenditiae dicuntur
Romam cum rege
i cum eis non va-
de modio 12 dena-

46. 2) Cfr. Lib-
rio iure nostrae con-
t merito in nostra Ci-

4) Auctor hujus
videtur. Vide supra

5) Cfr. supra
descriptione impedi-

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 40. 41. 42.*

rios, in Theutonica terra tertiam partem fructuum,
facta computatione fructuum solummodo ejus anni,
quo hostem faciunt. § 3. Et iterum si clericus, ve-
luti episcopus, abbas beneficium habens a rege datum
non solummodo personae sed ecclesiae, ipsum propter
suam culpam perdat, eo vivente et ecclesiasticum ho-
norem habente, ad regem pertineat, post mortem vero
ejus ad successorem ejus revertatur¹⁾.

XLI. DE CONTROVERSIA INTER MASCULUM¹⁰ ET FEMINAM DE BENEFICIO.

Item sciendum est, quod si inter marem et feminam
controversia fuerit, masculo dicente 'hoc est feudum',
femina negante, nisi apertis probationibus femina
ostenderit, non esse feudum, credatur masculo, suo ju-
ramento affirmanti cum duodecim sacramentalibus²⁾.
§ 1. Sed si inter dominum et feminam, domino di-
cente feudum, femina negante, probationibus deficien-
tibus detur feminae sacramentum³⁾. Quidam tamen
distinguunt, ut si magna eorum pars, quae vasallus²⁰
ibi tenebat, feudum sit, detur domino sacramentum,
alibi feminae.

XLII. DE CONTROVERSIA INTER DOMINUM ET EMPTOREM.

Item si sit inter dominum et emptorem feudi, si²⁵
emptor dicat, non esse feudum, domino in probatione
deficiente sacramento emptoris finiatur⁴⁾. § 1. Do-
mino cum emptore feudi agente, si vasallus jurare
poterit, quod ignorans beneficium vendidisset credens
proprium, electioni emptoris committitur, utrum do-
mino velit ipsum cedere an vasallo restituere. Quo

1) Cfr. supra II 26 § 18, Weber o. c. IV 720. Forsitan haec sententia
cohaeret cum iis, quae Otto Frisingensis narrat in 'Gesta Friderici imperatoris'
Lib. II c. XII: Hunc morem principe secuto, non solum laicorum feuda sed et
quorundam episcoporum, id est Hartwici Bremensis et Oudalrici Halberstadiensis,
regalia personis tantum, quia nec personis sed ecclesiis perpetualiter a principibus
tradita sunt, abiudicata fuere. Cfr. jam Cujacius ad hunc locum, Mon. Germ. 4°
Leges, Sectio IV Tom. I p. 208. 2) Cfr. supra II, 26 § 1. 3) Cfr.
supra II, 26 § 2. 4) Cfr. infra II, 51 § 5.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 42. 43. 44.*

5 restituto id beneficium vasallus retinebit non nocente venditione eo, quod ignorans alienasset¹⁾. §. 2. Quod dicitur, alienatione feudum domino aperiri, intelligendum est, cum a scientibus beneficium venditur²⁾. Et quod dicitur de venditione, idem est in omnibus alienationibus.

XLIII. DE CONTROVERSIA INTER VASALLUM ET ALIUM DE BENEFICIO.

10 Si controversia inter vasallum et alium de beneficio fuerit, adversario proprietatem totius vel partem vel servitatem vel aliud aliquid jus sibi vendicante, causa per vasallum etiam domino absente quasi propria ad finem perducatur. Ipse enim solus utiliter
15 agendi et excipiendi habet potestatem, et si pro eo aut contra eum iudicatum fuerit vel cum adversario transegerit, dummodo fraudulenter factum non sit, etiam si post beneficium domino aperitur, tale erit ac si eo agente iudicatum fuisset, et ideo ab eo ratum
20 haberi oportebit³⁾.

XLIV. QUID JURIS, SI POST ALIENATIONEM FEUDI VASALLUS ID RECUPERET.

25 Praeterea si vasallus ante constitutionem Lotharii regis feudum alienabat, quod in quibusdam curiis pro parte, in quibusdam pro toto olim licebat⁴⁾, et ipsum postea recuperabat, pro feudo sibi retinebat, hoc est in causam feudi recadebat. Hodie autem, si ipsum recuperaverit, tamen penes ipsum non remanebit, utpote domino, ad quemcunque pervenerit, apertum⁵⁾ §. 1. Profecto si domini voluntate vendiderit vel per libellum vel aliter alienaverit, si idem postea recuperaverit, penes eum remanebit, jure tamen beneficii non, sed aut proprio aut pro libello aut aliter secundum quod
30 idem recuperaverit, dummodo scias, quod si ad libellum domini voluntate id dederit, si quidem pro libello
35

1) Cfr. supra II, 26 § 20. 2) Cfr. supra II, 26 § 21. 3) Cfr. supra II, 26 § 23, II, 8 § 1 Vulg. (VIII, 14 Ant.). 4) Cfr. supra II, 9 Vulg. (VIII, 15 Ant. et ibi citatos locos). 5) Cfr. supra II, 24 § 10 Vulg. (X, 2 § 10 Ant.).

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 44. 45. 46.*

ei datur singulis forte annis, et hoc jure feudi censebitur. Illud vero jus, quod per libellum transtulerit et postea recuperaverit, pro beneficio non tenebit, sed velut alterius rei datae in libellum, si feudum domino⁵ refutaverit, libellum retinebit.

XLV. AN AGNATUS VEL FILIUS DEFUNCTI
REPUDIATA HEREDITATE FEUDUM RETINERE
POSSIT.

Si contigerit, vasallum sine omni prole decedere,¹⁰ agnatus, ad quem universa hereditas pertinet, repudiata hereditate feudum, si paternum fuerit, retinere poterit nec de debito hereditario aliquid feudi nomine solvere cogetur, sed in fructibus, ut de eis debitum solvatur¹⁾ quo tempore decesserit, secundum quod supra diximus²⁾, considerabitur. Ubi vero filium reliquit, ipse non potest hereditatem sine beneficio repudiare, sed aut utrumque retineat aut utrumque repudiet³⁾. Quo repudiato ad agnatos, si paternum fuerit, pertinebit, et licet alterum sine altero retinere non possit, agnatis tamen consentientibus poterit dominus eum, si voluerit, quasi de novo beneficio investire, quo facto licebit ei repudiata hereditate feudum tenere, nullo onere hereditario imminente⁴⁾.

XLVI. AN APUD JUDICEM VEL DOMINUM²⁵
QUAESTIO FEUDI DEBEAT TERMINARI.

Ex eo, quod supra diximus ut, si inter duos de beneficio fuerit controversia, coram iudice vel arbitro finiatur⁵⁾, talis hic fit quaestio. Quodam sine filio

1) *Cfr. infra Cap. Extraord. 14; Statuta communis Vercellarum § 158 (Mon. hist. patriae XVI, 2 p. 1153):* et si habuerit feudum deficientibus aliis eius bonis fructus et godimenta feudi dentur creditoribus in solutum secundum ordinem creditorum salvo tamen jure dominorum ipsius feudi. 2) *Cfr. supra II, 28 § 3.*

3) *Cfr. infra II, 51 § 4; aliter in Libro consuetudinum Mediolani Rubr. 29:* sed si contigerit Vasallum decedere, et is qui succedere ei debet sive frater sive³⁵ filius aut alius agnatus haereditatem illius Vasalli praemortui repudiaverit, feudum tamen paternum non obstante repudiatione obtinebit. 4) *Cfr. ad hoc capit Michelsen in 'Zeitschrift für deutsches Recht' V p. 210 ff.; R. Schroeder in 'Zeitschr. für Rechtsgesch.' V p. 286 ff., Beseler p. 766. 767 et ibi citatos.*

5) *Cfr. supra II, 34 § 1.*

40

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 46. 47. 48.*

decedente alius credens beneficium, quod ille tenebat, apertum domino esse, ab eo investitus est ejus beneficii nomine. E contra apparent agnati, qui feudum sibi vendicant quasi paternum. Est igitur quaesitum, an apud curiam domini vel judicem sit haec quaestio ventilanda. Et responsum scio, quia ad dominum quodammodo causa spectare videtur, ad quem investitus habebit regressum de evictione, ut coram paribus finiatur curiae; et licet alter per se non possit alterum trahere ad curiae iudicium, generaliter tamen, si inter duos causa fuerit de beneficio, eos curia vocante non licebit alicui eorum ejus curiae iudicium declinare¹⁾.

XLVII. QUALITER DOMINUS PROPRIETATE PRIVETUR.

Ex facto quaesitum scio et ego a pluribus quaesivi: si dominus contra vasallum apertam feloniam fecerit, an, sicut vasallus beneficium amitteret, ita dominus proprietate privetur. Et quidam, ex omni feloniam, qua vasallus feudo privaretur, et dominus proprietate, alii, non nisi ex maxima feloniam²⁾, alii, ex nulla. Sed prior sententia mihi placet non habita distinctione, qualis vasallus sit, utrum per sacramentum vel non³⁾.

XLVIII. DE FEUDO NON HABENTE PROPRIAM FEUDI NATURAM.

Si quis ea lege alicui feudum dederit, 'ut ipse sui-que heredes et, quibus ipse dederit, id habeant'? Iste, qui sic accepit, poterit istud vendere, donare vel aliter, si sibi placuerit, etiam sine voluntate domini alienare, et ille, cui datum fuerit, non habebit pro feudo, nisi sicut ei datum est. Sed qualitercunque ei datum fuerit sive ad proprium sive ad libellum, licet propriam feudi naturam non habeat, jure tamen feudi censebitur, ut ex eisdem causis ipsum amittat, quibus

1) *Cfr. supra II, 39 § 1, Albrecht p. 294, 295.* 2) *illa in Libro consuetud. Mediolani Rubr. 30: 'adeo quidem ut si grande facinus erga suum Vasallum dominus commiserit'.* 3) *Cfr. supra II, 26 § 24.*

17. 48.

quod ille tenebat, tunc est ejus beneficium, si agnati, qui feudum tenent, igitur quaesitum, sit haec quaestio, quia ad dominum, ad quem investitur, ut coram pariter, ut coram pariter se non possit generaliter tamen, pro, eos curia vocat, curiae iudicium

PROPRIETATE

pluribus quaesivi: si in feloniam fecerit, interet, ita dominus ex omni felonia, dominus proprietate, alii, ex nulla. Sed in habita distinctione, beneficium vel non²⁾.

IN BENEFICIO PROPRIAM

si dederit, 'ut ipse suum id habeant'? Iste, si re, donare vel aliter, voluntate domini, non habebit pro se, qualitercunque ei, ad libellum, licet, jure tamen feudi, amittat, quibus

Antiqua.

Vulgata Lib. II, Tit. 48. 49. 50.

et verum feudum. Ubi ergo sic datum est feudum 'et cui in feudum dederis', aliud est, et propriam feudi naturam habet¹⁾.

XLIX. DE EO, QUI FECIT FINEM AGNATO DE FEUDO PATERNO.

Tres erant agnati vel plures; unus eorum habebat feudum, quod erat paternum, sed alter eorum finem et refutationem 'ei suisque heredibus et cui ipse dederit', fecit. Decessit iste sine filio masculino; alter, qui non refutavit, vendicat sibi totum, alter vero, qui refutationem fecit, vult ad successionem venire pacto non obstante. Sapientes quidam Mediolanenses interrogati responderunt, non obstare, nisi feudum 'omnino' refutaverit, vel nisi ad hoc refutaverit, ut dominus eum quasi de novo beneficio investiret. Tunc enim secuta investitura nova, quasi novum sit feudum, non succedit³⁾.

L. DE NATURA SUCCESSIONIS FEUDI.

Successionis feudi talis est natura, quod ascendentes non succedunt, verbi gratia pater filio. Inferius vero filius patri succedit et non filia, nisi ex pacto vel nisi sit femineum — tunc succedit filia matri et patri, secundum quosdam succedit nepos ex filio solus³⁾ et sic usque in infinitum, si feudum sit paternum⁴⁾. Paternum autem voco, quicumque ex superioribus id acquisivit, dummodo scias, quod si quis habens beneficium quatuor superstitibus filiis decedat, et feudum ad unum eorum solum ex divisione perveniat, et iste susceptis filiis duobus vel tribus decedat, qui patruales dicuntur, et ad unum eorum beneficium ex divisione perveniat, et similiter iste superstitibus filiis decedat, qui patruales dicuntur, ad quorum unum feudum similiter pervenit, sicut etiam ex aliis superioribus vel primis

²⁾ illa in Libro consuetudinis erga suum Vasallum, c. 24.

¹⁾ Cfr. supra II, 26 § 25. ²⁾ Cfr. supra II 26 § 26, Libr. consuetud. Mediol. Rubr. 29, decision. summi tribunalis imperii (Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen XIV. Nr. 56). ³⁾ Cfr. supra VI, 4 Ant. (I, 14 Vulg.).

⁴⁾ Cfr. Libr. consuetud. Mediol. Rubr. 29.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 50. 51.*

fratribus supersunt masculi, si ille, qui feudum habet, decesserit, an ad omnes vel ad quos perveniat, quaeritur. Respondeo: Ad solos et ad omnes, qui ex illa
 5 linea sunt, ex qua iste fuit. Et hoc est, quod dicitur, ad successores pertinere. Isti enim proximiores esse dicuntur respectu aliarum linearum, sed omnibus ex hac linea deficientibus omnes aliae lineae aequaliter vocantur¹⁾.

10 LI. DE CAPITANEO, QUI CURIAM VENDIDIT,
 AN INTELLIGATUR FEUDUM VENDIDISSE.

Quidam capitaneus in quadam curte sua beneficium militibus dedit, postea curtem vendidit non habita mentione beneficii. Controversia est inter capitaneum
 15 et emptorem, emptore dicente, se curiam cum beneficio emisse, domino vero contra dicente, ad illum beneficium non pertinere. Respondetur, beneficium in venditione non contineri, nisi expressim de eo actum sit²⁾.

§ 1. Quaesitum scio apud me: si filius vivente patre dominum offenderit ita, quod feudum amitteret, si pater decessisset, utrum feudum amittat vel non. Secundum Stephanum sic, secundum Gerardum et Obertum similiter³⁾.

§ 2. Si vasallus voluerit dominum offendere sed non laboraverit, feudum non amittat. Gerardus et Obertus. Etiam si laboraverit, non amittit, nisi insidiatus fuerit⁴⁾ et hoc probatum fuerit.

1) Baldus super feudis citat ad hoc caput quoddam capitulum ex constituto usus Pisanæ civitatis (Bonaini II p. 958) desumptum, scilicet hoc:

30 Decedente fidei absque liberis ex se descendentibus et in feudum succedentibus, si quidem feudum fecit communis parentis, fratres defuncti cum filiis premortuorum fratrum in stirpem succedant. His vero non extantibus ad agnatos proximiores id volumus pertinere; et si quidem in pari gradu sunt, pariter admittantur. Si vero ex uno est unus, et ex alio sunt plures,
 35 non in stirpem, sed in capita eos debere succedere ordinamus.

2) Cfr. supra II, 26 § 19. 3) Cfr. infra II, 54 § 5, Constitutum usus Pisanæ civitatis (Bonaini II p. 968):

Si, vivente patre, aliquis ex filiis ejus domino offensam fecerit, videlicet quod cum uxore domini turpe luserit . . . post mortem patris, pars illius
 40 ad dominum revertatur . . .

4) Cfr. supra II, 24 § 5 Vulg. (X, 2 § 5 Ant.).

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 51. 52.*

§ 3. Similiter si quis investitus fuerit de feudo ita, ut ad feminas transiret, et duas tantum filias reliquerit, quarum una filium habeat et altera filiam, utrum post mortem illarum masculus tantum feudum habere debeat? Secundum Gerardum masculus tantum. Ober-⁵tus contra. Et e converso, si filios ille habuerit¹⁾.

§ 4. Filius non potest recusare hereditatem patris absque feudo, propinquus autem potest²⁾.

§ 5. Si contentio fuerit inter filiam et propinquum¹⁰ de hereditate et de feudo, cum filia feudum habere non poterat, quia dicat ipsa 'hoc est de mea hereditate' et ille dicat 'immo de feudo', electio propinqui erit, discernere veritatem jurejurando³⁾. Gerardus et Ober-¹⁵tus. Similiter si contentio fuerit inter aliquem, qui¹⁵ emisset, et vasallum, quia dicat vasallus 'hoc est de feudo meo', ille autem neget, electio emptoris est, veritatem discernere jurejurando, cum pares curtis veritatem non testantur⁴⁾. Gerardus et Ober-²⁰tus.

§ 6. Similiter feudum datum lege commissoria non²⁰ valet, id est 'si ad certum tempus pecunia non solvatur creditori, ut habeat in feudum'⁵⁾. Gerardus. Secundum Ober-²⁵tum valet. Similiter potest feudum dari ad certum servitium⁶⁾. Gerardus et Ober-³⁰tus.

LII. DE PROHIBITA FEUDI ALIENATIONE PER²⁵ LOTHARIUM.

I. Lotharius⁷⁾ divina favente gratia tertius, Romanorum imperator, pius, felix, inclitus, triumphator et semper augustus universo populo.

Imperialis benevolentiae proprium esse judicamus,³⁰ commoda subjectorum investigare et eorum diligenti cura calamitatibus mederi, similiter rei publicae bonum statum ac dignitatem imperii omnibus privatis

1) Cfr. supra II, 17. 18 Vulg. (VIII, 24. 25. Ant.).

2) Cfr. supra II, 45.

3) Cfr. supra II, 26 § 1, II, 41.

4) Cfr. supra II, 42.

5) Cfr. supra I, 26 Vulg. (VII, 6 Ant.).

6) Cfr. supra II, 2 § 2 Vulg. (VIII, 4 § 1 Ant.). Secundum Ardizonem cap. 34, servitium equi, quod vasallus debeat tenere equum et praestare domino ad ejus voluntatem, praestabatur ex usu.

7) Cfr. Monum. Germ. Hist. Leg. Sect. IV Tom. I p. 175. 176, ubi genuinus textus editus est.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 52.*

5 commodis praeponere. Quocirca omnium fidelium nos-
 10 trorum, tam futurorum quam praesentium, noverit
 15 universitas, qualiter, dum apud Roncalias secundum
 20 antiquorum imperatorum consuetudinem pro justitia
 ac pace regni componenda consederemus, omnia, quae
 ad honorem Romani imperii spectare videntur, solli-
 cite indagantes, perniciosissimam pestem et rei publi-
 cae non mediocriter detrimentum inferentem resecare
 25 proposuimus. Per multas enim interpellationes ad
 nos factas didicimus, milites beneficia sua passim dis-
 trahere, ac ita omnibus exhaustis suorum seniorum
 30 servitia subterfugere, per quod vires imperii maxime
 attenuatas cognovimus, dum proceres nostri milites
 suos omnibus beneficiis exutos ad felicissimam nostri
 numinis expeditionem minime transducere valeant.
 Hortatu itaque et consilio archiepiscoporum, episcopo-
 rum, ducum, marchionum, comitum palatinorum cete-
 35 rorumque nobilium, similiter etiam iudicum, hac edic-
 tali lege in omne aevum Deo propitio valitura decer-
 nimus, nemini licere beneficia, quae a suis senioribus
 habent, absque ipsorum permissu distrahere vel aliquod
 commercium adversus tenorem nostrae constitutionis
 excogitare, per quod imperii vel dominorum minuatur
 40 utilitas. § 1. Si quis vero contra hujus saluberrimae
 nostrae legis praecepta ad hujusmodi illicitum com-
 mercium accesserit vel aliquid in fraudem hujus legis
 machinari temptaverit, pretio ac beneficio se cariturum
 agnoscat. Notarium vero, qui super hoc tali con-
 45 tractu libellum vel aliud instrumentum conscripserit,
 post amissionem officii infamiae periculum sustinere
 sancimus.

II. Imperator Lotharius Aug. etc. universo populo¹⁾.

35 Satis bene dispositum ad utilitatem regni et ad per-
 niciosam pestem destruendam in scriptis inserere
 curavimus. Quidam miles bina beneficia a duobus
 dominis, prout solitum est, acquisivit. Qui decedens
 duos reliquit filios, qui paterna beneficia inter se

1) Cfr. *infra Capitula extraordinaria Iacobi de Ardizone ubi textus melior*
 40 *invenitur: c. 21, cfr. quoque Mon. Germ. 4°. Leg. Sectio IV Pars I p. 680.*

Tit. 52.

omnium fidelium nos-
praesentium, noverit
Roncalias secundum
tudinem pro justitia
deremus, omnia, quae
ctare videntur, solli-
pestem et rei publi-
inferentem resecare
interpellationes ad
eficia sua passim dis-
tis suorum seniorum
vires imperii maxime
roceres nostri milites
ad felicissimam nostri
transducere valeant.

episcoporum, episcopo-
um palatinorum cete-
am judicum, hac edic-
opitio valitura decer-
nae a suis senioribus
distrahere vel aliquod
nostrae constitutionis
dominorum minuatur
ra hujus saluberrimae
asmodi illicitum com-
n fraudem hujus legis
beneficio se carituum
super hoc tali con-
mentum conscripserit,
periculum sustinere

c. universo populo¹⁾.

atem regni et ad per-
in scriptis inserere
a beneficia a duobus
uisivit. Qui decedens
a beneficia inter se

Ardizone ubi textus melior
o IV Pars I p. 680.

Antiqua.

Vulgata Lib. II, Tit. 52. 53.

dividentes alter eorum suo domino pro beneficio, quod
ad eum pervenit, fidelitatem nullo anteposito, sicut
pater fecerat, fecit, alter vero frater alteri domino
suo similiter pro suo beneficio, quia nullum alium do-
minum habere videbatur, nullo anteposito fidelitatem
fecit. Defuncto posteriore fratre sine filiis, utique
feudum in unam, ut prius, venit personam et sic domi-
nus posterior talem fidelitatem quaerit, qualem frater
ejus fecerat. Quas amputantes altercationes sancimus,
quod frater fecit, scilicet in dando simpliciter, nihil
superstiti obesse, licet in secundam et tertiam gene-
rationem et usque in infinitum pervenerit, si hoc ac-
tum erit.

III. Imperator Lotharius etc. Eugenio Papae et universo populo¹⁾.

Quoniam inter dominum et vasallum nulla fraus nec
quodvis malum ingenium debet intervenire, idcirco per
hanc praesentem legem sancimus, si vasallus non do-
lose per annum et diem steterit, quod a domino sui
beneficii investituram non acceperit vel petierit, feu-
dum non ob hoc amittat. Dolus enim abesse videtur,
si justa causa impediens steterit. Dat. VI Kal. Sept.
anno a nativitate Domini MCXXVII, indictione V.

LIII. DE PACE JURAMENTO FIRMANDA, SERVANDA, TUENDA ET VINDICANDA ET DE POENA JUDICIBUS APPOSITA, QUI EAM VINDI- CARE ET JUSTITIAM FACERE NEGLEXERINT²⁾.

Fridericus, Dei gratia Romanorum imperator, semper
Augustus universis suo subjectis imperio salutem.

Hac edictali lege in perpetuum valitura jubemus, ut
omnes nostro subjecti imperio veram et perpetuam pa-
cem inter se observent, et ut inviolata perpetuo inter
omnes servetur. Duces, marchiones, comites, capitanei,
valvasores et omnium locorum rectores cum omnibus
locorum primatibus et plebejis a decimo octavo anno

1) Cfr. Mon. Germ. l. c. p. 679. 680. 2) Genuinum textum vide in Mon.
Germ. 4° Legum Sectio IV P. 1 p. 245-247; §§ 12, 13 postea addebantur.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 53.*

usque ad septuagesimum jurejurando adstringantur, ut
 pacem teneant et rectores locorum adjuvent in pace
 tenenda atque vindicanda, et in fine cujuscunque quin-
 5 quennii de praedicta pace tenenda omnium sacramenta
 renoventur. Si quis vero aliquod jus de quacunque
 re vel facto contra aliquem se habere putaverit, judi-
 cialem adeat potestatem et per eam sibi jus compe-
 tens exequatur. § 1. Si quis vero temerario ausu
 10 praedictam pacem violare praesumpserit, si civitas est,
 poena centum librarum auri camerae nostrae inferenda
 puniatur, oppidum vero viginti libris auri mulctetur,
 duces autem, marchiones et comites quinquaginta lib-
 ras auri praestent, capitanei quoque et majores val-
 15 vasores viginti libris auri puniantur, minores vero
 valvasores et omnes alii praedictae pacis violatores
 tres libras auri inferre cogantur et damnum passo se-
 cundum leges resarciant. § 2. Injuria seu furtum le-
 gitime puniatur. § 3. Homicidium quoque et mem-
 20 brorum diminutio vel aliud quodlibet delictum legali-
 ter vindicetur. § 4. Indices vero et locorum defen-
 sores, vel quicumque magistratus ab imperatore vel
 ejus voluntate constituti seu confirmati, qui justitiam
 facere neglexerint, et pacem violatam vindicare legi-
 time supersederint, damnum omne injuriam passo re-
 25 sarcire compellantur, et insuper, si major judex est,
 sacro aerario poenam decem librarum auri praestet,
 minor autem poena trium librarum auri mulctetur.
 § 5. Qui vero ad praedictam poenam persolvendam
 30 inopia dignoscitur laborare, corporis sui coërcitionem
 cum verberibus patiat, et procul ab eo loco, quem
 inhabitat, quinquaginta miliaria per quinquennium vi-
 tam agat. § 6. Conventiculas quoque omnesque con-
 35 jurationes, in civitatibus et extra, etiam occasione
 parentelae, et inter civitatem et civitatem et inter
 personam et personam sive inter civitatem et perso-
 nam, omnibus modis fieri prohibemus, et in praeteri-
 tum factas cassamus, singulis conjuratorum poena
 40 unius librae auri puniendis¹⁾. § 7. Episcopos quoque
 locorum ecclesiastica censura violatores hujus sanctio-

1) *Cfr. Pertile V p. 488.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 53 (53. 54. cd. hod.).*

nis, donec ad satisfactionem veniant, coercere volumus. § 8. Receptoribus etiam malefactorum, qui praedictam pacem violaverint, et praedam ementibus nostram indignationem subituris et eisdem poenis feriendis. 5 Praeterea bona ejus publicentur et domus ejus destruantur. Qui¹⁾ pacem jurare et tenere noluerit, et lege pacis non fruatur¹⁾. § 9. Illicitas etiam exactiones, et maxime ab ecclesiis, quarum abusus jam per longa tempora inolevit, per civitates et castella omnino con- 10 demnamus et prohibemus, et, si factae fuerint, in duplum reddantur. § 10. Item sacramenta puberum sponte facta super contractibus rerum suarum non retractandis inviolabiliter custodiantur. Per vim autem et justum metum etiam a majoribus, maxime, ne 15 quaerimoniam maleficiorum commissorum faciant, extorta nullius esse momenti jubemus. § 11. Ad hoc, qui allodium suum vendiderit, districtum et jurisdictionem imperatoris vendere non praesumat, et, si fiat, non valeat. § 12. Si vero contigerit, allodium aliquod etiam 20 infeudatum conferri ecclesiae vel per oblationem fidelium vel per emptionis et venditionis alteriusve hujusmodi contractum, infeudatus, nisi per gratiam ecclesiae tanquam de novo receperit, feudum, quod habebat, retinere non poterit²⁾. § 13. Ut autem aequitas, quae 25 in paribus causis paria jura desiderat, per universitatem totius imperii servetur, firmiter statuimus tam in Italia quam in Alamannia, ut, quicumque indicta publica expeditione ad suscipiendam imperii coronam regem aut sub rege dominum suum non adjuverit aut 30 eundo cum ipso aut pro quantitate feudi stipendia militiae persolvendo, si de vocatione legitima a domino suo convinci per compares suos poterit, feudum perdit et dominus in suos usus illud redigendi habeat liberam facultatem³⁾. 35

1) Videtur fuisse vetus proverbium. Apud Germanos septentrionales invenitur haec sententia: At lögum skal land vart byggja en eigi at ülögum eyða. En sú er eigi vill öðrum unna hann skal eigi laga niota (*Frostuþingslög I c. 6*).

2) Haec sententia non concordat cum lege Conradi, quae generaliter alienationem feudi sine consensu vasalli vetat; quam legem in vigore esse, II 34 expressis verbis dicit et lex Friderici (II, 54 § 4) confirmat. Quare falsatio in favorem ecclesiae videtur esse. 3) E II, 54 § 3 desumpta esse videtur haec norma.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 54 (55 ed. hod.).*LIV (LV). DE PROHIBITA FEUDI ALIENATIONE
PER FREDERICUM¹⁾.

Idem Augustus universo populo.

5 Imperialem decet sollertiam ita rei publicae curam
gerere et subsectorum commoda investigare, ut regni
utilitas incorrupta persistat et singulorum status ju-
giter servetur illaesus. Quapropter dum ex praedeces-
10 sorum nostrorum more universalis curiae Roncáliae
pro tribunali sederemus, a principibus Italicis, tam
rectoribus ecclesiarum, quam aliis fidelibus regni non
modicas accepimus quaerelas, quod beneficia eorum et
feuda, quae vasalli ab eis tenebant, sine dominorum
15 licentia pignori obligaverant, et quadam collusionem
nomine libelli vendiderant, unde debita servitia amitte-
bantur et honor imperii et nostrae felicitatis expeditionis
complementum minuebatur. Habito ergo consilio epis-
coporum, ducum, marchionum, et comitum, simul etiam
20 palatinorum iudicum, et aliorum procerum, hac edic-
tali, Deo propitio, perpetuo valitura lege sancimus, ut
nulli liceat feudum totum vel partem aliquam vendere,
vel pignori, vel quocumque modo alienare, vel pro
anima iudicare sine permissione illius domini, ad quem
feudum spectare dignoscitur. Unde imperator Lotha-
25 rius tantum in futurum cavens ne fieret, legem pro-
mulgavit. Nos autem ad pleniorum regni utilitatem
providentes, non solum in posterum, sed etiam hujus-
modi alienationes illicitas hactenus perpetratas hac
praesenti sanctione cassamus, et in irritum deducimus,
30 nullius temporis praescriptione impediendo, quia, quod
ab initio jure non valuit, tractu temporis convalescere
non debet, emptori bonae fidei ex empto actione de
pretio contra venditorem competente.

35 § 1. Callidis insuper machinationibus quorundam
obviantes, qui pretio accepto, quasi sub colore inves-
titurae, quam sibi licere dicunt, feuda vendunt, et
in alios transferunt, ne tale figmentum vel aliud ul-
terius in fraudem hujus nostrae constitutionis exco-

1) *Cfr. Mon. Germ. Hist. l. c. p. 247.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 54 (55 ed. hod.).*

gitetur, modis omnibus prohibemus¹⁾, poena auctoritate nostra imminente, ut venditor et emptor, qui tam illicitas alienationes reperti fuerint contraxisse, feudum amittant, et ad dominum libere revertatur. Scriba⁵ vero, qui super hoc instrumentum sciens conscripserit, post amissionem officii cum infamiae periculo manum amittat.

§ 2. Praeterea, si quis infeudatus major quatuordecim annis, sua incuria vel negligentia per annum et¹⁰ diem steterit, quod feudi investituram a proprio domino non petierit, transacto hoc spatio, feudum amittat, et ad dominum redeat.

§ 3. Firmiter etiam statuimus tam in Italia, quam in Alamannia, ut, quicumque indicta publica expedi-¹⁵ tione vocatus a domino suo, in eandem expeditionem spatio competenti temere venire supersederit, vel alium pro se domino acceptabilem mittere contempserit, vel dimidium redditus feudi unius anni domino non subministraverit, feudum, quod ab episcopo vel ab²⁰ alio domino habuit, amittat, et dominus feudi in usus suos illud redigendi omnibus modis habeat facultatem.

§ 4. Praeterea ducatus, marchia, comitatus de cetero non dividatur, aliud autem feudum, si consortes voluerint, dividatur ita, ut omnes, qui partem feudi²⁵ habent jam divisi, vel dividendi, fidelitatem faciant, ita tamen, ut vasallus pro uno feudo plures dominos habere non compellatur, nec dominus feudum sine voluntate vasalli ad alium transferat.

§ 5. Insuper si filius vasalli dominum offenderit,³⁰ pater a domino requisitus deducat filium ad satisfaciendum domino, vel a se filium separet, alioquin feudo privetur. Sin autem pater vult eum deducere, ut satisfaciat, et filius contemnit, patre mortuo in feudum non succedat, nisi prius satisfecerit domino,³⁵ parique modo vasallus pro omnibus suis domesticis faciat.

§ 6. Illud quoque praecipimus, ut, si vasallus de

1) *Glossa ordinaria ad II, 26 § 22 notat*: In fraudem tunc intelligitur forte facere, si ultra pretium medietatis acciperet pro toto. Et hoc ita a multis intel-⁴⁰ igitur.

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 54, 55 (55, 56 ed. hod.).*

5 feudo suo alium vasallum habuerit, et vasallus va-
salli dominum domini sui offenderit, nisi pro servitio
alterius domini sui hoc fecerit, quem sine fraude ante
habuerit, feudo suo privetur, et ad dominum suum, a
quo ipse tenebat, revertatur, nisi requisitus ab eo pa-
ratus fuerit satisfacere majori domino, quem offenderit,
et nisi vasallus idemque dominus, a domino suo re-
quisitus, eum, qui majorem dominum offenderit, requi-
sierit ut satisfaciat, suum feudum amittat.

10 § 7. Praeterea, si inter duos vasallos de feudo sit
controversia, domini sit cognitio, et per eum contro-
versia terminetur. Si vero inter dominum et vasallum
lis oriatur, per pares curiae, a domino sub fidelitatis
debito conjuratos, terminetur.

15 § 8. Illud quoque sancimus, ut in omni sacramento
fidelitatis imperator nominatim excipiatur.

LV (LVI). QUAE SINT REGALIA ¹⁾.

Imp. Fridericus.

20 Regalia sunt arimanniae, viae publicae, flumina na-
vigabilia, et ex quibus fiunt navigabilia, portus, ripatica,
vectigalia, quae vulgo dicuntur thelonca, monetae, mul-
tarum poenarumque compendia, bona vacantia, et quae
indignis legibus auferuntur, nisi quae specialiter qui-
busdam conceduntur, et bona contrahentium incestas
25 nuptias, condemnatorum, et proscriptorum, secundum
quod in novis constitutionibus cavetur: angariarum,
parangariarumque et plaustorum, et navium prae-
stationes, et extraordinaria collatio ad felicissimam
regalis numinis expeditionem, potestas constituendo-
rum magistratuum ad justitiam expediendam, argen-
tariae et palatia in civitatibus consuetis, piscationum
30 redditus et salinarum, et bona committentium crimen
majestatis, et dimidium thesauri in loco Caesaris in-
venti vel loco religiosi: si data opera, totum ad eum
35 pertineat.

1) *Genuinum textum vide Mon. Germ. Hist. 4° Leg. Sect. IV Tom. I p. 244.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 56. 57 (57. 58 ed. hod.).*LVI (LVII). QUOT TESTES SINT NECESSARI
AD PROBANDAM¹⁾ FEUDI INGRATITUDINEM.

Imp. Henricus Aug. universo populo.

Si vasallus inhonestis factis, atque indecentibus⁵ machinationibus dominum suum offenderit, insidiisque eum clandestinis vel manifestis appetiverit, vel inimicis ejus suas amicitias copulaverit, atque in aliis sic versatus est, ut potius inimicus quam fidelis esse credatur, vel si eum cucurbitaverit, seu in campestri¹⁰ bello suum dominum reliquerit, feudo privabitur. Quod non obtinere sancimus, nisi quinque testibus summae atque integrae opinionis probatum fuerit manifeste. Datum VIII. Idus Augusti feliciter.

LVII (LVIII). DE NOTIS FEUDORUM.¹⁵

Notandum est in feudo, quod de caneva seu de camera datur²⁾, non debere dari, nisi sit de caneva vel de camera, unde solvi possit, vel si ita evacuata sit caneva sine culpa promissoris, expectandum est, donec iterum de caneva vel de camera solvi possit. Do-²⁰minum autem feudum dare posse intelligitur omni aere alieno soluto. Non enim aequum est, quem videre egentem, quem prius habuit in conjugem³⁾.

§ 1. Quod autem pares tantum debeant interesse investiturae feudi et non alii, hoc tunc verum est, cum²⁵ dominus vasallos alios habuerit⁴⁾. Alioquin adhibeat dominus, quos meliores potuerit, liberos tamen, argumentatione legis de ultimis voluntatibus in Lombarda⁵⁾, quae dicit: 'Si quis donationem facere voluerit de suis rebus alicui vel investituram, adhibeat sibi de pagen-³⁰sibus suis, et per eandem legem vivant, testes idoneos duos vel tres'. Pluralis enim elocutio duorum numero contenta est.

§ 2. Item sciendum est, non esse impedimentum investiturae etsi investituram faciat de re, quam com-³⁵munem dominus habet cum aliquo, quia, si sponte di-

1) *Cfr. Mon. Germ. Hist. l. c. p. 103, 104.*2) *Cfr. supra II, 1 § 1,**II, 2 § 1 Vulg. (VIII, 2, 4 Ant.)*3) *Cfr. l. 19 § 1 D. 42, 1.*4) *Cfr. supra II, 2 Vulg. (VIII, 3 Ant.), II, 32.*5) *Cfr. Lomb. vulg.**lib. II tit. XVIII l. VII.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 57 (58 ed. hod.)*

videre noluerit ille, cum quo habet rem communem, qui investivit, potest cogere per judicem et ille, qui investitus est, ut dividat¹⁾. Item heredes ejus necesse habent firmam tenere investituram, quam pater fecit²⁾. Item eadem lege et eodem jure debet iste habere rem, qui investitus est, quam haberet, qui eum investivit, cum coerede suo, ut adaequatio percurrat usque ad quadraginta annos³⁾. Item investitura per se et per suum nuntium dari et accipi potest⁴⁾. Quae omnia supradicta colligi possunt per supradictas Leges Longobard. tit. De ultimis voluntatibus l. Si quis et C. communi dividundo l. I et II.

§ 3. Ideirco pares sunt necessarii in instrumento investiturae et non alii, ne quid excogitetur falsitatis in perniciem domini aliis testibus inductis, corruptis forte pecunia vel odio vel gratia⁵⁾, quae non sunt suspicanda in paribus.

§ 4. Si instrumentum diceretur falsum a domino, daretur defensio vasallo, qui afferret instrumentum, ut in Lombarda Qualiter quisque se defendere debeat l. de chartis⁶⁾, et auferetur domino, qui veritatem noverit, et iniquum erit, si aliquis ex dono suo conveniatur, cum domini sit defensio ex ordine, cum vasallus non possideat.

§ 5. Notandum est, quod de omni controversia, quae inter dominum et vasallum oritur, si pares veritatem noverint, omnino cogi debent a domino et paribus, dicere veritatem. Qui si dicant, se nescire, cum sciant, et vasallus postulet, dominus coget eos, jurare et dicere veritatem, ut C. de testibus l. Si quando⁷⁾ et in Lom-

1) *Cfr. l. cit.*: Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuerit, non hoc ei impedimentum sit, sed coheredes eius, si sponte noluerint dividere, aut per Comitem, aut per missum eius distringantur, ut cum illo divisionem faciunt, ad quem defunctus hereditatem suam voluerit pervenire. 2) *Cfr. leg. citat.*: heres illius nullam de praedictis rebus valeat facere repetitionem.

3) *Cfr. leg. citat.*: Et si cuilibet Ecclesiae eam tradere rogaverit, coheres eius eam legem cum illa Ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio coerede suo habere debuerat. *Cfr. quoque Lomb. vulg. lib. II tit. XXXV l. VII.*

4) *Hanc sententiam postea insertam esse, certum est, cum verba sequentia ad praecedentia referenda sint. Cfr. supra II, 3 § 2 Vulg. (VIII, 6 Ant.)*

5) *Cfr. supra II, 2 pr. Vulg. (VIII, 3 Ant.)* 6) *Lomb. vulg. lib. II tit. LV l. XVII.* 7) *l. 19 C. 4, 20.*

*Antiqua.**Vulgata Lib. II, Tit. 57 (58 ed. hod.).*

barda tit. De officio judicis l. Ut judex unus etc.¹⁾ et in tit. Qualiter quisque se defend. deb. l. Si qualiscunque²⁾ causa, et tit. De testibus, l. Ut quicumque et l. ult.³⁾.

§ 6. Cum datur domino defensio de investitura, quae dicitur a se facta, jurare debet, se investituram non fecisse; cum vero datur heredi vel successori ejus, jurare debet, se non credere, investituram factam esse ab antecessore suo⁴⁾. Si qua investitura facta esse¹⁰ dicetur, semper debet nominare dominum, a quo investitura facta dicitur, cum multum discrepet sacramentum hereditarium a principali sacramento, ut C. De rebus creditis et jurejurando l. Generaliter⁵⁾, et ut habes de tutore, qui jurat, quod credit et existimat,¹⁵ ut C. de jurejur. calumn. l. II⁶⁾; de conscientia enim sua jurare debet, et non de alieno facto — cum iniquum sit, jurare de alieno facto — heres vel successor, nec etiam filius, ut Dig. de rerum amotarum l. Marcellus⁷⁾. Sed contrarium reperitur in Lombardia, quia, licet filius²⁰ minus minorem virtutem habeat, quam pater, tamen debet praecise jurare, patrem suum non fuisse debitorem, ut in Lombardia, Qualiter quisque se defendere debet, l. Si contigerit⁸⁾.

1) *Lomb. vulg. lib. II tit. LII l. XV.* 2) *Lomb. vulg. lib. II tit. LV*²⁵
l. XIII. 3) *Lomb. vulg. lib. II tit. LI l. XIV, XVII.* 4) *Cfr. supra*
II, 33 § 1. 5) *l. 12 C. 4, 1.* 6) *l. 2 § 2 C. 2, 59.* 7) *l. 11*
D. 25, 2. 8) *Lomb. vulg. lib. II tit. LV l. VII.*

CAPITULA EXTRAORDINARIA.

JACOBI DE ARDIZONE ET BARTOLOMEI DE BARATERIIS.

Usi sumus editionibus Jacobi de Ardizone 1518 (Asti) et 1569 (Coloniae), ad cap. 27 codice Paris. lat. 4677, ubi hoc caput in fol. 55⁵ post summam Ardizonis invenitur. Baraterii lectiones et capitula sumptissimus ex editione F. P. Schmidii apud Schilter, Codex juris Alemannici feudalis Argentorati 1697, quacum concordat codex chart. Placentinus (Bibl. communale), quem nos contulimus.

De capitulis extraordinariis cfr. Dieck p. 390—427, Laspeyres¹⁰ p. 298—301. De codicibus vide supra p. 41, 44.

I. CAPITULA EXTRAORDINARIA JACOBI DE ARDIZONE.

1. Summpere mandare curamus^{a)}, ut, si quis aliquem de beneficio investiverit, quod ille, qui investitus fuerit, non potest per proprium vendere nec pro levissima re¹⁾ locare²⁾ nec infeudare³⁾, nisi majorem partem apud se retinuerit; et si in desperatione filiorum fuerit⁴⁾, nulla ratione nec quolibet modo dare potest. Quae omnia si facta fuerint, nullius momenti erunt, et eo defuncto omnia ad priorem dominum revertuntur; et si dominus conquestus fuerit paribus, pares auditis rationibus intra anni spatium expedire faciant; vasallo non faciente satisfactionem domino dent possessionem salvis suis rationibus⁵⁾, nisi diffinitivam promeruerint sententiam. (*Cujacius* IV, 73.)

2. Feuda scutiferorum, ut ad libitum dominorum possint adimi⁶⁾, rationis non est, dum tamen serviant secundum laudationem curiae.²⁵ (*Cujacius* IV, 74.)

3. Ut inter conditionalia et non conditionalia aliqua sit differentia, dicimus, quod, si quis alicui dederit beneficium conditionale,

a) in scriptis mandare curavimus *Baraterius* (XI, 9).

1) *Cfr. supra* II, 9 *Vulg.* (VIII, 15 § 1 *Ant.*): quod libellario nomine sub vilissima duorum denariorum pensione perpetuo conceditur utendum. *Cfr. quoque* II, 54. 2) *Cfr. supra* I, 12 *Vulg.* (V, 3 *Ant.*) 3) *Hoc est contrarium juri communi. Cfr. II, 26 § 22; II, 34 § 3. Sed secundum Ardizonem (cap. XV) ex consuetudine Veronae vasallus non ultra dimidium feudi in feudum dare poterat. Verisimile igitur est, hoc capitulum ex jure statutorio Veronensi desumptum esse.* 4) *Cfr. Lomb. vulg. II tit. XIV cap. XIII.* 5) *Cfr. supra* II, 22 *Vulg.* (VIII 29 *Ant.*); v. *Bethmann-Hollweg*, 'Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter' tom. II p. 429. 6) *Cfr. supra* I 1 § 4 *Vulg.* (I, 4 *Ant.*) *Librum consuetud. Mediolani Rubr. 24: Mercenarii . . et scutiferi. Germaniae 'Schildlehen'. Vide Weber* II p. 539, 540.

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

utpote quae dantur propter habitationem¹⁾, deserta habitatione beneficium amittetur; et etiam cum certo constituuntur servitio, non dato servitio non poterit retineri beneficium. (*Cujacius* IV, 75.)

4. Quoniam de fidelitate mentionem fecimus, super ea aliquid⁵ summatim dispiciamus. § 1. Si beneficium est sine fidelitate²⁾, et vasallus aliquid, quod sit contra suum dominum, fecerit, amittat beneficium laudatione parium. Hoc idem dicimus in his, qui fidelitatem jurant. § 2. Si cui militi fidelitas requisita fuerit a domino, dominus secundum quosdam librum militi ostendere debet et miles¹⁰ eam³⁾ facere debet, vel parium laudationi stare intra annum. Quod nisi factum fuerit, miles secundum quosdam de beneficio damnari potest, quod contra praeceptum domini Lotharii regis Papiiae datum videtur⁴⁾. Librum autem, quod vasallo ostendi soleat, non necessitate fieri, sed voluntate⁴⁾. Est enim quoddam signum requisitae¹⁵ fidelitatis memoriae causa. § 3. Et venit aliquando, ut vasallus dicat, domino se facturum fidelitatem, quam pares laudaverunt. Tunc non perdit beneficium, si stat per dominum, quod faciat curiam. § 4. Qui fidelitatem jurant, si voluntate utrorumque separatio facta fuerit, fidelitas finitur: si sua voluntate vasallus vel²⁰ iudicio parium feudum dimisit, fidelitas durat⁵⁾. (*Cujacius* IV, 76.)

5. Cum plures fratres vasalli paternum habent beneficium, donec eum indivisum possident, una fidelitas et unum servitium domino fieri debet⁶⁾. Si vero partitum fuerit, quot partes, tot erunt fidelitates. Servitia vero pro partibus, ne uno primo vi-²⁵ deantur graviora¹⁾, et²⁾ pro quantitate beneficii moderanda. Plures autem domini, et si feudum inter se dividant, nullo modo nisi unam fidelitatem ex feudo habere poterunt⁷⁾. Servitium vero omnibus non gravitate, sed moderamine faciendum est. (*Cujacius* IV, 77.)

6. Cum feudum hereditarium uni ex coheredibus propria culpa³⁰ auferetur a paribus per iudicium, ceteris non praejudicat⁸⁾. Hoc autem ita intelligitur, ut vivo eo vel suis heredibus feudum ad ceteros venire non intelligatur. (*Cujacius* IV, 78.)

7. Si contentio fuerit inter dominum et vasallum, et dominus

a) Librum etiam ostendi, non necessitate sed voluntate fieri solet *melius Baraterius* (X, 2). b) Ita Baraterius recte legit (X, 12); Ardizo: non pro partibus, ut unum primum, videlicet graviora. c) sed Ard., Barat.

1) id est, ut vasallus in feudo habitet. Cfr. *Ardizonis summam* c. 34.

2) Cfr. supra II, 3 § 2 Vulg. (VIII, 8 Ant.) 3) scilicet fidelitatem.

4) Cfr. supra II, 52, III.

5) Cfr. supra II, 38.

6) Cfr. supra⁴⁰

II, 26 § 8, II, 54 § 4. 7) Cfr. supra II, 54 § 4, infra cap. 31; *Glossam ordin.*: Omnes filii (ad II, 26 § 8). 8) Cfr. supra II, 38.

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

habuerit aliquam rationem contra vasallum et vasallus contra dominum, vasalli ratio prius discutiatur: quoniam pares majorem jurisdictionem habent de suo pari, quam de suo domino. (*Cujacius* 5 IV, 79.)

8. Generaliter verum est in feudis, dominos de evictionibus teneri, aut^{a)} si quis sciens investituram alterius beneficii adquisierit, eo evicto nullam adversus dominum vasallum actionem habere dicimus, quoniam in acquirendo malam habuit fidem¹⁾. (*Cujacius* 10 IV, 80).

9. Unum quidem non minus utile, sed satis congruum superioribus adverti, et ex comprobato usu in scriptis bono arbitrio reducere procuravi. Si quis igitur pro vicedominicaria²⁾ vel villicaria³⁾, et, ut ita dicam, pro decania⁴⁾ vel aliis quibuscunque¹⁵ angariis feudum, quod improprium est, acceperit, nisi specialiter hoc actum sit inter contrahentes, id est nominatim 'feudum cum honore feudi', et ita 'ut non liceat domino auferre, quod datum fuerit, etiamsi administratio illa auferatur', quod datum est^{b)}, penitus ablata administratione sine omni obstaculo auferri liceat^{c)}.²⁰ Si autem, quod superius dictum est⁵⁾, probare conetur, licet quodammodo^{d)} possidere vasallum a quibusdam credatur, non jurejurando decidi oporteat, sed testibus vel instrumento aliisve legitimis probationibus causa firmiter approbetur⁶⁾. (*Cujacius* IV, 81.)

10. Si qua contentio de beneficio inter aliquos (prout saepe fieri²⁵ solet) orta fuerit, si unus dominus vel loco domini habeatur, et alter vasallus vel loco vasalli habeatur, si per pares secundum usum regni iudicium ventiletur, primo de suo recto beneficio investiri debet, et, si possessio aliqua perturbata fuerit, modo restitui debet⁷⁾. (*Cujacius* IV, 82.)

30 11. Si alter ex fratribus, qui paternum habeat beneficium, suam portionem dederit domino vel alicui extraneo, dominus vel extraneus tamdiu teneat sine praejudicio quamdiu ille, qui dedit,

a) at *Cujacius*. b) est *deest Ard.* c) *Baraterius (XIII, 9)*: Si quis igitur pro villicaria, et ut ita dicam, pro decania, vel aliis quibuscunque angariis³⁵ feudum quidem, quod improprium est, acceperit, nisi specialiter hoc actum sit inter contrahentes, ut a nominatis in feudo non liceat domino auferre quod datum fuerat, etiam si administratio illa eis auferatur, quod datum est, penitus ablata administratione sine omni obstaculo auferri licet. *Cfr. quoque IV, 10.*

d) ita *Baraterius (XV, 54)*; licet *deest Ard.*

40 1) *Cfr. supra II, 8 Vulg. (VIII, 13 Ant.)* 2) *Cfr. Handloike o. c. p. 44.*
3) *Handloike p. 43.* 4) *Handloike p. 43.* 5) scilicet, quod feudum sit cum honore (proprium). 6) *Cfr. supra I, 2 Vulg. (I, 4 § 1 Ant.)*, *infra c. 22.* 7) *Cfr. supra II, 39 § 1, II, 20 Vulg. (VIII, 27 Ant.)*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

heredem masculum habuerit. Si vero sine herede decesserit, alter frater si vixerit vel ejus heres sine ullo obstaculo et temporis praescriptione beneficium, quod hereditarium est, vendicet a quocunque possidente¹⁾. Hoc idem dicimus et si fratres fuerint, et alter ab altero ex fratribus adquisierit; hoc enim verissimum ex usu comprobato dicimus. (*Cujacius IV, 83.*)

12. Quoddam usui traditum recordationis causa in scriptis ponere procuravi. Si quis igitur habens filium ipsum per dominum investire²⁾ fecerit, nisi nominatim cum domino pactus fuerit, 'ut si filius decesserit ante patrem, quod feudum ad patrum revertatur', dicitur defuncto ante patrem filio patrem carere beneficio et domino acquiri beneficium³⁾. (*Cujacius IV, 84.*)

13. Si maritus de feudo suae uxoris investiatur ea absente, nisi^{b)} nominatim quasi gerendo uxoris negotia, non valet. Secus si adquisierit feudum ea sciente vel jubente^{c)}. Si vero uterque insimul investiatur, pro parte sibi proficiunt, nisi cum jam dicta distinctione factum fuerit. Et dicimus etiam, ut, si unus ante alterum sine herede decesserit, quod alterius pars domino acquiratur³⁾. (*Cujacius IV, 85.*)

14. Unum quidem satis usitatum dicimus, quod, si aliquis decesserit nullo in feudo relicto herede, jus feudi ad dominum pertinere dicimus. Fruges autem exstantes non ad dominum, sed ad filias ipsius vasalli vel etiam ad uxorem ejus pertinerent; et hac ratione creditor eas retinere potest⁴⁾, licet pignus habere non possit, et hoc cum distinctione imperialium constitutionum⁵⁾. (*Cujacius IV, 86.*)

15. In beneficiis, ut in ceteris contractibus, praescriptiones currere, satis humanum et rationi congruum videtur. Si quis ergo feudum alienum bona fide ab aliquo justa traditione acceperit, licet dominus^{d)} non sit, cum verus dominus in traditione putetur, longi temporis praescriptione jus sibi acquirit. Si vero malam fidem habuerit, nulla se poterit tueri praescriptione nec etiam de evictione agere poterit⁶⁾. (*Cujacius IV, 87.*)

16. De ingressu curiae a quibusdam varia ac diversa putantur. 35

a) a domino investiri *Baraterius (XIV, 15)*. b) et non *Barat*.

c) *Ita recte Baraterius; Ard.*: nisi nominatim quasi gerendo uxoris negotium investiatur, sibi acquirit feudum ea sciente vel jubente. d) verus dominus *Barat. (XII, 19)*.

1) *Cfr. supra II, 39 pr.* 2) *Cfr. supra II, 50.* 3) *Cfr. II 13 40 Vulg. (VIII, 20 Ant.)* 4) *Cfr. supra II, 45.* 5) *id est supra II, 28 § 3.*

6) *Cfr. supra II, 26 § 5, Cap. Extr. 8.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

Nos autem, quod saepius ac rationabiliter in multis curiis et civitatibus intelleximus, in scriptis bonae recordationis causa inserere procuravimus. Quicumque igitur beneficium per investituram adquisierit sine possessionis traditione, pares ad investituram habeat, ut pro ipso^{a)} veritas discernatur, cum controversia inde fuerit. Sane si possidet, aliis quibusdam^{b)} adjuvetur adminiculis. Verumtamen quia milites^{c)} inopes vasalli sunt, per testes vel per breve testatum probatio satis competens esse dignoscitur¹⁾. (*Cujacius* 10 IV, 88.)

17. Beneficia conditionalia, quae in majoribus curiis a veteri tempore esse noscuntur, utpote patriarcharum, archiepiscoporum, abbatum, abbatissarum, ducum, marchionum, comitum, capitaneorum sive etiam majorum valvasorum, si duobus, tribus vel deinceps aliis 15 dantur vasallis, tacitae conditiones eos sequuntur, nisi nominatim in ipsis traditionibus ipsae conditiones excipiantur. Hoc idem^{a)} etiam de his conditionibus, quae noviter constituuntur, ad harum similitudinem verissimum fore^{d)} sapientibus placet. (*Cujacius* IV, 89.)

18. Si duo fratres in heredes masculos et feminas de beneficio investituram acceperint, altero decedente filia relicta, neptem cum patruo ad feudum venire dicimus, cum unusquisque fratrum suae soboli bene consuluit²⁾. Si enim frater suus^{e)} sine ulla progenie decesserit, feudum non ad superstitem sed ad dominum perveniet, nisi pactum de successione^{f)} factum foret³⁾. (*Cujacius* IV, 90.)

19. Beneficium intelligitur de veteri et novo, et cum de veteri fit investitura, satis sit si^{g)} de recto beneficio fiat investitura. Haec autem investitura ab unaquaque persona fieri potest sive saeculari sive ecclesiastica, si antiquitas eorum consuetudo fuerit⁴⁾, haec secundum quosdam et a femina et a minore viginti- 30 quinque annis fit⁵⁾. De novo si fiat investitura, nominatim et de certa re oportet fieri. Haec investitura a muliere secundum quosdam non valet, quibusdam valere placet, quae sententia mitior^{h)} est⁶⁾. A minore autem 18 annorum⁷⁾ non valet, hoc etiam de mi-

a) per ipsos *Barat.* (V, 4). b) quibusque adjuvabitur *Barat.* (V, 4).

35 c) multi milites *Barat.* d) Heredem — nexum fore *Baraterius* (IV, 11).
e) alter fratrum *Baraterius* (XIV, 32). f) si denuo feudum fiat *Baraterius* (VI, 2). g) cum domino *add. Baraterius*. h) verior *Baraterius* (I, 12).

1) *Cfr. supra* II, 32. 2) *Cfr. supra* II, 18 *Vulg. (VIII, 25 Ant.)*

3) *Cfr. supra* II, 12 *Vulg. (VIII, 18 Ant.)* 4) *Cfr. supra* I, 1.

40 5) *Cfr. supra* II, 3 *Vulg. (VIII, 5 Ant.)* 6) *Cfr. supra* II, 3 § 2 *Vulg. (VIII, 7 Ant.)* 7) *id est perfecta aetas juris langobardici, Lomb. vulg. II tit. 29 c. 1, Liber consuetud. Mediolani Rubr. 21.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

noribus annorum 25 asseritur, ut quibusdam¹⁾ placet. A praelatis ecclesiarum vero tradi legitime dici potest, ut jure valeat investitura, dum tamen dissipator videri non possit²⁾. Quod si aliter intelligeretur, nullum beneficium ab ecclesiasticis personis datum retineri posset. Dicitur etiam, quod, si conjunctae personae gratia vel etiam alicui alteri tale dedit feudum, quod duos consimiles vasallos acquirere posset, inutile est beneficium³⁾. (*Cujacius IV, 91.*)

20. Quicumque paratus est facere bene fidelitatem domino suo, 'prout pater fecerat fidelitatem patri vel antecessori domini',¹⁰ dum tamen haec bona fide dicat et non dolose, sed justo errore, omnino condemnari non potest. Cum enim controversia est inter ipsos, per antiquitatem feudi vel per breve testatum vel per testes domino incumbit probatio, alioquin per vasallum veritas inquiretur. (*Cujacius IV, 92.*)¹⁵

21. Quoddam satis bene dispositum ad utilitatem et ad perniciosam calliditatem destruendam in scriptis inserere curavimus. Quidam miles bina beneficia a duobus dominis, prout solitum est, acquisivit. Qui decedens duos reliquit filios, qui paterna beneficia inter se dividentes alter eorum suo domino pro beneficio, quod ad²⁰ eum venit, fidelitatem nullo anteposito, sicut et pater fecerat, fecit. Alter vero frater alteri domino similiter pro suo beneficio, quia alium nullum dominum habere videbatur, nullo anteposito fidelitatem fecit. Defuncto posteriore fratre sine filiis utrumque feudum in unam, ut prius, venit personam, et sic dominus talem fidelitatem²⁵ quaerit, qualem frater ejus fecerat. Quas altercationes amputantes dicimus, illud, quod frater fecit, nihil superstiti obesse, licet in secundam et tertiam generationem et usque ad infinitum pervenerit³⁾. (*Cujacius IV, 93.*)

22. Quod nomine gastaldiae vel guardiae in feudum datur,³⁰ ablata gastaldia vel guardia jure auferri potest⁴⁾ (*Cujacius IV, 94.*)

23. Quidam dominus habens beneficium reliquit duos filios, et unusquisque ipsorum habuit duos vel tres filios. Unus illorum fratrum decessit una tantum filia relicta. Portionem illius non ad omnes superstites, sed ad patruos illius et suis posterioribus³⁵ pertinere dicimus⁵⁾ (*Cujacius IV, 95.*)

24. Qui accepit investituram alterius beneficii, inutilis est

a) dum tamen videatur dispensator *Baraterius (I, 6)*; dilapidator pro dissipator *Ardizonis Summa c. 14.* b) non tantum ad superstites, sed ad patruum illius et posteriores pertinere dicimus *Baraterius (XIV, 7).*⁴⁰

1) scilicet jus Romanum allegantibus. 2) Cfr. ad hanc sententiam *Ardizo c. 16.* 3) = *II, 52, II.* 4) Cfr. supra *Cap. Extr. 9.* 5) Cfr. supra *II, 50.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

haec investitura¹⁾. Et qui sciens hoc agit, de evictione agere non potest²⁾ (*Cujacius* IV, 96).

25. Inter dominum et vasallum nulla fraus debet esse et
5 inde potest accipi^{a)}, si vasallus non dolose steterit per annum,
quaerere^{b)} investituram sui beneficii, non damnabitur. Dolus
enim abest, si justa causa impediens steterit vel etiam cum
amore servitium fecerit domino conscio. Dicimus autem, ut, si
contra ea, quae in fidelitate nominantur, fecerit, beneficio carebit³⁾.
10 (*Cujacius* IV, 97).

26. Vasallus habens feudum deliquit contra dominum, cui
judicatum est^{c)}. Agnati cum domino litigant. Quidam domino
dicunt pertinere, quidam agnato. Dicimus autem, ad dominum^{d)}
pertinere, donec aliquis masculus ex delinquenti vasallo superest⁴⁾,
15 alii vero contradicunt (*Cujacius* IV, 98).

27. Imperator Henricus, Dei gratia divina favente secun-
dus Romanorum Augustus⁵⁾. De militum beneficiis quoniam dubias
variasque causas in regno nostro esse cognovimus, ideoque ad rei
publicae statum quaedam statuimus. Si quis ergo dominum suum
20 interfecerit vel vulneraverit ipsum, se suamve domum obsederit, vel
eum cucurbitaverit, vel contra ea, quae in fidelitate nominantur,
fecerit, vel his supra dictis consilium dederit, parium laudatione
beneficium amittat⁶⁾. Si vero de supradictis se defendere volue-
rit, testibus a parte domini deficientibus, cum tribus paribus se
25 expurget⁷⁾, si autem pares habere non potuerit, cum duodecim
propinquiore parentibus se defendat (usu vero curiali solus se
defendat). Si quis autem suorum parium, idoneus tamen, exinde se
veritatem scire dixerit et per pugnam eum fatigare voluerit, ut
per pugnam se defendat dicimus⁸⁾. Si quis autem per annum ste-
30 terit, quod domino non servierit, parium laudatione beneficium amit-
tat⁹⁾, (curiali tamen usu id redimere poterit pro medietate, quan-
tum valuerit). Sed si hoc defendere voluerit, duos vel unum sal-

a) concipi quod *Baraterius* (X, 7).

b) quod non petierit *Baraterius*.

c) Cui feudum est iudicandum quaeritur *Baraterius* (XIV, 44).

35 d) ita recte *Baraterius*; *Ard.*: non pertinere.

1) *Cfr. supra* I, 9 *Vulg.* (IV, 2 *Ant.*). 1) *Cfr. supra* *Cap. Extr.* 8.

3) *Cfr. supra* II, 52, III. 4) *Cfr. supra* II, 26 § 18, II, 31.

5) *Cfr. Mon. Germ. Histor.* 4°. *Leg. Sect.* IV Tom. I p. 104, 105, ubi variae
lectiones notatae sunt. Veram legem esse, non puto. Videtur esse tractatus simi-
40 lis legi *Quicumque* (*supra* I, 19 *sqq. Vulg.*). 6) *Cfr. supra* I, 5 *Vulg.* (II

Ant.). 7) manu quarta. *Cfr. supra* II, 27 § 10. 8) *Cfr. supra* II, 39

§ 2. 9) *Cfr. supra* I, 21 *Vulg.* (VI, 12 *Ant.*).

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

tem parem ostendat, et cum his se serviisse juret, et si pares paremve habere nequiverit, cum tribus vel duobus propinquioribus parentibus se intra annum servire juret, (usu tamen curiali solus jurare conceditur). Qualiter autem juret, an solus an cum aliis, nihil interest, dum tamen servitia nominet. Si autem concorditer cum domino suo se habuerit, dominum saepe videndo, tunc dicimus, ut probet per testes, se servitium fecisse, et per se non stetisse. Si autem aliqua inter dominum et vasallum discordia fuerit, vel si domicilia in longinquum habuerit vasallus, domino se repraesentando servitium promittat, ut, si necesse fuerit, hoc probare possit jurejurando, saltem ad finem controversiae vasallo a paribus dato. Si quidem intra annum servierit, quod levissimum fuerit, et dominus aliud servitium imposuerit, quod vasallus neglexerit, unde damnum domino illatum fuerit, usque ad fruges feudi parium existimatione damnum resarciat. De aliis vero culpis, unde beneficium non amittitur, parium laudatione defendat se, ut supra, vel emendet. Datum VI. Kal. Septembr. anno MCXXVII. (*Cujacius, lib. V.*)

28. Si quis investitus de feudo ligio¹⁾, pro quo contra omnes²⁾ fidelitatem domino debet, Lucio et Titio, ex se descendentibus filiis, sibi heredibus institutis, vita decesserit, divisione facta, si ad solum Titium feudum pervenerit, rationabiliter placuit, eum solum fidelitatis sacramento esse obnoxium, ad quem solida feudi jura transierint. Quodsi ab alio domino Lucius postea feudum per investituram acquisierit, pro quo similiter ei contra omnes dominos fidelitatem fecerit, decedente Titio sine liberis, ad quem devolvatur feudum, quod ex divisione habuerat, an ad alium fratrem, an ad dominum quaeri potest. Et cum placeat, quem ligium hominem duorum esse non posse, videri potest feudum ad dominum pertinere. Sed rectius visum est, feudum, quod per investituram acquisiverit, impedimento ei non esse, licereque ei per substitutum acceptabilem domino priori servire (*Cujacius IV, 99*).

29. Ex facto incidisse scio, Fridericum principem nostrum, cum ab initio dux esset et pro ducatu fidelitatem faceret, divino nutu postea imperatorem creatum, petita ab eo fidelitate pro ducatu, petenti domino respondisse, non teneri se fidelitatem facere, cum omne hominum genus sibi fidelitatem debeat, et ipse soli Deo et

1) De feudo ligio vide Ducange, *Glossarium s. v. ligius*, Weber IV p. 316 sqq., Pertile IV p. 668. Cfr. quoque Diez, s. v. lige. 2) etiam contra dominum antiquiorem. Cfr. Jacob. de S. Georg. *De feudis* (1575) p. 80. *Exceptus erat solus imperator*. Cfr. Homeyer 'System des Lehnrechts' p. 377. 378.

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

Romano pontifici. Sed cum insistente feudi domino de hoc contenderetur, proceribus prudenter visum est, feudum amissum esse vel alium ducem in ducatu constituendum, qui feudo servire debeat et domino fidelitatem faciat. (*Cujacius IV, 100*)¹).

30. De negotio, super quo nos consulere voluisti, tibi secundum jus curiae et usum feudi breviter respondemus, quatenus pro feudo, quod ab aliquo per ecclesiam detinetur, nulla sit facienda fidelitas. (*Cujacius IV, 101*).

31. Insuper etiam te instructum esse volumus, quod, si dominus, a quo feudum tenebatur, diem suum pluribus heredibus relictis obierit, vasalli, qui communiter illud tenent, non coguntur fidelitatem pro eo feudo facere, nisi domini illud feudum primo partirentur, quoniam secundum jus feudi non debet quis duas fidelitates pro eodem feudo facere²). (*Cujacius IV, 102*.)

32. Mulier, quae feudum secundi viri contemplatione adquisierat, si ex utroque matrimonio superstitionibus liberis decesserit, solos ex secundo viro susceptos filios ad feudi successionem admitti, usu curiarum obtentum est³). (*Cujacius IV, 103*.)

33. Si cui militi ad certum servitium feudum fuerit datum, isque relicta ex se descendente femina decesserit, quae id servitium juxta feudi conditionem non minus decenter praestare possit quam masculus, etsi in investitura minime cautum sit, ut et feminae ad id adspirare valeant, eam tamen admitti, rectum putamus; quin immo hoc casu simul cum masculo in feudo eam succedere, quidam putant. Quod multo magis dignum observantia existimavimus, cum feudum sic datum est, 'ut nullum pro eo servitium fiat'⁴), ut pleraque hodie feuda dantur. (*Cujacius IV, 104*.)

1) *In nonnullis codicibus consuetudinum feudorum in fine leguntur capp. 28. 29 hac forma:*

Quidam investivit Titium de feudo hac lege, ut deberet ei jurare fidelitatem contra omnes homines. Decessit duobus heredibus institutis. Divisione facta ad unum pervenit (*sc. feudum*). Alius feudum ab alio accepit et fidelitatem contra omnes homines fecit. Ille, qui habet feudum ex divisione, decessit nullo filio relicto, et sic feudum ad alium pervenit. Modo prior dominus dicit isti, ut faciat ei fidelitatem contra omnes homines. In quaestione vertitur, quid juris sit, et dicitur sicut in hoc alio casu: Fredericus ab initio dux erat et feudum habebat, factus fuit imperator, fidelitas ab eo petebatur. Ipse dicebat, se non debere facere, cum omnes, qui erant in mundo, deberent ei facere. Et statutum fuit, ut feudum amitteret vel alium ducem pro se fieri constitueret. Sic et in isto casu, ut ipse per se faciat vel per subrogatos. *Sequuntur allegationes locorum corporis juris civilis.*

2) *Cfr. supra Cap. extr. 5.* 3) *Aliter supra II, 26 § 10. E lege 4 C. 5, 9 hanc sententiam derivatam esse, Cujacius recte putat.* 4) 'Freylehen'.

45 *Cfr. Weber IV, 304.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

34. Item si quis eo tenore de feudo aliquo sit investitus, 'ut in eo succedant feminae sicut masculi', sive feudum id ad certum fuerit datum servitium, sive pro eo indeterminate fuerit promissum servitium, investito moriente in feudum succedunt pariter et mares et feminae. Quamquam enim superstite masculino ex eo, qui primus feudum acquisivit, feminae excludantur, etsi in maribus et feminis fuerat acquisitum, ut in feudis regulariter tradi solet¹⁾, sermonem tamen investiturae, nec non vim verborum et sensum contrahentium intuentes, discretionem sexus in ejusmodi feudi successione non fecimus. (*Cujacius* IV, 104.)

35. Jugales a quodam milite simul de eodem feudo investiti fuerant, 'ut in se descendentesque suos id haberent'. Hi ex se filio et filia superstilibus defuncti sunt, inter quos feudi quaestio agitur. Masculus enim universum feudum sibi vendicat, femina vero ad parentum feudum pariter cum fratre vocari se defendit. Quidam pro masculino, quidam pro femina pronuntiant. Eorum, qui pro filia judicant, sententiam sequendam esse censeo, cum filia ex antedictorum jugalium contubernio superest, ex praedefuncta uxore alio suscepto masculino, qui consanguineus ad eam frater sit; in ceteris priorum sententia sane sequenda est. Quodsi sola ex eo matrimonio relicta filia, nullo ex eo vel alio connubio superstite masculino, ab hac luce subtracti fuerint, feudum scindi fert prudentum nostrae civitatis opinio, ut dimidiam quidem partem femina sibi acquirat, reliquam vero dominus aut ejus heres accipiat²⁾ (*Cujacius* IV, 104.)

36. Feuda habitationum, nisi aliud specialiter cautum sit, morte accipientium finiuntur³⁾ (*Cujacius* IV, 105.)

37. Imperator Henricus. Si contigerit feudum incuria aut fidelis neglectu consortibus applicari, nullum ex eo levamen detrusus excipiat, ne senioris sui contentus illusus fiat, ob quem feudum jure dimiserat. Sane qui aliter fecerint, quam quod mens saluberrimae nostrae constitutionis exposcit, beneficio se carituros esse cognoscant, ita ut eis amplius sperare non liceat, seniori danda licentia tam ab ipsis eorumque posteris, quam ceteris detentoribus praedictum beneficium vendicandi⁴⁾. (*Cujacius lib. V.*)

38. Quaesitum scio dudumque apud prudentes fuisse causam hanc, si servi, quibus macula servitutis obstaculo fuerat, liber-

1) *Cfr. supra* II, 30, 51 § 3.

2) *Cfr. supra* Cap. extraord. 13 in fine.

3) *l. 11 C. 3, 33*: Habitatio morte finitur.

4) *Cfr. supra* II, 38. *Vide*

Mon. Germ. Histor. 4°. Leg. Sev. IV Tom. I p. 105.

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

tate donati fuerint, an ad feudi successionem valeant adspirare? Denique post magnas varietates obtinuit sententia distinguentium, quo tempore libertatis donum assecuti fuerint, ut, siquidem eo tempore, quo coheres alter, utpote his constitutis inhabilibus, aut dominus quasi ad se devolutum vendicasset, ab ejus successione sint penitus alieni, ne, quod legitime factum est, superveniente facto postea retractetur; qui, si re integra manumissi fuerint, in feudum recte succedere queunt. (*Cujacius* IV, 106.)

39. Antiquatum esse ipsis rerum experimentis nos ipsi cognovimus, fideles, nisi aliud contractibus pactiones insertae desiderent, dominorum sumptibus eisdem servitia ministrare. Justum namque est, ut illi consequantur stipendium, quo tempore suum commodare reperiuntur obsequium, praesertim cum nec quisquam propriis cogatur impendiis militare, maxime cum extra civitatis suae tentoria servitiis exhibendis eos convenit fatigari. (*Cujacius* IV, 107.)

40. Gregorius septimus¹⁾. Si quis imperator²⁾, regum, ducum, marchionum, comitum vel quarumlibet³⁾ saecularium potestatum aut personarum investituram episcopatum vel alicujus ecclesiasticae dignitatis dare praesumpserit, ecclesiastica communione privetur⁴⁾.

41. Quoniam⁵⁾ investituras contra sanctorum patrum auctoritatem a laicis in multis partibus cognovimus fieri, et ex eo plurimas perturbationes in ecclesia, immo ruinam sanctae religionis oriri, ex quibus censuris⁶⁾ religio conturbatur, decernimus, ut nullus clericorum investituras episcopatus, vel abbatiae, vel ecclesiae de manu imperatoris, vel regis, vel alicujus laicae personae, viri vel feminae, suscipiat. Quod si praesumpserint, recognoscant, investituram illam ab⁷⁾ apostolica auctoritate irritam esse, et se usque ad dignam satisfactionem excommunicationi subjacere.

41. Si⁸⁾ quis clericus, abbas, vel monachus per laicos ecclesias obtinuerit, excommunicationi subjaceat⁹⁾.

42. Constitutiones¹⁰⁾ sanctorum canonum sequentes statuimus,

85 1) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quaest. VII c. XII § 1.* 2) imperatorum *Corp. jur. can.* 3) quilibet *Corp. jur. can.* 4) ejusdem sententiae vinculo se obstrictum esse sciat. *Corp. jur. can.* 5) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quest. VII c. XIII.* 6) Christianae censurae *Corp. jur. can.* 7) *deest Corp. jur. can.* 8) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quaest. VII c. XVI.* 9) secundum Apostolorum sanctorum canones et Antiocheni capitulum concilii *add. Corp. jur. can.* 10) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quaest. VII c. XVII.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

ut quicumque clericorum ab hac hora investituram ecclesiae vel ecclesiasticae dignitatis de manu laici acceperit, et qui ei manum imposuerit, gradus sui periculo subiaceat et communione privetur.

43. Majus est possessionem dare, quam sit investituram ⁵ concedere¹⁾.

44. Nulla juris constitutione aut consuetudinis ususque longaevis observantia prohiberi sciscitatus invenio, vasallum arctiori, quam in se habeat, lege feudum in alium ubilibet posse transferre. (*Cujacius* IV, 108.) ¹⁰

45. Longinquitate²⁾ temporis fit saepe, ut non pateat conditio originis, unde jam statutum³⁾ est, ut professionem suam liberti ecclesiae debeant facere, qua profiteantur, se et de familia ecclesiae esse et ejus obsequium nunquam relicturos. His quoque⁴⁾ adjicimus, ut, quoties cursum vitae sacerdos impleverit, et ¹⁵ de hac vita migraverit, mox cum successor ejus advenerit, omnes liberti ecclesiae vel ab eis progeniti chartulas suas in conspectu omnium debent ipsi, qui substituitur, pontifici publicare, et professionem in conspectu ecclesiae renovare, quatenus status sui vigorem illi⁵⁾ obtineant, et obedientia eorum ecclesia non careat. ²⁰ Sin autem scripturas libertatis suae intra annum ordinationis novi pontificis manifestare contempserint, aut professiones renovare noluerint, vacuae et inanes chartulae ipsae remaneant, et illi, origini suae redditus, sint perpetuo servi.

46. Liberti⁶⁾ ecclesiae, quia nunquam eorum moritur patrona, ²⁵ a patrocinio ecclesiae nunquam discedant, nec posteritas quidem eorum, sicut priores canones decreverunt. Ac ne forte libertinitas⁷⁾ eorum in futura prole non pateat, ipsa quoque⁸⁾ posteritas se ab ecclesiae patrocinio non subtrahat, necesse est, ut tam iidem liberti quam ejus⁹⁾ progeniti professionem episcopo suo faciant, ³⁰ per quam ex familia ecclesiae libertos¹⁰⁾ se esse fateantur; ejus¹¹⁾ patrocinium non relinquunt, sed juxta virtutem suam obsequium ei vel obedientiam praebeant.

47. Quicumque¹²⁾ fidelium propria devotione de facultatibus suis aliquid ecclesiae contulerunt¹³⁾, si forte ipsi aut filii eorum ³⁵

1) *Cfr. Decreti secunda pars Causa XVI Quaest. II c. 1 § 1.* 2) *Decreti secunda pars Causa XII. Quaest. II c. LXIV.* 3) decretum *Corp. jur. can.*, ubi additur in anteriori universalis concilii canone. 4) Unde his quoque nos *Corp. jur. can.* 5) et illi *Corp. jur. can.* 6) *Decreti secunda pars Causa XII. Quaestio II c. LXV.* 7) libertas *Corp. jur. can.* 8) ip- ⁴⁰ saque *Corp. jur. can.* 9) ab eis *Corp. jur. can.* 10) effectos *add. Corp. jur. can.* 11) ejusque *Corp. jur. can.* 12) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quaest. VII c. 30.* 13) contulerint *Corp. jur. can.*

Capitula extraord. Jac. de Ardizone.

redacti fuerint ad inopiam, ab eadem ecclesia suffragium vitae temporis¹⁾ usu percipiant.

48. Et jure et moribus receptum est, vasallum clericali se⁵ militiae dedicantem feudum amittere. Scriptum est enim in divinis eloquiis: 'Miles Christi serviat Christo, milites saeculi serviant saeculo'²⁾. (*Cujacius* IV, 109.)

49. Si³⁾ quis episcopus, saecularibus potestatibus usus, ecclesias pro ipsis obtinuerit⁴⁾, deponatur et segregetur, omnesque,¹⁰ qui illi communicant.

50. Illud⁵⁾ per omnia interdicimus, ut nullus clericus praebendam suam seu beneficium aliquod ecclesiasticum aliquo modo alienare praesumat. Quod si praesumptum olim fuerit⁶⁾ vel aliquando fuerit, irritum erit, et ultioni canonicae subjacebit.

¹⁵ 51. Quicumque⁷⁾ militum vel cujuscunque ordinis vel professionis persona praedia ecclesiastica a quocunque rege seu saeculari principe vel ab episcopis invititis seu abbatibus aut ab aliquibus ecclesiarum rectoribus suscepit⁸⁾, vel invaserit, vel eorum consensu tenuerit, nisi eadem praedia ecclesiae restituat⁹⁾,²⁰ excommunicationi subjaceat.

52. Si¹⁰⁾ tributum petit imperator, non negamus: agri ecclesiae solvant tributum. Si agros ecclesiae¹¹⁾ desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum, tollat eos, si libitum est. Imperatori non do¹²⁾, sed non nego, quia¹³⁾ non ecclesia dari impera-²⁵ tori, non pontificalis apex more capitis ecclesiae praeminens potest subijci regibus.

53. De his¹⁴⁾, quae clerici emerint¹⁵⁾ vel vivorum donationibus acceperint, consueta principibus debent obsequia, ut et annua eis persolvant tributa et vocato¹⁶⁾ exercitu cum eis, con-³⁰ sensu tamen Romani pontificis, proficiscantur ad castra¹⁷⁾.

1) pro temporis *Corp. jur. can.* 2) *Decreti secunda pars Causa XXIII. Quaest. VIII c. XIX.* 3) *Decreti secunda pars Causa XVI. Quaest. VII c. XIV.* 4) ecclesiam per ipsos obtineat *Corp. jur. can.* 5) *Decreti secunda pars Causa XII. Quaest. II c. XXXVII § 1.* Illud etiam *Corp. jur. can.* 6) fuit *Corp. jur. can.* 7) *Decreti secunda pars Causa XII. Quaest. II c. IV.* 8) suscepit *Corp. jur. can.* 9) ecclesiis restituerit *Corp. jur. can.* 10) *Decreti secunda pars Causa XI. Quaest. I c. XXVII.* 11) deest *Corp. jur. can.* 12) dono *Corp. jur. can.* 13) quia etc. *desunt Corp. jur. can.* 14) *Dict. Gratiani ad Decreti secundam partem Causa XXIII. Quaest. VIII c. XXIV.* 15) a quibuslibet emerit *Corp. jur. can.* 16) convocato *Corp. jur. can.* 17) cum eis proficiscatur ad castra. Quod tamen hoc ipsum non sine consensu Romani Pontificis fieri debet *Corp. jur. can.*

Capitula extraord. Baraterii.

II. CAPITULA EXTRAORDINARIA BARATERII.

1. Beneficium intelligitur quasi ex bono praeterito vel praesenti vel futuro facto et licito, et generaliter habet in se servitium et fidelitatem; nisi ex pacto excipiatur, ut fit saepius¹⁾.⁵ De fidelitate autem sapientes aliter opinantur. Respiciunt autem ad personam dantis vel recipientis beneficium, vel ad beneficii quantitatem. Si enim dominus et vasallus nunquam de fidelitate cogitavit, pro nimia parvitate beneficii, quis unquam contradixit?²⁾ (*Tit. I c. 3.*)¹⁰

2. Beneficium paternum sive hereditarium intelligitur feudum patris vel proavi, usque ad infinitum. (*Tit. IV c. 7.*)

3. Beneficium intelligitur investitura cum traditione. Ex quo ita fit, ut, si quis primo investiatur re nondum tradita, ille, cui posterior investitura cum traditione facta fuerit, potior habeatur³⁾.¹⁵ (*Tit. VI c. 4.*)

4. Si uni propter propriam culpam feudum abdicatum fuerit, aliis non nocet, nisi ad tempus, id est, donec heredes illius inculpati fuerint⁴⁾. (*Tit. VIII c. 33.*)

5. Si quis nominatim de beneficio alicujus militis investiatur,²⁰ inutilis est investitura, quia inde occultum et nequissimum homicidium posset oriri et perjurium et alia nefanda evenire possent⁵⁾. Unde et si de beneficio alicujus, 'cum primo apertum fuerit', aliquis investiatur, cum propter hoc magis occulte malitia perpetrari possit, magis inutilis est investitura⁶⁾. (*Tit. XII c. 8.*)²⁵

6. Si unus vasallus domino refutaverit, non praejudicat ceteris. (*Tit. XIII c. 20*)⁷⁾.

7. Illud quoque curiali usu memoriae tradere curavimus, ut, si qualiscunque controversia inter dominum et vasallum fuerit, et exinde dominus ad suos milites conquestus fuerit, tunc pares curiam faciant, et ex se ipsis legatos primo, secundo et tertio suo pari dirigant, tribus dilationibus datis, quarum prima quindecim dierum intercapedinem habeat, secunda triginta, tertia quadraginta⁸⁾; et eo non veniente, nec idoneam excusationem faciente, tunc pares dominum possessorem faciant, salvis beneficiis. Pari³⁵

1) Cfr. *supra* Cap. extr. 33. 2) Cfr. *Jacobi de Ardizone Summa* c. 4, 41, 142 (ed. 1569 f. 7. 46. 47. 199). 3) Cfr. *supra* Cap. extr. 43. 4) Cfr. *supra* Cap. extr. 6. 5) Cfr. *Jacobi de Ardizone Summa* c. 22 (ed. 1569 f. 32). 6) *Aliter supra* I, 9 *Vulg.* (IV, 2 *Ant.*). Cfr. *ad hoc caput Dieck* p. 409. 7) Cfr. *supra* II, 38. 8) Cfr. *Ardizonis Summam* c. 76 (ed. 1569 f. 87).

Capitula extraord. Baraterii.

ratione salva profecto ratio intelligatur, si certis excusationibus datis suam contumeliam infra annum purgaverit. Et si quidem veniens se excusare non potuerit, hoc domino laudatione parium emendet, et possessionem beneficii accipiat, et justitiam, prout res exigit, domino laudatione parium faciat. (*Tit. XV c. 13.*)

8. Si de allodio aliaque re extra beneficium inter dominum et vasallum contentio fuerit, tunc pares ad iudicem legis¹⁾, vel alibi, id est, ad arbitros mittant eos. Sed si de proprio beneficio, sua sententia dirimant. Similiter si dominum offensum habuerit, sua sententia dirimant. Si inter duos vasallos, tunc domini cognitio est. Et si vasallus spernit ad iudices ire, pares per feudum constringant vasallum, dantes domino beneficii possessionem²⁾. (*Tit. XV c. 14.*)

¹⁵ 1) *id est ad iudicem ordinarium. Cfr. II 15 Vulg. (VIII, 22 Ant).*
2) *Cfr. supra Cap. extr. Ardizonis 1.*